

Àmbit social i criminològic

CENTRE D'ESTUDIS JURÍDICS
I FORMACIÓ ESPECIALITZADA

Ausiàs March, 40
08010 Barcelona
TEL. 93 207 31 14
FAX: 93 207 67 47

 Generalitat de Catalunya
Departament de Justícia

D O C U M E N T S D E T R E B A L L

INVESTIGACIÓ

(Ajuts a la investigació, 2006)

Validesa, generalització i seguiment del programa de pensament prosocial un estudi transversal i longitudinal

Autors

José Luis Alba Robles; Montserrat Burgès Bargués;
María Jesús López Latorre; Montse Alcázar González;
José López Morales; Bonaventura Baró i Xipell; Ferrán
Chordi Bardaji

Any 2007

El Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada ha editat aquesta recerca respectant el text original dels autors, que en són responsables de la correcció lingüística.

Les idees i opinions expressades en la recerca són de responsabilitat exclusiva dels autors, i no s'identifiquen necessàriament amb les del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.

Avis legal

Els continguts d'aquesta investigació estan subjectes a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 2.5 Espanya de Creative Commons, el text complet de la qual es troba disponible a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/es/legalcode.ca>. Així, doncs, se'n permet còpia, distribució i comunicació pública sempre que se citi l'autor del text i la font (Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada), tal com consta en la citació recomanada inclosa a cada article. No se'n poden fer usos comercials ni obres derivades.

Resum en català:
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/es/deed.ca>

ÍNDEX

	Pàgina
1. Justificació	4
2. Objectius	10
3. Fonamentació teòrica del model cognitiu	11
3.1 A la recerca d'un programa	11
3.2 Divulgació <i>contra</i> confirmació	12
3.3 En la recerca d'una panacea	13
3.4 Model del programa	17
4. Desenvolupament del programa mitjançant la investigació	20
Fase 1: Els adolescents antisocials com a terapeutes.	20
Fase 2: Tractament correccional efectiu.	21
Fase 3: Èxit contra fracàs.	25
Fase 4: Cognició i delinqüència. El vincle.	26
Fase 5: Desenvolupament del programa.	27
Fase 6: Delinqüents d'alt risc en llibertat condicional.	29
Fase 7: Divulgació i avaluació del programa	29
5. Característiques dels programes efectius en la rehabilitació de delinqüents	31
5.1 Del "que funciona" al "Quin funciona"	31
5.2 Meta-anàlisi.	33
5.3 Una anàlisi d'anàlisi	34
5.4 Conclusions	46
6. L'aplicació del programa del pensament prosocial a Espanya	47
6.1 Amb delinqüents adults	47
6.2 Amb joves delinqüents	49
6.3 La prevenció de menors en risc d'inadaptació personal i social	51
6.4 Equip de medi obert de Lleida. Primera aplicació de la Versió curta del PPS a joves en llibertat vigilada.	56
7. Mètode	59

7.1	Procediment	59
7.2	La mostra. Procés de selecció i incidències.	61
7.2.1.	Criteris de selecció	61
7.2.2.	Procés de selecció de la mostra i incidències	62
7.3	Disseny d'investigació	65
7.4	Instruments d'avaluació i mesura	67
7.4.1	Qüestionari d'indicadors externs per a lavaluació Del PPS-VC	66
7.4.2	Inventari de gestió i intervenció per a joves IGI-J	67
7.4.3	Altres instruments d'avaluació de procés	68
8.	Resultats	68
8.1	Avaluació de procés	72
8.2	Avaluació de resultats. Resultats dels indicadors externs pre i post dels menors participants	81
9.	Conclusions	102
10.	Historia delictiva del grup participant PPS de 2005	104
10.1	Valoració evolució grup experimental 2005	107
11.	Bibliografia	108
	Annexes	

1. Justificació

El present projecte d'investigació pretén ser una continuació lògica de la investigació realitzada durant l'any 2005. Enguany hem adaptat, publicat i aplicat el *Programa del Pensament Prosocial* per al seu ús amb joves delinqüents que compleixen mesures judicials en l'Equip de Medi Obert de la Delegació de Lleida. Aquesta segona aplicació del programa¹, constituïa la culminació d'una llarga trajectòria de treball entre l'Equip de Medi Obert de Lleida i la Unitat d'Investigació "Processos Psicològics i Conducta Antisocial" de la Universitat de València, representada a la figura del Professor José Luis Alba Robles, la labor de supervisió i formació del qual es va concretar en la creació d'aquest programa, i per consegüent, en l'augment de recursos estrictament educatius a la província de Lleida.

A més a més, una adequada coordinació amb el jutge de menors de Lleida i amb l'equip tècnic de jutjats de la província, ens va permetre dur a terme una intervenció educativa eficaç amb aquells joves delinqüents que posseïen unes mesures judicials que precisaven d'una metodologia educativa fortament abonada per l'evidència empírica. Com resultat d'aquest treball conjunt, el jutge va decidir proposar mesures que s'ajustaren al contingut del *Programa del Pensament Prosocial* (tasques socioeducatives, llibertats vigilades amb l'obligació d'assistir al programa, així com assistència a un centre de dia), de manera que els tècnics educatius i els menors han sigut els més beneficiats amb aquesta nova oferta.

En conclusió, hem considerat d'especial rellevància, pel seu alt valor educatiu, realitzar una nova aplicació del programa (estudi transversal), així com un seguiment de la reincidència d'aquells menors que ja han participat en el programa desenvolupat l'any 2005 (estudi longitudinal). Açò ens ha ajudat a comprovar l'efecte de la intervenció al llarg del temps, així com a augmentar la mostra de subjectes participants. I és que en aquest tipus de programes, on generalment les mostres són xicotetes, la validesa ecològica precisa de

---

¹ Anteriorment, ja habíem realitzat una altra aplicació del programa amb resultats prometedors, la qual apareix descrita a les actes del Primer congrés de Criminología celebrat a Salamanca, a l'abril de 2004

mostres prou grans per a poder demostrar l'eficàcia de les intervencions i generalitzar els resultats.

Per altra banda, l'entrada en vigor de la llei 5/2000 de Responsabilitat Penal dels Menors (En endavant (LORPM)), amb l'ampliació i diversificació del seu catàleg de mesures obligava a una revisió dels processos d'intervenció que es venien utilitzant fins a aquell moment en la readaptació social i personal dels menors.

Per una banda, l'ampliació de la franja d'edat dels menors des dels 16 als 18 anys i l'evidència d'un canvi substancial, no sol en les característiques de la població de menors si no també de les noves dificultats socials associades a aquestes (l'immigració, el consum de noves drogues sintètiques, la cada vegada més ampla desestructuració familiar i social en la nostra societat de consum salvatge), deixaven palesa la necessitat d'un replantejament en la manera d'intervenir en l'àmbit de la justícia de menors.

En aquest sentit, la possibilitat d'aplicació de la totalitat del catàleg de mesures judicials que contempla la LORPM, ha suposat un llarg procés d'adaptació en el temps per disposar de recursos i eines d'intervenció educativa que permetin dotar de contingut sobre tot a les noves mesures contemplades en la llei com les anomenades: assistència a centre de dia, realització de tasques socioeducatives i permanència de caps de setmana en domicili. A més, es feia necessari revisar el contingut educatiu dels programes de mesures ja existents com la Llibertat Vigilada.

Però, per a l'aplicació d'aquestes mesures es precisava de la col·laboració de recursos externs que disposaren de programes adreçats a la població juvenil en general, però que també foren adequats per a joves amb mesures judicials. No obstant, en determinats casos creiem més adequat l'elaboració de programes dissenyats específicament per donar resposta a necessitats concretes del menor que son viscudes com a limitadores del seu desenvolupament integral o que poden ser complementaries d'altres que conformen el projecte global i educatiu del menor.

Així, una de les àrees deficitàries comunes observades en els nois amb mesures judicials , es l'àrea socio-cognitiva i tot el que conforma el pensament prosocial que inclou entre d'altres ,la necessitat de focalitzar la intervenció en els pensaments dels joves delinqüents, en definitiva, l'ensenyament de les habilitats socio-cognitives i no només les habilitats socials, tal i com es venia fent fins ara. Per tant, el model cognitiu de pensament prosocial sorgeix com una de les maneres més significatives i eficaces d'intervenir en aquells joves que presenten un funcionament cognitiu deficitari , convertint-se d'aquesta manera en un model vàlid per realitzar programes d'intervenció i prevenció amb joves que tenen mesures judicials, segons els resultats de la literatura científica més moderna. En aquest sentit, els programes de millora de la competència social es contempen en la LORPM com a una eina eficaç, segons l'evidència empírica (Alba, Garrido i López-Latorre, 2000) a l'hora d' intervenir amb joves delinqüents.

Així, aquesta necessitat d'un canvi en el model, i en conseqüència, en la forma d'intervenció, es feia cada cop més clara en les reflexions dels tècnics de l'equip de Medi Obert de Lleida, pels motius mencionats anteriorment.

Amb l'inici, l'any 2001, de l'espai de supervisió amb el Sr. José Luis Alba Robles , professor de la Universitat de València, ens va permetre introduir-nos en el paradigma i els fonaments teòrics del model cognitiu el pensament prosocial, i iniciar així una experiència pràctica d'elaboració i adaptació d'un programa de pensament prosocial de confecció recent (Ross i Hilborn, 2003), que el professor canadenc Sr.Robert Ross i el seu equip havien dissenyat amb una versió curta per a joves amb un nivell de risc mitjà.

Aquesta versió curta del programa permet la utilització en Medi Obert de programes d'aquestes característiques atès que abans, degut a la llargada dels programes era impossible d'aplicar en un àmbit com Medi Obert en el que la mitjana de la temporalitat de les mesures es situa sobre el sis mesos.

El programa en la seva versió curta, que amablement es ha permès adaptar el Doctor Ross consta de 12 sessions en la seva versió original anglosaxona, i ha

precisat d'un treball preliminar de traducció i adaptació que s'ha concretat en l'obtenció d'uns continguts i activitats adequats a l'edat i context cultural dels usuaris del nostre sistema de justícia.

Aquest treball ha estat realitzat per la totalitat de l'equip de Medi Obert de Lleida i el professor Sr. José Luis Alba, encara que la implementació del programa ha estat realitzada per dos tècnics de l'equip, donat la seva experiència acumulada l'any anterior.

Concloent, aquesta experiència ha suposat una novetat en tot el que comporta la forma d'intervenir dins del nostre Equip, deixant-nos aconsellar en aquesta ocasió per l'investigació més moderna, amb menors mesures judicials en el àmbit del Medi Obert en comparació a l'aplicació de programes similars perquè:

- Es un programa de creació recent, inèdit en el nostre país atès que ha estat traduït i adaptat pels integrants de l'equip de Medi Obert de Lleida .
- Es un programa de curta durada i per tant aplicable en el àmbit de Medi Obert on la temporalitat de la majoria de les mesures te una duració mitja de 6 mesos. Fins ara, aquest tipus de programa, dins de l'àmbit de justícia només s'havia aplicat en centres tancats.
- L'aplicació del programa ha precisat també l'aplicació del qüestionari de gestió del risc *YLS/CMI* (Andrews i Bonta, 2001) adaptat al nostre país per Garrido, López i Da Silva (2003) amb el nom de IGI-J (Inventari de Gestió i Intervenció per a Joves), atès que el programa està dissenyat per joves amb un nivell de risc mitjà. Per consegüent, ha suposat a més un coneixement d'aquesta eina d'avaluació i predicció del risc, que ha estat incorporada en el procés metodològic d'intervenció del nostre Equip, amb consonància amb la línia mantinguda pel nostre Departament durant aquest any, amb la introducció d'instruments d'avaluació del nivell de risc de reincidència.

- Per altra banda, és un programa que pot donar o formar part del contingut de diverses mesures que fins ara no disposaven d'un contingut educatiu estructurat, i per tant és un recurs amortitzable per la majoria de les mesures de Medi Obert.
- El fet de ser un programa aplicable en diferents mesures garanteix un flux estable i constant de menors. D'aquesta manera es converteix en un programa que beneficia a un nombre important de menors amb mesures judicials en Medi Obert.
- El treball en grup, que fins ara no s'havia aplicat en el àmbit de Medi obert, afavoreix una economia educativa i/o terapèutica si tenim em compte el temps disposat pels professionals amb un elevada càrrega de treball. A més, produeix un efecte molt positiu en els adolescents, en els que té molta importància el grup d'iguals.
- La possibilitat de traspasar l'experiència a altres equips del nostre departament, beneficiant a un nombre important de menors.
- La possibilitat d'exportar l'experiència a altres equips interessats fora de Catalunya, permetent l'intercanvi tècnic necessari per l'enriquiment dels equips amb experiències pròpies o alienes.
- La possibilitat de poder disposar d'uns sistemes d'avaluació de la nostra intervenció que fins aquest moment no s'havien realitzat essent aquesta una assignatura pendent del nostre sistema de justícia juvenil.

2. Objectius

L'objectiu general que ens hem plantejat amb la present investigació és disposar d'un instrument d'intervenció eficaç en Medi Obert pel tractament de menors amb mesures judicials, de manera que aquests menors és vegin

beneficiats pel contingut d'un programa que incrementa la competència i autoestima prosocial de menors en situacions de risc, prevenint la desadaptació personal i social. Amb aquesta finalitat general, la nostra investigació s'estructura sobre la base dels subobjectius següents:

- *Objectiu 1.* Aplicar novament el Programa del Pensament Prosocial Versió Curta per a Joves (PPS-VCJ), ja adaptat i publicat durant l'any 2005 en aquells joves que estan complint alguna de les mesures previstes en la LORPM 5/2000 en l'Equip de Medi Obert de Lleida..
- *Objectiu 2.* Verificar l'efecte que suposa intervenir en un grup de menors mitjançant l'avaluació qualitativa basada en indicadors externs pel que fa a l'adquisició de diferents habilitats sociocognitives de competència social.
- *Objectiu 3.* Realitzar un estudi longitudinal amb aquells joves que ja han participat en el programa durant l'any 2005 amb la finalitat de comprovar l'efecte de l'eficàcia del programa al llarg del temps.

3. Fonamentació teòrica del model cognitiu

3.1. A la recerca d'un programa

Fa prop de tres dècades, el Departament de Psicologia de la Universitat de Waterloo va començar a col·laborar amb el Ministeri de Serveis Correccionals d'Ontario per a proveir de tractament i serveis d'investigació a una institució de màxima seguretat per a dones adolescents delinqüents en una xicoteta ciutat de Canadà. Membres de la facultat i estudiants universitaris van treballar amb la plantilla de la institució durant més de deu anys en un intent per desenvolupar programes efectius per a controlar els delinqüents

institucionalitzats, i reduir el seu comportament antisocial una vegada alliberats. La col·laboració va conduir al desenvolupament d'un programa que va disminuir la seua reincidència de forma substancial. La del grup que únicament va rebre el tractament regular de la institució va ser del 33%, en els grups inclosos en altres programes va variar entre el 53% i el 60%, i en el grup tractat amb aquest programa va ser tan sols del 6% (Ross i McKay, 1979). Des de llavors, el programa ha sigut modificat i refinat substancialment fins a desembocar en un programa psicoeducatiu, multifacètic i altament estructurat: el *Programa del Pensament Prosocial*, que ha sigut aplicat internacionalment a una àmplia varietat de delinqüents adolescents i adults oferint resultats impressionants en termes de reducció de reincidència.

Tal com assenyalen Ross i Ross (1995a), a finals de 1994 el *Programa del Pensament Prosocial*, o PPS, havia sigut aplicat a més de vuit mil delinqüents en tot el món. S'ha empleat en nombrosos establiments penitenciaris i en una gran varietat de serveis basats en la comunitat. També ha sigut utilitzat en programes de prevenció per a xiquets en risc de delinqüència, en programes d'orientació familiar per a les manilles i núvies de delinqüents empresonats, i en programes per a xiquets víctimes d'abús en centres d'acollida. Més de cinc mil interns de centres penitenciaris i centres intermedis (o de transició) per a delinqüents federals a Canadà han participat en el programa. Actualment, és el programa central del Servei Correccional de Canadà (*Correctional Service of Canadà*), que funciona en 47 presons i residències comunitàries per als delinqüents més perillosos de tota la nació.

Així mateix, s'ha convertit en un component integral dels serveis de llibertat condicional amb adolescents d'alt risc i amb delinqüents adults en molts països, incloent, Anglaterra (especialment en ciutats amb una taxa elevada de criminalitat com Liverpool, Londres i Manchester), Nova Zelanda, Escòcia, Estats Units i Gal·les. S'està aplicant en diverses institucions per a adolescents a Canadà, Escòcia i Estats Units; en presons per a adults a Anglaterra i Escòcia; i en presons comtals, estatals i federals dels Estats Units així com en uns quants escenaris correccionals d'Alaska, Arizona, Califòrnia, Connecticut,

Massachusetts, Michigan, Minnesota, *New Jersey*, Nou Mèxic, Ohio, Oregon, Texas, Utah, Vermont i Washington.

Ha sigut aplicat a delinqüents adolescents institucionalitzats i analfabets de barris marginals de Caracas. També s'han empleat, amb èxit, versions reduïdes del programa a Texas amb delinqüents en llibertat condicional, i a Espanya amb delinqüents juvenils en institucions de Barcelona i València, i amb interns en presons de les Illes Canàries. Un programa reduït i adaptat culturalment, dissenyat especialment per a delinqüents de minories de guetos urbans, s'ha aplicat en El Bronx, Mid-Manhattan i Harlem a la ciutat de Nova York. Recentment s'ha implementat a Austràlia, Nova Zelanda, Dinamarca i Suècia. I actualment està sent traduït per a la seua utilització com a programa central en un nou sistema correccional en Estonia.

Per a concloure amb aquesta panoràmica general, el PPS ha sigut adaptat a una gran varietat de tipus delictius: xiquets "predelinqüents" en escoles, reincidents crònics, delinqüents alcohòlics i toxicòmans, delinqüents violents, delinqüents contra la propietat, maltratadors domèstics, delinqüents sexuals, i delinqüents de coll blanc. I en les seues diferents aplicacions s'han tingut en compte no sols als delinqüents homes i dones, adolescents i adults, sinó també al personal de les institucions: funcionaris de presó, oficials de llibertat condicional, educadors i fins i tot responsables de les pròpies institucions.

3.2. Divulgació *contra* confirmació

A pesar de l'enorme divulgació d'aquest programa, no hem d'assumir que la popularitat del PPS siga testimoni de la seua idoneïtat. Al camp del tractament, la popularitat sovint funciona com un substitut de l'eficàcia. Els estudis de camp amb investigació controlada han sigut durant llarg temps, i continuen sent, la base del programa PPS. Els resultats d'estudis recents indiquen el següent:

- Delinqüents d'alt risc en llibertat condicional a Canadà: una important reducció en reincidència dels delinqüents d'alt risc en llibertat condicional que van rebre entrenament cognitiu, en comparació amb grups de control sense entrenament.
- Interns en presons canadenques: una important reducció en reincidència de nombrosos presos que han seguit entrenament en habilitats cognitives, comparat amb grups control.
- Delinqüents en llibertat condicional a Texas: millora significativa en el comportament antisocial entre els delinqüents d'alt risc en llibertat condicional que van rebre una versió reduïda del programa.
- Delinqüents d'alt risc en llibertat condicional en Mid Glamorgan, Gal·les: taxes de condemna considerablement més baixes d'allò que s'ha pronosticat entre els delinqüents d'alt risc en llibertat condicional.
- Delinqüents institucionalitzats a València: significativa millora en les actituds i ajust dels interns que van participar en el programa.
- Presos en institucions de les Illes Canàries: millora significativa en l'èxit posinstitucional dels interns en presons de Tenerife, mitjançant una combinació de serveis socials i una versió abreujada del programa.
- Adolescents institucionalitzats a Barcelona: millora significativa en l'ajust social de delinqüents adolescents institucionalitzats.

3.3. En la recerca d'una panacea

Abans de descriure el PPS és necessari aclarir diversos punts:

1. El PPS no és en cap concepte una nova invenció. El programa està basat en una anàlisi detallada dels estudis -adequadament avaluats- sobre la rehabilitació de delinqüents que van ser publicats entre 1960 i 1985. Així mateix, està basat en més de 100 estudis realitzats per molts altres investigadors/professionals que han proporcionat reduccions substancials en reincidència. El programa és una amalgama d'una àmplia varietat de tècniques dissenyades per investigadors i professionals de Canadà, EUA i Europa.

2. El PPS no és una panacea. No tenim un elixir per al comportament antisocial ni ho té ningú, simplement perquè no hi ha cap. La investigació presentada en aquest llibre demostra clarament que el programa no donarà resultat en tots els delinqüents. A més no pot ser aplicat per qualsevol persona. Requereix un personal entusiasta i entrenat, amb bones habilitats cognitives i socials, i que estiga treballant en un ambient que recolze els esforços del programa.

3. A diferència de molts programes de rehabilitació de delinqüents, el PPS no es basa en un model mèdic o de malaltia que contempla el comportament delictiu com un símptoma d'alguna condició psicopatològica subjacent que necessita ser "curada" amb algun tipus de "teràpia". Aquest programa està basat en un model diferent: un model de competència social que assumeix que la millor aproximació a la rehabilitació del delinqüent és una de naturalesa educativa, que entrene directament i sistemàticament en tècniques, actituds i valors que li capaciten per a una vida més eficaç. El programa està dissenyat per a ajudar els individus a adquirir un nombre d'habilitats prosocials i de valors específics que els habiliten per a triar un estil de vida adaptat enfront del comportament antisocial.

4. El PPS no és una teràpia en el sentit usual de la paraula. És a dir, no està dissenyat per a tractar directament els problemes personals que els delinqüents

puguen experimentar. Està més aïna dissenyat per a equipar-los amb habilitats i actituds que els ajudaran a evitar aqueixos problemes o a enfrontar-se a ells més eficaçment, ja siga per si mateixos o mitjançant l'ajuda d'altres.

5. La cognició no és suficient. Assumir que ensenyar simplement habilitats cognitives a delinqüents donarà com resultat la seua rehabilitació, és una gran simplificació de la complexitat i dificultat de l'educació correccional. Intensificar el desenvolupament cognitiu d'un delinqüent pot ser un objectiu valuós, però és ingenu assumir que limitar els programes d'intervenció només a un entrenament cognitiu serà suficient per a prevenir la persistència de la conducta delictiva. Sabem des de fa temps, que els programes que proporcionen *únicament* entrenament en habilitats cognitives poden oferir millores en el funcionament cognitiu, però normalment fracassen a influir en l'ajust social, institucional o en la reducció de la reincidència (Ross i Fabiano, 1985). La investigació presentada en aquest estudi indica que l'entrenament cognitiu pot ser un component essencial dels programes efectius però, per si mateix, no és suficient.

Els estudis sobre el resultat del tractament correccional demostren clarament que aquests programes no tindran èxit a menys que siguen multifacètics. Els programes correccionals efectius no es basen en un únic mètode. Al contrari, empen una varietat de tècniques apropiades a la complexitat del comportament delictiu. Els problemes dels delinqüents no són només cognitius, ni només comportamentals, emocionals o situacionals. Centrar-se en un aspecte del delinqüent excloent altres és tan irreal com equivocat, encara que semblant aproximació ha sigut característica de gran part de la història del tractament correccional. També s'ha de prestar atenció als factors socials i econòmics en el comportament del delinqüent. Seria desgavellat pensar que un programa d'entrenament cognitiu podria ser suficient per a aconseguir la rehabilitació d'un delinqüent que no té habilitats d'ocupació, que no té un ambient familiar estable, que té problemes amb l'alcohol i les drogues... Ocupar-se d'aquests factors no cognitius ha de formar part d'un programa adequat.

6. Una aproximació cognitiva en la programació del tractament no exclou la possibilitat que un agent correccional utilitze una àmplia varietat d'altres aproximacions de *counseling*. De fet, l'entrenament cognitiu no representa un allunyament radical dels principis d'altres programes tradicionals de *counseling* correccional (Ross i Fabiano, 1985). No obstant això, encara que molts delinqüents podrien necessitar una varietat de programes, a molts els falta la motivació per a comprometre's en ells, o no tenen les habilitats cognitives que els capacitarien per a beneficiar-se dels mateixos. Creiem que un dels majors valors del PPS pot ser la seua habilitat per a ajudar els participants a desenvolupar actituds que els animen a acceptar que necessiten l'ajuda que aquests programes ofereixen, i les habilitats cognitives requerides per a beneficiar-se dels dits programes. En resum, podria representar la "tècnica del peu a la porta", perquè sovint aconsegueix motivar els delinqüents a participar en la teràpia i en els programes educatius que anteriorment evitaven o rebutjaven.

7. Una assumpció fonamental que va guiar el desenvolupament del programa va ser que l'èxit en la rehabilitació dels delinqüents no havia de requerir els serveis de professionals de la salut mental altament entrenats. Encara que molts delinqüents poden necessitar tals serveis, no hi ha gaires psiquiatres, psicòlegs, educadors i treballadors socials que permeten que els programes puguin ser aplicats a suficients delinqüents per a tenir un important impacte en la reincidència. Per aquest motiu, es tracta d'un programa que ha sigut desenvolupat per a poder ser aplicat per personal competent siga quina siga la seua formació acadèmica.

8. Un altre principi que va guiar el desenvolupament del PPS va ser que la seua aplicació no havia de limitar-se a unitats de "tractament" correccional o altres escenaris especialitzats. El programa pot i, de fet, és aplicat en quasi tots els marcs correccionals: llibertat condicional i llibertat vigilada, centres de règim obert, centres de transició, institucions juvenils, i presons per a adults (incloent presons de màxima seguretat). També és utilitzat en escoles comunitàries i fins i tot a les llars dels delinqüents.

9. Per a ser efectiu, el PPS (o qualsevol altre programa per a delinqüents) ha de ser implementat en un context propici. És essencial que els directors o responsables d'aquests contextos, compreguen i aproven el programa i el seu propòsit, i li assegurin els recursos adequats. És igualment important que els directors s'ocupen amb efectivitat de moltes qüestions i preocupacions que l'adopció del PPS podria crear dins del centre, ja que en certa manera, no s'ajusta al paper tradicional de l'establiment penitenciari i els seus treballadors.

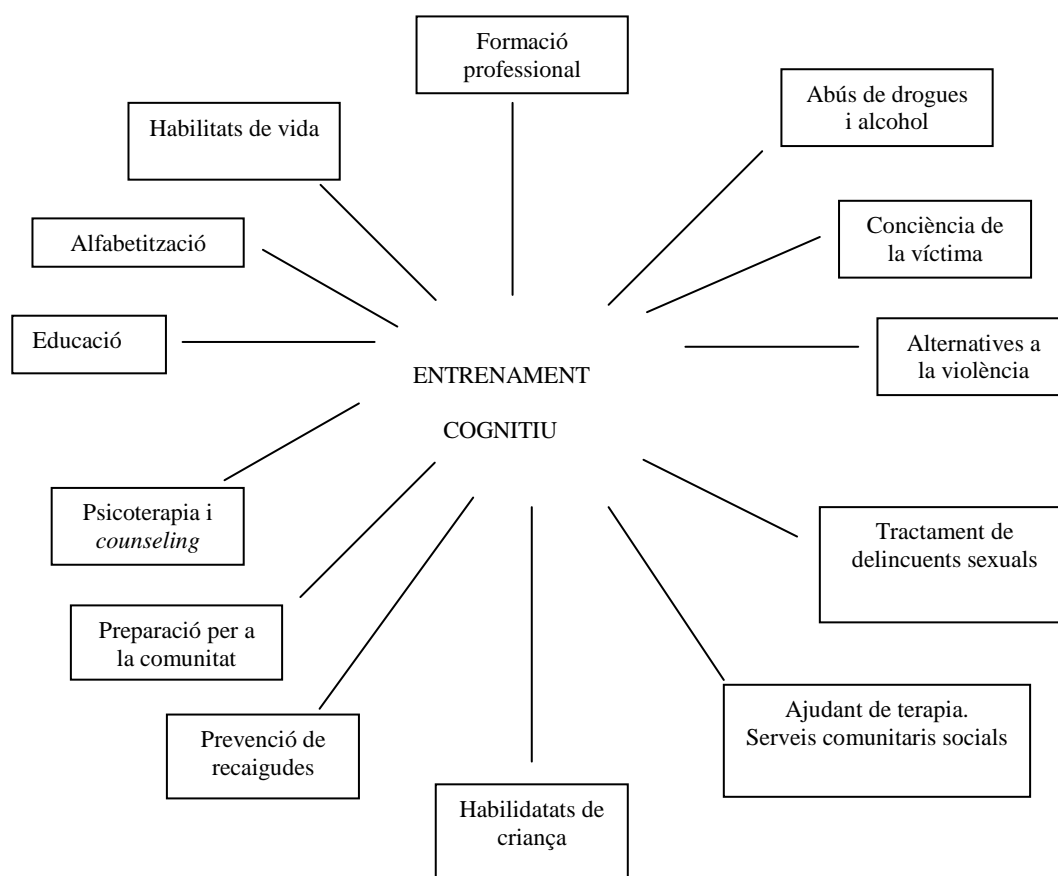
10. El programa va ser dissenyat per a ser aplicat i atraure a una gran varietat de delinqüents. La investigació ha indicat que és atractiu per a delinqüents de totes les edats i de tots els nivells educatius. Ha sigut utilitzat amb delinqüents amb un C.I. de 70, amb analfabets, amb delinqüents amb dificultats d'aprenentatge severes, i amb delinqüents que no han completat més que dos cursos d'escolarització. No obstant això, reiterem que no donarà resultat en tots els delinqüents. Tot i que encara no disposem de la suficient investigació per a saber quins tipus de delinqüents tenen més probabilitats de beneficiar-se del programa, comencem a reconèixer quines tenen menys probabilitats.

11. El PPS és un programa intensiu que demanda recursos. Va ser dissenyat no per a delinqüents de baix risc que a penes mostren problemes seriosos de comportament o de reincidència, sinó per a delinqüents de medi i alt risc. Amb aquests últims, el programa representa la millor inversió. Hi ha, no obstant això, certs límits a aquest principi. Alguns d'ells estan exposats en les investigacions que presentem en aquest text.

3.4. Model del programa

El PPS no ha sigut dissenyat per a ser un substitut d'altres intervencions que podrien ser necessàries. No pretén reemplaçar a altres programes, més bé cerca donar-los un suport. Suggestim que el paper ideal del programa d'entrenament en habilitats cognitives és el d'un programa central en un servei comprensiu de rehabilitació, com ve il·lustrat a la Figura 1.

Figura 1. Model del programa PPS

Un servei correccional comprensiu proporciona una varietat de programes per a respondre a les necessitats de nombrosos delinqüents. Moltes d'aquestes necessitats estan representades al perímetre de la Figura 1. Encara que alguns delinqüents de baix risc no necessiten cap d'aquests programes, altres, en canvi, requereixen més de u. Alguns necessiten una combinació específica d'aquests programes, i altres necessiten una diferent. Nosaltres pensem que abans d'incloure als delinqüents en qualsevol d'aquests programes seria beneficiós per a ells participar en el PPS. Hi ha dues raons per les quals recomanem aquest model:

1. La investigació ha demostrat que un factor clau en l'èxit potencial dels programes correccionals és l'ús d'una aproximació cognitiu-conductual. Molts

dels programes del model de la Figura 1, són marcadament "cognitius" en la seua orientació. Açò és obvi en el cas dels programes educatius, però també en molts altres. Per exemple, un important component en els programes d'abús de substàncies i de delinqüents sexuals és la prevenció de la recaiguda. En aquesta, els delinqüents són guiats per a adquirir una habilitat que els permeta reconèixer i comprendre els senyals externes i internes (incloent pensaments) que poden provocar la reincidència, ajudant-los a desenvolupar estratègies cognitives i comportamentals per a enfrontar-se a elles. Els programes d'habilitats de vida (un dels més populars de tots els programes correccionals), originàriament se centraven a millorar el repertori conductual del delinqüent requerit per a l'èxit del seu exercici vocacional i interpersonal. Queda clar que *pensar* és una habilitat de vida essencial que ha de ser inclosa en aquests programes. Molts programes psicoterapèutics i de *counseling* que són utilitzats amb delinqüents, també tenen una orientació cognitiva.

Encara que no tenim cap evidència empírica per a la nostra hipòtesi, creiem que una de les raons per la qual molts delinqüents fallen a respondre a aquests programes és que no tenen les habilitats cognitives necessàries per a comprendre adequadament els seus components cognitius. Per consegüent, *suggerim que abans que siguen inclosos en aquests programes reben entrenament en habilitats cognitives*, la qual cosa podria incrementar l'èxit del programa. Molts professionals són sensibles a les habilitats cognitives dels seus clients i intenten adaptar el programa als mateixos. Per això, pareix més eficaç oferir en primer lloc entrenament cognitiu perquè puguin beneficiar-se posteriorment de qualsevol programa en què siguen inclosos.

2. Encara que les agències correccionals poden oferir diversos programes, generalment un gran nombre de delinqüents es nega a participar en ells. De fet, és molt probable que els delinqüents que més necessiten aquests programes siguen els que menys intervenen. Hi ha diverses raons que expliquen aquest rebuig de participar en programes de rehabilitació. Entre les més importants es troba la freqüent aversió a la teràpia i a l'escola; d'ací, que un dels motius per a recomanar el programa PPS és que sovint té èxit a motivar els delinqüents a acceptar els serveis que anteriorment els eren detestables. En efecte, en

incloure'ls en el PPS, que deliberadament no es presenta davall la forma de teràpia o escola, els delinqüents poden aprendre que aquests programes no són necessàriament amenaçadors per a ells i que, de fet, poden ser fins i tot divertits. Més important, les habilitats d'autoanàlisi que els delinqüents aprenen en el PPS poden ajudar-los a reconèixer que necessiten també altres programes.

4. Desenvolupament del programa mitjançant la investigació

El Programa de Raonament i Rehabilitació i el Model Cognitiu de Rehabilitació i Prevenció de la Delinqüència en què s'ha basat el PPS, són el producte d'una sèrie d'estudis d'investigació empírica sobre els principis i pràctiques d'una intervenció correccional eficaç. Cada etapa d'aquest projecte a llarg termini va proporcionar informació que suggeria un perfeccionament de les bases conceptuals del programa i les seues tècniques, aspectes que s'han anat provant en moments posteriors.

Fase 1: Els adolescents antisocials com a terapeutes

En la primera etapa de la investigació, iniciada a finals dels anys 60, es va dur a terme un examen de l'eficàcia de diversos programes en el tractament de xiques delinqüents en una institució correccional d'una xicoteta ciutat d'Ontario. El centre (de màxima seguretat) acollia xiques de 12 a 17 anys, majoritàriament amb històries de problemes conductuals com fer jònecs, consum d'alcohol i drogues, furt, vandalisme i comportament inadaptat o crònic a l'escola y a la llar. Una gran varietat de tècniques de tractament, incloent la psicoteràpia individual, la de grup i l'economia de fitxes, van fracassar a solucionar els seus problemes comportamentals, alguns dels quals van augmentar en reincidència. Un programa eficaç va ser finalment desenvolupat quan es va aplicar en un conjunt d'adolescents a què es va persuadir per a actuar com a terapeutes

davant el seu grup d'iguals, entrenant-les en habilitats que els capacitaven per a ajudar altres companyes de la institució. En concret, se'ls va ensenyar com analitzar els problemes de conducta així com els principis i tècniques per a reconèixer les respostes encobertes del comportament antisocial i reforçar el comportament prosocial. De fet, el programa treballava algunes habilitats socials i cognitives que els van permetre no sols relacionar-se millor amb el grup dins de la institució, sinó millorar les seues relacions interpersonals externes, incloent pares, caps, amic i mestres.

Els resultats del programa *Teràpia d'Iguals* van ser notables. Els problemes de comportament en l'institució van ser virtualment eliminats entre les xiques del grup de tractament experimental, després que aquestes actuaren com "terapeutes". El seu ajust postinstitucional va ser també excepcional. Durant un període de seguiment de nou mesos, la seua taxa de reincidència va ser del 6%. En contrast, la reincidència d'un grup emparellat que va rebre només el programa regular de la institució va aconseguir el 33%. Les taxes de reincidència d'altres tres grups de comparació que van rebre programes de modificació de conducta (economia de fitxes) van oscil·lar entre un 53% i un 66%.

Aquest programa ha sigut des de llavors modificat i refinat com resultat de successives etapes en l'investigació de Ross i Ross (1995g) i d'altres estudis (Ross, Antonowicz i Dhaliwal, 1995). No obstant això, el PPS manté la major part dels principis essencials del programa original.

Fase 2: Tractament correccional efectiu

La segona etapa de la investigació realitzada per Ross i Ross (1995b) va sorgir com a reacció a la visió, àmpliament difosa, que el tractament correccional era ineficaç. Mentre desenvolupaven el programa per a delinqüents adolescents institucionalitzades, van examinar la literatura existent per a documentar-se sobre els programes que havien tingut èxit en altres jurisdiccions i amb un altre tipus de delinqüents. En aquest examen minuciós van observar, no sense

perplexitat, que algunes revisions sobre l'eficàcia de programes de rehabilitació publicades a mitjan anys 70 a Amèrica del Nord i Gran Bretanya, negaven la possibilitat de reduir la reincidència amb programes que se centraren en el canvi de comportaments, actituds, valors, habilitats o característiques personals dels delinqüents. La revisió més coneguda és la de Martinson (1974) que va concloure, "en la rehabilitació dels delinqüents, quasi res funciona". Brody (1981) va extraure una conclusió semblant en Gran Bretanya.

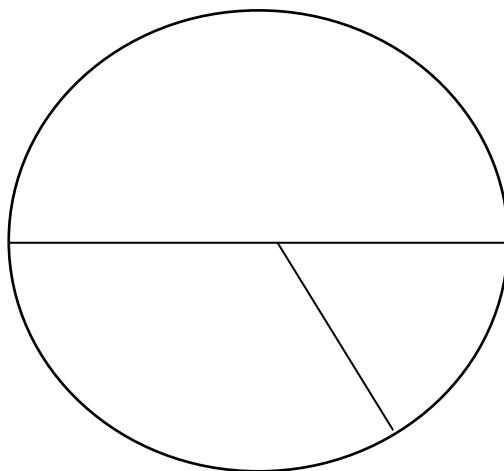
Aquesta perspectiva contrastava amb la seua experiència i amb la impressió que van extraure de la literatura llegida. A més, semblava ser antiquada; totes les revisions es basaven en estudis que es van realitzar amb anterioritat a 1967. En observar que s'havien donat molts progressos en els programes i les seues avaluacions des dels anys 60, van realitzar una nova revisió centrant-se en el període de 1973 a 1978. En marcat contrast amb les anteriors revisions, van trobar molts estudis ben controlats que van demostrar que alguns programes havien sigut summament reeixits, aconseguint importants reduccions en la freqüència i severitat dels actes delictius. Més de 100 estudis independents que incloïen a un substancial nombre de delinqüents (fins a 2.000 delinqüents en un sol estudi) i períodes de seguiment posttractament de 3 a 15 anys, havien aconseguit reduir la reincidència fins a un 84% (Gendreau i Ross, 1979).

Aquests programes eficaços han sigut aplicats en una varietat de contextos correccionals i de tipus de delinqüents. S'han aconseguit efectes substancials en programes de prevenció per a predelinqüents juvenils, en programes de diversió per a delinqüents adolescents, en programes basats en la comunitat per a delinqüents perillosos -juvenils i adults-, i en programes institucionals per a delinqüents adults reincidents i delinqüents addictes a l'heroïna. Revisions més recents de la literatura especialitzada revelen, de forma més evident, que alguns programes poden ser efectius (Gendreau i Ross, 1987; Lipsey, 1990; McIvor, 1990; Raynor, 1989; Roberts, 1989; Cullen i Gendreau, en premsa). El creixent nombre de meta-anàlisi que usen un mètode estadístic sofisticat per a analitzar la literatura, recolza la idea que la rehabilitació del delinqüent es pot aconseguir amb alguns programes de tractament.

Per tant, hi ha una àmplia evidència que la rehabilitació del delinqüent és possible; evidència massa urgent per a ignorar-la. No obstant això, la investigació no ens permet obtenir conclusions generals sobre si la rehabilitació funciona o no. Igual que la major part de les iniciatives del Servei Social, algunes vegades funciona, altres fracassa i altres, fins i tot provoca "coses pitjors". Basant-nos en l'evidència disponible, l'única conclusió que es justifica és que *"alguns" programes que són aplicats per "cert personal" a "alguns" delinqüents en "alguns" llocs, tenen un impacte significatiu en la reincidència.*

No tots els programes funcionen. De fet, el nombre de programes que han fallat o incrementat la reincidència és superior al dels programes efectius. La Figura 1 presenta gràficament la incidència d'ambdós tipus de programes. El cercle representa la totalitat de programes trobats en les successives recerques de literatura, publicada i inèdita, i de col·leccions fortuïtes d'informes sobre un bon nombre de temes d'intervenció (p. ex., la rehabilitació del delinqüent adult i juvenil, programes d'alfabetització, programes basats en el grup d'iguals, i programes sobre abús d'alcohol i drogues).

Figura 1.- Avaluació de programes d'intervenció amb delinqüents (pres de Ross i Ross, 1995b)

La meitat superior, l'espai en blanc, representa la proporció dels programes que segons pareix no han sigut avaluats, per la qual cosa no sabem si funcionen o no. La magnitud d'aquesta porció no ens ha de sorprendre si tenim en compte que només uns pocs professionals tenen l'interès o la destresa per a avaluar

sistemàticament els seus programes. L'avaluació del programa rares vegades ha sigut una prioritat a les agències correccionals.

La meitat inferior, la proporció ombrejada, representa aquells programes que han sigut avaluats. El sector en negre, simbolitza els programes que van fracassar a reduir la reincidència (alguns fins i tot la van augmentar). El sector més xicotet, el gris, representa els programes que han aconseguit tenir èxit. Com podem observar, no és un retrat agradable.

La literatura en què es van basar Ross i Ross (1995b) per a confeccionar aquest gràfic, no pot considerar-se ni exhaustiva ni representativa de tots els programes correccionals a causa dels procediments poc sistemàtics de recollida d'informació. A pesar d'això, creiem que és una bona aproximació a l'estat actual. S'inclouen no sols informes publicats en llibres i revistes professionals, sinó també una àmplia varietat d'informes inèdits de governs i d'agències socials. Confiar únicament en els informes publicats podria esbiaixar la revisió, per la tendència de molts investigadors i editors a no publicar estudis amb resultats negatius. Per exemple, la revisió d'articles publicats entre 1973 i 1978 va trobar una major proporció d'estudis amb èxit que estudis ineficaços; en concret, un 86% d'estudis reeixits (Gendreau i Ross, 1979). Menys prometedor és la troballa d'una recent investigació que va examinar només aquells estudis publicats que satisfien els més rigorosos requisits de la investigació de qualitat (Antonowicz i Ross, 1994): només el 45% dels estudis publicats va tenir èxit. Encara que les distintes revisions han examinat diferents bibliografies i han empleat diverses normes per a una valoració de qualitat, una conclusió sembla clara: hi ha un número substancial de programes populars al camp de la rehabilitació del delinqüent que no ha sigut mai avaluat, ho ha sigut inadequadament, o una vegada avaluat s'ha trobat ineficaç. Tal com es comprova en la tercera fase de la investigació duta a terme per Ross i Ross (1995g), els programes efectius són realment excepcionals, i ho són tant per la seua exigua quantitat com pel seu particular naturalesa.

Fase 3: Èxit *contra* fracàs

En la tercera fase, es van interessar a estudiar quina és la diferència entre els programes que tenen èxit, els que fracassen i els que ocasionen "coses pitjors". En l'estudi dels programes amb èxit, van observar que s'usava una varietat de modalitats de tractament, és a dir, tots els programes eren multifacètics. Combinaven una diversitat de tècniques específiques i eren tan complexos com els delinqüents amb què tractaven. A més, quasi tots els programes efectius compartien una característica: incloïen alguna tècnica que s'esperava poguera tenir un impacte en el *pensament* dels delinqüents.

La meta de la seva intervenció no sols era l'ambient dels delinqüents, les seues sensacions, conductes o habilitats vocacionals, sinó també la seua cognició: raonament, atribucions, autovaloració, esperances, i comprensió i valoració del seu entorn. Introduïen alguna tècnica que poguera optimitzar les habilitats de raonament dels delinqüents, millorar la seua sensibilitat cap a les conseqüències de la seua conducta, ensenyar-los a aturar-se i pensar abans d'actuar, augmentar la seua habilitat de resolució de problemes interpersonals i les seues habilitats socials, ampliar la seua visió del món, ajudar-los a desenvolupar interpretacions alternatives de les regles socials i les obligacions, o ensenyar-los a comprendre els pensaments i sentiments d'altres persones.

La importància dels factors cognitius en els programes eficaços ha sigut demostrada mitjançant una anàlisi estadística de components (Ross i Fabiano, 1985) i de diversos meta-anàlisis més sofisticats (Garrett, 1985; Andrews et al., 1990; Izzo i Ross, 1990; Cullen i Gendreau, en premsa). Aquestes anàlisis van indicar que la majoria dels programes que incloïen un component cognitiu "funcionava", i la majoria de què no, fracassaven. Més endavant es detallaran els resultats d'un estudi que confirma aquestes dades.

Els notables resultats d'aquests programes els van portar a preguntar-se si és possible que hi haja quelcom en el pensament dels delinqüents que pugui explicar el seu comportament delictiu. La millora del funcionament cognitiu

sembla disminuir la conducta delictiva. Significa açò que en primer lloc hi ha quelcom que falla en el seu funcionament cognitiu? Difereixen els delinqüents dels no delinqüents en el seu funcionament cognitiu? En la seua manera de pensar?

Fase 4: Cognició i delinqüència. El vincle

En la quarta fase, una recerca de la literatura va revelar un substancial cos d'investigació empírica que indicava que molts delinqüents no han adquirit un adequat repertori d'habilitats cognitives i actituds que són essencials per a la competència social. Un llibre anterior, *Time to Think* (Ross i Fabiano, 1985), descrivia aquests factors cognitius i la investigació que demostrava la seua relació amb el crim i la delinqüència juvenil. El suport addicional de la seua teoria ho trobem en Zamble i Porporino (1988), quan analitzen els dèficits d'afrontament cognitiu i de conducta en els delinqüents.

Aquests factors -o àrees de dèficit- (explicats amb detall més endavant), són els següents:

- *Autocontrol/Impulsivitat.* Molts delinqüents fallen a aturar-se a pensar abans d'actuar. Responen sense detenir-se a considerar les conseqüències de la seua conducta.
- *Estil Cognitiu.* Molts delinqüents juvenils presenten un estil cognitiu extern; pensen que el que els ocorre depèn del destí, de la sort o de l'atzar. Creuen que són impotents, que no poden controlar el que els ocorre.
- *Pensament Concret contra Pensament Abstracte.* Molts delinqüents són molt concrets en el seu pensament. La seua falta de raonament abstracte els ocasiona grans dificultats per a comprendre els pensaments o emocions dels altres.

- *Rigidesa Conceptual.* El pensament de molts delinqüents, tant adults com juvenils, és inflexible i dogmàtic. Per això persisteixen en el seu comportament, que els causa problemes i proporciona poques recompenses.
- *Resolució Cognitiva de Problemes Interpersonals.* Molts delinqüents tenen dificultats en les habilitats de pensament que són necessàries per a resoldre els problemes que tots trobem en les interaccions amb altres persones. Poden tenir dificultats a considerar solucions alternatives als problemes interpersonals, a calcular les conseqüències del seu comportament en els altres, i comprendre les relacions de causa i efecte entre la seua conducta i les reaccions dels altres cap a ells.
- *Egocentrisme.* Molts delinqüents veuen el món només des de la seua pròpia perspectiva i no han après a considerar com els altres pensen i senten. La seua falta de sensibilitat cap als pensaments i emocions dels altres, perjudica greument la seua habilitat per a formar relacions satisfactòries i contribueix a la seua falta d'interès per les conseqüències del seu comportament en altres persones.
- *Raonament Crític.* El pensament de molts delinqüents és sovint il·lògic i no té autocrítica. Com resultat, són crèdulament i fàcilment suggestionables.
- *Valors.* En decidir què és el correcte, molts delinqüents pensen només en com els afectarà a ells, sense pensar en com afectarà els altres.

La investigació assenyala que una carència d'aquestes habilitats és un obstacle per a aconseguir la competència social i pot fer a aquests individus més vulnerables a les influències criminògenes. Açò suggereix que si els delinqüents pogueren adquirir aquestes habilitats estarien més capacitats per a tenir èxit en la seua vida social, acadèmica i laboral, i serien més capaços (i més motivats) de resistir les pressions interpersonals, econòmiques,

situacionals i personals cap a la conducta il·legal. Intensificar aquestes habilitats és l'objectiu del PPS.

Fase 5: Desenvolupament del programa

La següent fase del projecte va ser el resultat de més d'un any de recerca dels millors mètodes i tècniques per a ensenyar habilitats cognitives i socials als delinqüents. La recerca va ser variada (literatura en psicologia, educació, filosofia i empresa), i va produir un llarg nombre de tècniques que s'han adaptat i modificat per a aplicar-les a les poblacions de delinqüents. Aquestes van ser combinades amb les millors tècniques dels programes que ja havien demostrat que reduïen la reincidència. Després d'un període d'assajos, va sorgir el *Programa del Pensament Prosocial*. La consistència i integritat del programa es van aconseguir gràcies a una revisió acurada dels materials bàsics, complementada amb un entrenament intensiu dels mètodes i processos necessaris (Porporino i Robinson, 1995).

Els components d'aquest programa es resumeixen a continuació:

- *Autocontrol*. S'ensenyava als delinqüents a aturar-se i pensar abans d'actuar, a considerar totes les conseqüències de les seues decisions, i a usar tècniques de pensament per a controlar les seues emocions i la seua conducta.
- *Meta-cognició*. S'ensenyava als delinqüents a sintonitzar i valorar críticament el seu propi pensament; a adonar-se que la seua forma de pensar determina què pensen, com se senten i com es comporten. Se'ls instrueix a regular la seua conducta mitjançant el pensament.
- *Habilitats Socials*. Molts delinqüents actuen de forma antisocial perquè els falten les habilitats per a actuar d'una manera prosocial, per això se'ls ensenyava un ampli nombre d'habilitats socials que els ajudaran a aconseguir reforç positiu abans que rebugen en les situacions socials.

- *Habilitats Cognitives de Resolució de Problemes Interpersonals.* S'ensenya als delinqüents com analitzar els problemes interpersonals, com comprendre i considerar els valors, conducta i sentiments dels altres, com reconèixer la manera en què el seu comportament afecta els altres i per què aquests responen com ho fan.
- *Pensament Creatiu.* Amb les habilitats de pensament creatiu es pretén que el delinqüent guie la seua conducta d'una forma prosocial; és a dir, se li ensenya com pensar en alternatives de resposta (prosocials enfront d'antisocials) davant els problemes que experimenta.
- *Raonament Crític.* Se'ls ensenya a pensar lògica, objectiva i racionalment, sense deformat els fets o culpant als altres.
- *Presa de Perspectiva Social.* Mitjançant el programa, i a través de totes les tècniques, s'emfatitza que cal ensenyar als delinqüents a considerar els punts de vista, sentiments i pensaments d'altres persones. De fet, se li confereix una gran importància al desenvolupament de l'empatia.
- *Millora dels Valors.* Durant tot el programa es procura ensenyar valors; específicament, "traslladar" al delinqüent de la seua visió egocèntrica del món a considerar les necessitats dels altres.
- *Maneig Emocional.* L'èxit del delinqüent en l'adaptació social depèn de la seua habilitat per a evitar una activació fisiològica o *arousal* emocional excessiu. S'han adaptat les tècniques de maneig de la còlera perquè puguen ser usades per entrenadors que no necessàriament han de ser psicòlegs; a més, poden aplicar-se a altres emocions com a entusiasme, depressió, por i ansietat.

Fase 6: delinquentes d'alt risc en llibertat condicional (el projecte pickering)

La fase sisena d'aquesta investigació va implicar un rigorós test experimental sobre l'eficàcia del programa cognitiu que va ser desenvolupat per a reduir la reincidència en adolescents d'alt risc i adults en llibertat condicional: el *Projecte Pickering* (Ross, Fabiano i Diemer-Ewles, 1988). En aquest projecte es van assignar a l'atzar als delinqüents d'alt risc a tres grups: un grup de llibertat condicional regular, un grup de llibertat condicional que rebia tutories sobre habilitats de vida i un grup de llibertat condicional que rebia entrenament en habilitats cognitives. El programa va ser supervisat per cinc oficials de llibertat condicional. Després de nou mesos, les taxes de reincidència per als tres grups de participants van ser respectivament de 70, 48 i 18%. El nombre de delinqüents que van cometre un delicte tan greu com per a rebre una nova sentència de presó va ser del 30, 11 i 0% respectivament.

Fase 7: divulgació i avaluació del programa

Per a fer possible la difusió i avaluació del PPS, es va realitzar un manual del programa en tres volums, *Reasoning and Rehabilitation: A Handbook for Teaching Cognitive Skills* (Ross, Fabiano i Ross, 1986), que proporciona pas a pas les instruccions, plans de sessions i materials per a dur a terme el programa. El manual presenta una versió revisada del PPS utilitzada en el Projecte Pickering. Aquest programa es va modificar i va refinar, tant en contingut com en procediments, per a poder ser aplicat a una àmplia gamma de contextos comunitaris i institucionals per a delinqüents juvenils i adults. El manual està escrit per a ser una guia que assegure que els professionals entrenats (que segueixen atentament les instruccions) seran capaços de mantenir la integritat dels principis i la pràctica del programa. Es detallen pas a pas les instruccions per a dirigir les sessions, incloent suggeriments i guions per a presentar les instruccions, comentaris i preguntes, així com establir discussions amb els participants en el grup. Es busca en tot moment la facilitat de la seua aplicació. A més, el programa proporciona una base objectiva i clara perquè els

col·laboradors i els supervisors, o els avaluadors i investigadors, puguen determinar si els professionals duen a terme el programa tal com va ser dissenyat per a ser efectiu.

La intenció dels autors va ser divulgar al màxim el programa però sense sacrificar el control de qualitat o la integritat del mateix. En l'història del tractament correccional, molts programes que tenien el potencial per a reduir la reincidència es van adulterar perquè els directors del programa o els professionals van fracassar a comprendre o complir correctament els seus principis o procediments. Ben sovint, l'avaluació d'aquests programes suggereix que realment no funcionen. Una conclusió més oportuna podria ser que mai han sigut sotmesos a prova.

Fins a escriure aquest text, el manual ha estat disponible durant 14 anys, i en aquest temps el programa PPS s'ha introduït en quasi tot el món. També s'ha avaluat de forma independent en nombrosos estudis controlats. Molts d'aquests projectes i estudis d'avaluació es descriuen en els següents apartats. La investigació del programa és un procés que continua.

5. Característiques dels programes efectius en la rehabilitació de delinqüents

Com hem vist en el apartat anterior, la literatura sobre el tractament correccional conté un creixent nombre d'avaluacions que recolzen el fet que alguns programes de rehabilitació tenen èxit a reduir la reincidència. Polítics i professionals necessiten saber no sols quins programes poden funcionar, sinó també com poden assegurar la seua eficàcia. Per la seua banda, els investigadors estan menys interessats en el llarg debat de si la rehabilitació pot tenir èxit o no, i més concentrats a determinar davall quines condicions es pot optimitzar la intervenció amb delinqüents.

5.1. Del "què funciona" al "quin funciona"

Alguns investigadors han tractat d'estudiar aquestes qüestions duent a terme anàlisis qualitatives de la literatura sobre rehabilitació. Per a això, han reunit centenars de programes que tracten amb diverses poblacions de delinqüents i utilitzen diferents tècniques, durades i intensitat de tractament, mètodes de valoració, i mesures de resultat (p ex., Gendreau i Ross, 1981a, 1984). Aquest procés d'agregar diversos estudis per a construir un resum sobre si els treballs de rehabilitació fracassen o no en tenir en compte les característiques dels clients, llocs i personal, el tipus, qualitat, durada i intensitat dels programes, i les diferents mesures de resultat, suposa simplificar una qüestió prou complexa. A més, l'anàlisi qualitativa no és fàcil de replicar i és inevitablement subjectiu.

La integració de centenars d'estudis i l'anàlisi de les variables associades que tenen èxit o fracassen, requereixen una aproximació més sofisticada que les aproximacions qualitatives o narratives que típicament s'han empleat. Una d'aquestes és el meta-anàlisi, una tècnica que permet al crític analitzar objectivament i estadísticament les conclusions de molts estudis de cas, convertint els seus resultats en mesures comunes de la magnitud del resultat que ells aconseguen (Glass, McGraw, i Smith, 1981). El procediment implica una col·lecció d'estudis rellevants, l'ús d'estadístics agregats de cada estudi com a unitats d'anàlisi, i una anàlisi posterior del conjunt de dades amb proves estadístiques. Nombrosos meta-anàlisis de la literatura sobre el tractament del delinqüent han sigut presentats (Andrews et al., 1990; Garrett, 1985; Mayer, Gensheimer, Davidson i Gottschalk, 1986; Lipsey, 1992; Redondo, 1994; Cullen i Gendreau, 2006), però desgraciadament molts d'ells difereixen en els estudis que inclouen i en les mesures de resultat que examinen.

En aquest epígraf presentem dos estudis quantitius que es basen en el valor de l'orientació cognitiu-conductual en la rehabilitació del delinqüent. El primer d'ells, és un meta-anàlisi de programes de rehabilitació per a delinqüents juvenils que se centra en una sola mesura de resultat: la reincidència (Izzo i

Ross, 1990), sense abordar altres mesures com l'ajust vocacional, psicològic i institucional, o l'èxit educatiu. La reducció de la reincidència és l'objectiu primari del PPS. Aquest meta-anàlisi se centra, així mateix, en una variable d'intervenció que anteriors anàlisis qualitatives han indicat com crucial en el resultat d'un programa: la seua concepció teòrica (Gendreau i Ross, 1984). El segon estudi representa una altra aproximació quantitativa, diferent del meta-anàlisi, per a determinar quins factors són crucials per a la consecució amb èxit del programa (Antonowicz i Ross, 1994).

Gendreau i Ross (1979) suggereixen que un factor fonamental per a diferenciar entre els programes que funcionen i els que no, és la concepció del comportament delictiu en què es basa cada programa. Aquest model conceptual determina els objectius de la intervenció i les metes intermèdies en què es recolza el programa per a arribar al seu objectiu final. El model també serveix com guia per al dissenyador del programa i per als professionals, en tant els indica les tècniques a emprar per a assolir els objectius (Martin, Sechrest, i Redner, 1981).

Molts programes correccionals es basen en un model mèdic/malaltia que considera el comportament criminal com a símptoma d'alguna condició psicopatològica subjacent que necessita "cura" mitjançant alguna forma de "teràpia"; la veritat és que no hi ha evidència de l'eficàcia d'aquests programes. Tampoc han sigut molt prometedors els resultats d'altres programes, molt estesos, basats en el càstig simple o en el model dissuasiu (p. ex., "Esglai inesborrable" -*scared straight*-, camps militars...) (Gendreau i Ross, 1981b). D'altra banda, els models explicatius que subratllen la influència de la pobresa, desocupació, classe social, conflictes culturals i semblants, podrien explicar les causes de la delinqüència, però han donat lloc a pocs programes efectius en la prevenció o rehabilitació del delinqüent (Ross i Fabiano, 1985).

5.2. Meta-anàlisi

Els estudis inclosos en la meta es van seleccionar d'un total de 317 estudis identificats per mitjà de tècniques estàndard de recerca documental. Aquests estudis s'inclouïen només si: (1) representaven una avaluació d'un mètode de tractament aplicat a delinqüents juvenils jutjats, (2) inclouïen dades empíriques d'un disseny experimental o quasi-experimental, (3) contenien mesures de canvi en reincidència, i (4) s'havien publicat en una revista avaluada entre 1970 i 1985. Només 46 estudis van complir els criteris d'inclusió. D'aquests, 16 informaven de dues o més comparacions adequades sobre un total de 68 mesures de la magnitud de l'efecte. L'edat mitjana dels subjectes va ser de 13'2 anys, amb un rang entre els 11 i els 18 anys d'edat. La majoria dels estudis inclouïen delinqüents juvenils masculins i poblacions mixtes (hòmens i dones). Les categories de delicte predominants eren delictes d'estatus, contra la persona, i contra la propietat. Les tècniques de meta-anàlisi glassiano es van usar per a calcular les grandàries de l'efecte (Glass et al., 1981).

En la present investigació, els estudis es van catalogar en termes de si es basaven en una concepció teòrica i articulada de la conducta delictiva, o es classificaven sobre les bases lògiques del seu programa particular (aprenentatge social, modificació de conducta, teoria sistèmica, intervenció en crisi, tractament diferencial, teràpia de la realitat, teoria del nivell-maduratiu interpersonal, teoria sociològica general, altres, i inespecífiques). Encara que l'anàlisi de varianza va revelar que les diferències entre les categories no eren significatives, els programes que es basaven en un principi teòric eren un mitjana de 5 vegades més efectius que aquells que no tenien base teòrica. Si bé no es van trobar diferències significatives entre les diverses concepcions dels programes, una variable apareixia com particularment important: els programes que inclouïen un component cognitiu van ser doblement efectius que els que no ho inclouïen ($F=5'62$, $p<0'01$).

Els programes van ser classificats com "cognitiu" o "no cognitiu" en funció de si empraven una o més d'aquestes sis modalitats d'intervenció: resolució de

problemes, entrenament en habilitats de negociació, entrenament en habilitats interpersonals, teràpia racional-emotiva, modelatge i role-playing, i modificació cognitiva del comportament.

Una anàlisi de regressió múltiple va mostrar que només dos de les variables d'estudi podien explicar la varianza de la grandària de l'efecte:

1. *Llocs de tractament.* Els programes més efectius es realitzaven en la comunitat, abans que en contexts institucionals.
2. *Component cognitiu.* Els resultats van trobar que si bé molts programes amb èxit són multifacètics (cada un usa una selecció diferent i una combinació de modalitats de tractament), una variable es repetia en tots ells: la utilització d'alguna tècnica que poguera tenir un impacte en el *pensament* del delinqüent. Una anàlisi de components previ va demostrar estadísticament que els programes efectius difereixen significativament dels programes ineficaços en termes de la seua inclusió de tècniques que puguen promoure el desenvolupament d'habilitats de raonament en el delinqüent, percepció social i habilitats de resolució de problemes (Ross i Fabiano, 1985). Molts programes que inclouen un component cognitiu, van funcionar; molts de què no, van fracassar. En concret, van ser efectius 16 programes cognitius (94%), mentre que dels 34 programes no cognitius, 10 van ser efectius (29%) i 24 van fracassar (71%).

5.3. Una anàlisi d'anàlisi

Encara que el meta-anàlisi és estadístic i pensat per a ser més objectiu, no està exempt de limitacions. Per exemple, no elimina els caires en la selecció d'estudis per a l'anàlisi, en la classificació de variables particulars del programa, o en el el mateix pes d'estudis feblement controlats *contra* rigorosament controlats (Wilson i Rachman, 1983). La segona investigació que oferim en

aquest apartat, realitzada per Antonowicz, Izzo i Ross (1995), va prendre un enfocament diferent: cercava més objectivitat que la que ofereixen les revisions qualitatives, i al mateix temps examinar un llistat de factors sense dur a terme un meta-anàlisi. Van decidir examinar tots els factors que anteriors investigadors havien relacionat amb l'èxit d'un programa i determinar si la presència o absència de cada un d'aquests factors estava de fet relacionada amb l'eficàcia del mateix.

En primer lloc, van dur a terme un examen de les revisions publicades amb anterioritat sobre el tractament correccional per a identificar els factors que els investigadors suggerien com crucials en el resultat del programa. A continuació, es van examinar les avaluacions dels programes de rehabilitació per a determinar si els dits factors estaven actualment presents en l'èxit o fracàs dels programes. Finalment, es va realitzar una anàlisi estadística de cada factor per a determinar si la seua presència o absència estava relacionada amb l'efectivitat del programa.

Selecció d'estudis d'avaluació

Els estudis d'avaluació adequats es van identificar en examinar les bibliografies de les revisions seleccionades de la literatura sobre la rehabilitació del delinqüent (Andrews et al., 1990; Cullen i Gendreau, 1989; Ross i Gendreau, 1980; Gendreau i Ross, 1987; Ross i Fabiano, 1985). De manera que es van triar els estudis publicats des de 1970. També van revisar manualment, revistes triades de criminologia, sociologia, psicologia i addiccions. La investigació es va iniciar al començament de 1988, just quan Cullen i Gendreau (1989) cessen la seua revisió, i es va estendre fins a finals de 1991. Per a assegurar la consistència, el llistat de revistes en aquesta recerca va ser idèntic a l'empleat en anteriors revisions (Cullen i Gendreau, 1989; Gendreau i Ross, 1979, 1987). El present estudi va examinar només els estudis que s'havien publicat en revistes recomanades o en llibres editats des de 1970 a 1991.

Per a ser seleccionat, l'estudi havia d'haver sigut realitzat amb jòvens jutjats oficialment o amb delinqüents adults. Es van excloure les poblacions de

"predelinquents" o "en risc de delinqüència juvenil". L'estudi devia també analitzar alguna forma d'intervenció individual o de grup per a modificar les actituds, emocions, valors, habilitats o conducta dels delinqüents. Els programes triats incloïen:

- Entrenament d'habilitats cognitives
- Tractament per a l'abús de substàncies
- Programes acadèmics i ocupacionals
- Programes d'ocupació amb un component d'assessorament
- Maneig de la còlera o agressió
- Experiències a l'aire lliure amb un component de *counseling*
- Programes de diversió amb contracte de contingències/suport
- Teràpia familiar
- Modificació de conducta
- Programes de tractament per a delinqüents sexuals
- Programes d'habilitats de vida
- Meditació transcendental

Van ser excloses les intervencions que no abordaven clarament un o més dels programes anteriorment citats. De manera que les intervencions "en el sistema" (com a restitució, llibertat vigilada intensiva, reclusió de xoc o permisos i programes de treball en llibertat), no s'incloïen a menys que tingueren un component del programa de tractament.

L'avaluació del programa havia de realitzar-se amb un disseny experimental o quasi-experimental, i amb grups de control o de comparació. No es van incloure aquells estudis que utilitzaven com a control a grups d'estudiants que van abandonar l'experiment. D'altra banda, els estudis havien d'establir mesures de seguiment en la comunitat, ja fora d'arrest, reincidència o nou empresonament.

L'objectiu era decidir si els programes tenien èxit o no a reduir la reincidència. Si bé és cert que molts estudis incloïen un test estadístic per a determinar si hi havia diferències significatives en reincidència entre els grups de tractament i els de control o de comparació, alguns no realitzaven aquestes proves. Per a

valorar l'eficàcia d'aquests últims, van realitzar tests Ji-cuadrado amb les dades de cada estudi. A més, per a assegurar un test estandarditzat de resultat, també van realitzar Ji-cuadrado amb tots els altres estudis. Si els resultats de l'estudi reflectien una freqüència esperada de menys de 5 en cada cel·la, aquest s'excloïa al no confiar en tests estadístics amb freqüències tan baixes. Els programes es jutjaven efectius si hi havia diferències significatives en reincidència entre el grup de tractament i els grups control o de comparació (amb una taxa menor de reincidència en els grups de tractament).

En resum, van incloure només aquells estudis que: (a) tractaven amb delinqüents jutjats oficialment, (b) van ser publicats entre 1970 i 1991, (c) consistien en un disseny experimental o quasi-experimental, (d) informaven de seguiment en arrest, reincidència o nous empresonaments, i (e) podien ser analitzats estadísticament. Aquests criteris eren més estrictes que els emprats per altres autors ja que volien assegurar que la investigació es basara només en els millors termes de qualitat d'avaluació (Antonowicz *t'al.*, 1995).

Resultats i discussió

Alguns crítics anteriors van expressar una considerable confiança en la seua habilitat per a identificar les característiques dels programes efectius. Proporcionaven una impressionant llista de factors que afirmaven ser essencials per a l'èxit del programa. No obstant això, hi havia poca consistència entre tots aquests llistats. El present estudi suggereix que aquesta confiança pot ser empíricament injustificada. De fet, el nostre coneixement sobre les característiques dels programes efectius és molt limitat, ja que realment podem identificar molt pocs factors que estiguen clarament relacionats amb l'efectivitat. *No podem trobar una evidència empírica adequada per a suggerir que l'eficàcia dels programes estiga relacionada amb la inclusió o exclusió de molts dels factors que la literatura apunta com a factors clau per a l'èxit del programa.* Açò és així perquè poques investigacions empren aquests factors per a fer comparacions vàlides o proporcionen suficient informació per a determinar si el factor està o no present.

Una de les conclusions més importants de la investigació d'Antonowicz, Izzo i Ross (1995) és que no hi ha molts estudis que puguin ajustar-se als criteris d'avaluació controlada triats per aquests autors. La majoria no pot qualificar-se perquè té grups de control o de comparació inadequats, no informa de la grandària de les mostres, les seues mostres són tan xicotetes que no permet l'anàlisi estadística, o falla en examinar les mesures de resultat, com ara arrestos, reincidència o nou empresonament. En el període de 1970-1991, només 44 estudis es van ajustar als requisits d'avaluació, de la qual cosa es desprèn que la investigació sobre l'eficàcia de la rehabilitació amb avaluacions controlades no és una prioritat al camp de la correcció. A més, es va trobar que d'aquests programes només 20 (el 45%) van ser efectius. Vint programes en 21 anys, suggereixen que són realment excepcionals els programes de rehabilitació que han demostrat la seua eficàcia.

Encara que els informes de la majoria dels estudis analitzats eren inadequats i presentaven clares limitacions (descripció insuficient del programa i del seu personal, informació insuficient sobre les característiques del delinqüent -edat, sexe, historial delictiu-, etc.), es pot extraure alguna informació útil que contribuïska al coneixement de l'efectivitat dels programes d'intervenció. En concret, Antonowicz, Izzo i Ross (1995), en marcat contrast amb la llarga llista de factors d'anteriors revisions, van trobar 6 característiques relacionades amb l'eficàcia del programa. Aquestes característiques són:

1. Model conceptual lògic.
2. Programació multifacètica.
3. Atenció als "factors criminògens".
4. Principi de resposta.
5. Role-playing i modelatge.
6. Entrenament cognitiu en habilitats socials.

Factors relacionats amb l'èxit

Model conceptual lògic. Anteriors revisions han establert que molts programes eficaços no es basen en un model metge-malaltia, en un model de dissuasió o

en un model sociològic, sinó en una concepció cognitiu-conductual de la delinqüència (Andrews et al., 1990; Garret, 1985; Gendreau i Ross, 1981b, 1984; Gensheimer, Mayer, Gottschalk i Davidson, 1986; Lipsey, 1992).

De forma consistent amb aquestes revisions i amb el meta-anàlisi presentat a l'inici d'aquest epígraf, el present estudi assenyala que els programes basats en un model teòric cognitiu-conductual són els més beneficiosos. El 75% dels programes eficaços són de naturalesa cognitiu-conductual, en comparació al 38% dels programes sense èxit [$\chi^2 (1'44)=6'19, p<0'05$].

Programació multifacètica. Aquests programes, a diferència de molts programes correccionals, no confien en un únic mètode sinó que incorporen una varietat de tècniques en la seua estratègia d'intervenció. Si els delinqüents són complexos, els programes dissenyats per a ajudar-los han de ser així mateix complexos. Nombroses revisions de la literatura han suggerit que aquests programes són més efectius que els que no es basen en una programació multifacètica (Agee, 1986; Gendreau i Ross, 1979, 1984; Lipsey, 1992; Ross i Lighfoot, 1985).

En aquesta investigació es considera com a programa multifacètic aquell que utilitza dues o més tècniques diferents (p. ex., economia de fitxes i resolució de problemes; economia de fitxes i contracte de contingències; educació de valors i resolució de problemes; role-playing i resolució de problemes, etc.). El 70% dels programes efectius són multifacètics en comparació amb el 38% dels ineficaços [$\chi^2 (1'44)=4'62, p<0'05$].

Atenció als "factors criminògens". Si els serveis de tractament correccional intenten reduir la reincidència, llavors els "factors criminògens" dels delinqüents (aquells factors que estan relacionats amb la reincidència) han de ser un objectiu dels mateixos. Les metes del programa han de centrar-se en els factors que sabem que són "criminògens", abans que en factors relacionats amb característiques imprecises de personalitat o en altres en què no s'ha trobat cap relació amb la reincidència. Molts investigadors que treballen amb un

model tradicional d'investigació, i fins i tot amb meta-anàlisi, també parlen de la importància d'aquests "factors criminògens" (Andrews, 1989; Andrews et al., 1990; Gendreau i Ross, 1984; Izzo i Ross, 1990; Ross i Fabiano, 1985).

En l'estudi d'Antonowicz, Izzo i Ross (1995), aquests factors es jutjaven presents si el programa tenia com "meta" factors com ara resolució de problemes, empatia, presa de perspectiva social, autocontrol, habilitats socials, abús de substàncies, i actituds antisocials. Els resultats indiquen que el tractament d'aquests factors és crucial per a l'efectivitat del programa: el 90% dels programes eficaços els treballen, mentre que només els esmenten el 58% dels programes sense èxit [$\chi^2 (1'44)=5'52, p<0'05$]. Sembla perquè, que és essencial tenir objectius apropiats si es vol obtenir èxit en la rehabilitació del delinqüent.

Principi de resposta. L'eficàcia del programa també depèn de la combinació de modalitats d'intervenció amb l'aprenentatge d'estils cognitius i habilitats en els delinqüents.

En aquest estudi, el principi de resposta estava present si s'utilitzaven tècniques d'aprenentatge social o de conducta, com ara modelatge, pràctica graduada, assaig, role-playing, reforç, o reestructuració cognitiva (Andrews, 1989). També havien d'estar presents certes consideracions específiques de resposta com el Sistema de Nivell Maduratiu (I-Levels) (Harris, 1988) o el Sistema de Nivell Conceptual (Reitsma-Street i Leschied, 1988), que tracten d'emparellar als clients amb el tipus d'intervenció o de supervisió basant-se en les seues característiques (maduresa social o estil cognitiu). Els resultats confirmen el principi de resposta: el 80% dels programes efectius emprà un tractament cognitiu-conductual directiu i estructurat, comparat amb el 50% dels programes ineficaços [$\chi^2 (1'44)=4'24, p<0'05$].

Role-playing/modelatge. El role-playing pot prendre la forma d'una situació estructurada on el delinqüent utilitza un guió preparat, o un improvisat, i en la que actua del mode que ell preveu que altres ho faran en una situació

semblant. El role-playing ben sovint s'acompanya de models que mostren el comportament adequat.

Cullen i Gendreau (1989) suposen com essencial per a l'eficàcia dels programes que el funcionari de presons o el professional que treballa amb delinqüents, modela actituds o comportaments prosocials que els ajuden a fer front a l'adversitat o a les experiències ambientals criminògenes. Els investigadors també afirmen que les tècniques de modelatge i role-playing són valuoses en la mesura que poden usar-se com una base per a l'entrenament en presa de perspectiva social, resolució de problemes interpersonals i habilitats socials (Andrews i Kiessling, 1980; Sarason i Ganzer, 1973). De la investigació d'Antonowicz, Izzo i Ross (1995) es dedueix que el 50% dels programes eficaços utilitzen el modelatge/role-playing, comparat amb el 17% dels programes ineficaços [$\chi^2 (1'44)=5'59, p<0'05$].

Entrenament cognitiu en habilitats socials. Com ja hem assenyalat, un component comú en molts programes efectius és l'ús d'alguna tècnica que repercutisca en el pensament del delinqüent. Tant les anàlisis qualitatives i de components com el meta-anàlisi, han demostrat la importància d'incloure tècniques cognitives en els programes de rehabilitació. De nou, aquest estudi confirma la rellevància d'introduir en el programa tècniques que poden tenir un fort efecte en el pensament del delinqüent: el 75% dels programes amb èxit tenia una orientació conductista però incloïa al mateix temps un component cognitiu, mentre que només el 38% dels programes ineficaços mostrava aqueixa orientació [$\chi^2 (1'44)=6'19, p<0'05$].

Note's, que si bé hem trobat que l'entrenament cognitiu en habilitats socials (incloent la negociació, habilitats interpersonals, asertivitat i comunicació) és efectiu, no podem arribar a conclusions vàlides a partir de les dades d'aquest estudi que aborda l'eficàcia de la teràpia cognitiva en comparació amb les tècniques d'entrenament en habilitats cognitives. És a dir, tant la teràpia cognitiva (Beck, Wright, Newman i Ellis, 1993) com la modificació cognitiva de la conducta (Mahoney, 1974) reestructuren *el que el client pensa*, en canvi,

l'entrenament en habilitats cognitives ensenya al client *com pensar*. Potser els delinqüents necessiten que se'ls ensenye com pensar abans d'esperar que modifiquen el que pensen, o potser la teràpia cognitiva amb delinqüents necessita ser precedida per l'entrenament en habilitats cognitives.

Encara que s'ha demostrat el valor d'incloure en els programes un component cognitiu d'habilitats socials, cap estudi ha examinat encara si l'ús d'una tècnica específica d'entrenament en habilitats cognitives, per si mateixa, es relaciona amb l'efectivitat. L'estudi d'Antonowicz, Izzo i Ross (1995) va aprofundir en aquesta qüestió: cap tècnica cognitiva específica, per ella mateixa, pot ser estadísticament significativa, encara que sí que és cert que la majoria dels programes efectius les utilitzen. La proporció entre els programes eficaços i ineficaços és la següent: entrenament en la presa de perspectiva social (10% contra 0%), autocontrol (15% contra 8%), resolució de problemes interpersonals (30% contra 13%), i millora de valors (30% contra 8%). Desgraciadament, en molts casos no hi ha suficients dades per a permetre la comparació estadística i no es pot determinar quina tècnica o tècniques són essencials; no obstant això, podem concloure que, en general, les tècniques cognitives en habilitats socials són importants.

Factors no relacionats amb l'èxit

Hi ha dos factors que investigadors anteriors consideraven com crucials per a l'èxit del programa i que aquesta investigació troba com no significatius: el principi del risc i la programació basada en la comunitat.

Principi del risc. Segons el conegut "principi del risc", els efectes del tractament es potencien quan els serveis se centren en els casos d'alt risc i es reserven els serveis mínims per als casos de baix risc (Andrews et. al. 1990). El terme "risc" es refereix al risc de reincidència. Encara que Andrews i col·laboradors conclouen mitjançant la seua meta-anàlisi que el principi del risc és essencial, el meta-anàlisi de Lipsey (1992) indica que aquests efectes són significatius però no robusts.

Per al propòsit d'aquest estudi, el principi del risc es considerava operatiu si el "alt risc" o el "medi risc" dels delinqüents (p. ex., aquells amb una història prèvia de delictes al delicte actual) rebia alts nivells d'atenció. El factor es va jutjar així mateix com a present, si els programes de tractament s'oferien a delinqüents "violents" o "seriosos" (etiquetats així pels autors). Els estudis que van col·locar casos de delinqüents de "baix risc" (p. ex., delinqüents sense antecedents penals) en serveis de programes de diversió o programes d'una sessió breu, utilitzaven aquest factor sempre que tractaren els delinqüents de baix risc amb serveis propis d'aquest nivell. En canvi no es va considerar aquest factor en aquells estudis que només informaven de la mitjana de delictes anteriors en el grup de tractament, ja que d'alguna manera van mesclar delinqüents sense antecedents amb reincidents.

L'estudi d'Antonowicz, Izzo i Ross (1995) troba que el 25% dels programes eficaços coincideix amb el principi del risc, en comparació amb el 38% dels programes ineficaços [$\chi^2 (1'44)=0'79$, $p<0'05$]. Una possible raó d'aquestes dades és que resulta difícil avaluar el nivell de risc dels delinqüents en molts estudis al no informar adequadament (o simplement no informar) sobre els historials delictius. Per a complicar aquesta qüestió, hem d'assenyalar que Andrews i col·laboradors (1990), Lipsey (1992) i el present estudi, van utilitzar mostres diferents.

Aquests resultats ens fan dubtar del principi del risc. Pensem que l'èxit s'ha aconseguit tant amb delinqüents de baix com d'alt risc, fins i tot quan no s'emparellen en funció del principi del risc. Sembla raonable pensar que hi ha un major benefici quan s'orienten els recursos als programes eficaços a reduir la reincidència en delinqüents d'alt risc. No obstant això, no ha d'assumir-se que els programes hagen de negar-se als de baix risc; aquests subjectes també poden beneficiar-se d'una reducció en reincidència mitjançant programes eficaços. Amb tot, hem de saber que una de les millors vies per a convertir els delinqüents de baix risc en delinqüents de medi i alt risc és mesclar-los en programes, particularment quan s'els etiqueta com a subjectes de risc creant-se una sèrie d'expectatives respecte a ells, o quan mantenen associacions molt pròximes amb delinqüents d'alt risc.

Hi ha una bona raó per a creure que el principi del risc crea un fals optimisme en suposar que podem ser efectius amb molts delinqüents d'alt risc. Però cal ser clars, alguns tipus de delinqüents no poden ser tractats amb èxit, per exemple nombrosos delinqüents amb problemes psiquiàtrics severos (Johnson i Hunter, 1995), i molts delinqüents amb un estil de vida summament inestable o desorganitzat. A més, el principi del risc es va aplicar originàriament amb delinqüents en llibertat a prova; podria ser que no fóra aplicable a delinqüents a la presó amb problemes greus i crònics .

Programació basada en la comunitat. Alguns autors han argüït que els efectes beneficiosos del tractament es donaran amb major probabilitat en un context comunitari que en una institució penitenciària (Andrews et al., 1990; Izzo i Ross, 1990), si bé els resultats de l'estudi que estem analitzant no confirmen aquesta idea. Els autors troben programes efectius i no efectius tant en la comunitat com a la presó, per això dedueixen que la *ubicació* del context del programa no és tan important com s'ha pensat; el factor crucial pareix la *naturalesa* del context. Conclouen que els programes poden ser efectius tant en la comunitat com en un *marc especial* dins de la presó. Aquest lloc especial constitueix una "alternativa comunitària" dins de la institució penitenciària. Els programes amb èxit es duen a terme en edificis separats de la població general de la presó, o en una comunitat terapèutica i educativa que aïlla els delinqüents de la subcultura antisocial del centre penitenciari (Ayers, Duguid, Montague i Wolowidnyk, 1980; Platt, Perry i Metzger, 1980; Wexler, Falkin i Lipton, 1990). El 85% dels programes amb èxit es va dur a terme en aquests marcs especials o en contextos comunitaris, en comparació amb només el 54% dels programes inadequats [$\chi^2 (1'44)=4'78, p<0'05$].

Factors desconeguts

Finalment, l'anàlisi efectuada per Antonowicz, Izzo i Ross (1995) examina un bon nombre de principis que altres investigadors havien proposat com essencials en l'èxit d'un programa. A aquest respecte, van trobar molt pocs estudis adequats que els hagueren examinat sistemàticament, per la qual cosa

no van poder assegurar que foren realment essencials. Aquests principis són els següents:

- Es requereix un equip de tractament unificat (Agee, 1986; Bartollas, 1985).
- Els professionals han de ser "ferms però justs"; han de relacionar-se amb els delinqüents amb simpatia, flexibilitat i entusiasme, i recolzar tota conducta o actitud prosocial (Andrews et al., 1990; Cullen i Gendreau, 1989).
- Ha d'emprar-se personal qualificat (Agee, 1986; Finckenaue, 1984; Gendreau i Ross, 1979, 1984; Ross i Lightfoot, 1985). Desgraciadament, la "qualitat" no està definida uniformement en la literatura. Els autors d'aquest estudi van intentar determinar si realment era essencial que el servei fóra aplicat per professionals de la salut mental: psiquiatres, psicòlegs, infermers o treballadors socials. Van trobar que només el 10% dels programes eficaços emprava personal qualificat, en comparació al 33% dels programes no efectius. A més, alguns programes satisfactoris s'havien implementat amb personal sense entrenament en temes de salut mental, com a estudiants, policies, professors i fins i tot delinqüents.

Els principis anteriors *poden* ser importants, però tal com assenyalen aquests autors, no hi ha suficients dades per a confirmar-los. Tampoc és possible obtenir la suficient evidència per a acceptar o rebutjar altres tres factors que ben sovint es presenten com essencials per a un programa efectiu:

Delinqüent motivat. Una visió àmpliament compartida és que un programa és efectiu només si els delinqüents estan motivats, és a dir, si participen voluntàriament en els programes perquè desitgen canviar. Obligar els delinqüents, ja siga per ordre judicial o per requeriment de llibertat a prova/condicional, pareix una mesura contraproduent per a l'èxit del programa. De fet, molts models d'intervenció i de justícia criminal es basen en el rebuig al

tractament obligatori ("Model de Justícia", Fogel, 1979). No obstant això, per la qual cosa es desprèn de l'estudi d'Antonowicz, Izzo i Ross (1995) no es pot trobar l'evidència empírica que sostinga aquesta visió, senzillament perquè els programes a penes aborden la motivació dels delinqüents. Creiem que molts programes amb èxit treballen amb delinqüents inclosos a *la força* en el programa, o atrets amb la promesa de reduir la seua supervisió/control. Per això, s'ha de reconsiderar la noció de limitar els programes de rehabilitació als delinqüents voluntaris, ja que normalment els delinqüents amb major necessitat programes són els menys motivats a hi participar.

Prevenió de la recaiguda i entrenament en autoeficàcia. Basant-se en l'èxit del *model de prevenió de la recaiguda per a alcoholícs*, investigadors com Cullen i Gendreau (1989) han indicat que aquesta tècnica pot emprar-se en programes de rehabilitació de delinqüents. Aquest procediment ajuda al delinqüent a reconèixer i manejar adequadament les situacions d'alt risc que incrementen la seua probabilitat de reincidència. L'autoeficàcia es refereix a la confiança que el delinqüent té en la seua habilitat per a tractar situacions que podrien portar-li a la recaiguda. Es troba un xicotet suport per a aquesta asseveració: només el 5% dels programes efectius incloïa la prevenió de la recaiguda, mentre que cap dels programes fallits la incloïa. No obstant això, hi ha molt pocs estudis per a permetre una anàlisi estadística.

Tractament de seguiment. Molts professionals i investigadors parlen de la importància de proporcionar al delinqüent serveis d'atenció una vegada que ha completat el programa d'intervenció (Bartollas, 1985; Finckenauer, 1984; Gendreau i Ross, 1979; Martín i Hernández, 1995). Es pensa que la continuïtat de l'atenció és essencial per a mantenir els canvis positius proporcionats pel tractament, i ajudar a la prevenió d'un possible comportament antisocial. No obstant això, en l'estudi d'Antonowicz, Izzo i Ross (1995), el 80% dels programes eficaços no incloïa el component de seguiment una vegada concloua la intervenció (com a serveis de provisió o de suport relacionats amb programes comunitaris).

5.4. Conclusions

El principal resultat amb el que ens trobem és que existeix molt poc suport empíric per a validar moltes dels suggeriments i asseveracions que apareixen en la literatura sobre les característiques essencials dels programes efectius. De fet, donada la penosa qualitat de les investigacions encara no és possible comprovar molts d'aquests suggeriments. Molt pocs estudis descriuen els seus clients, personal, programes, resultats o anàlisi amb el suficient detall i claredat com per a permetre als professionals determinar qui va fer què, a qui, per què, quan, amb quina freqüència i amb què resultats.

Així, la qual cosa podem concloure amb confiança fins al moment, és que els programes de rehabilitació efectius i amb una alta qualitat d'investigació són excepcionals; no sols en termes del seu xicotet nombre, sinó també per alguna de les seues característiques.

La investigació presentada en aquest epígraf suggereix que les millors oportunitats per a una rehabilitació efectiva sorgiran amb l'equipament de programes basats en el model cognitiu-conductual, que trien com a objectius de tractament les característiques dels delinqüents que estan associades amb la reincidència, i que incloguen el modelatge, el role-playing i, per descomptat, l'entrenament cognitiu en habilitats socials. A més, no hauran de restringir-se a contexts comunitaris, a delinqüents motivats o a delinqüents d'alt risc: els programes poden ser eficaços amb delinqüents que no estan motivats per al canvi, amb delinqüents de baix risc, i en comunitats educatives o terapèutiques dins de la pròpia presó.

6. L'aplicació del programa del pensament prosocial a Espanya

A Espanya, el programa del "Pensament Prosocial" ha estat aplicat tan a delinqüents adults i delinqüents juvenils com a joves en risc. Són moltes les experiències que des de finals dels 80 s'han realitzat en el nostre país amb

aquest programa i amb adaptacions del mateix. El lector pot trobar una descripció més exhaustiva d'alguna d'aquestes investigacions en el llibre *El programa del pensamiento prosocial: avances recientes* (López-Latorre, Garrido i Ross, 2001).

En aquest apartat hem seleccionat algunes de les aplicacions del PPS en el nostre entorn cultural, centrant-nos en els objectius de les investigacions, característiques de la mostra a la que s'aplica el programa i principals resultats.

6.1. Amb delinqüents adults

Una importat investigació es va desenvolupar al *Centre Penitenciari de Preventius d'homes de València*. El principal objectiu d'aquest projecte era el d'ensenyar als delinqüents diverses habilitats de pensament orientades a la seva reintegració social a través de l'adaptació espanyola del programa de Raonament i Rehabilitació de Ross i Fabiano (1995) conegut des de llavors com a Programa del Pensament Prosocial (Ross, Fabiano, Garrido i Gómez, 1996). La intervenció amb tres mesos de durada es va distribuir en 38 sessions, a raó de tres sessions setmanals de dues hores de durada.

Es tracta d'un disseny experimental pretest-postest amb una mostra de 27 interns distribuïda en un grup control i un experimental. L'avaluació es va dur a terme un mes abans del programa i un mes després de la seva finalització, també es va fer un seguiment als 6 mesos i un altre als 18 mesos. Després de la intervenció, es mostraren diferències significatives en el post-test comparant als dos grups, quedant demostrada l'eficàcia del programa en una institució penitenciària per a desenvolupar l'habilitat de detecció de problemes i les habilitats de pensament mijants-fins, presa de perspectiva social, pensament alternatiu i pensament conseqüent, totes elles relacionades amb un adequat ajust social i amb reduccions en la recaiguda dels delinqüents.

A *Canàries* s'han desenvolupat tres programes d'inserció social seguint la mateixa línia, un per a delinqüents multirreincidentes (Martín i Hernández, 2001),

un altre anomenat *Programa de Educació Integral i Reinserció Social* (PEIRS), desenvolupat entre setembre de 1989 i octubre de 1992 en el que es pretenia analitzar l'augment de les capacitats sociocognitives, millorant les condicions d'administració dels qüestionaris, els canvis de conducta i el grau d'integració social dels interns després de la intervenció. I un tercer programa, desenvolupat des de gener de 1994 al desembre de 1999, anomenat programa *Horizon Penitenciario de Canàries* (HOPECAN) dut a terme a Tenerife i Gran Canària fonamentat en entrenament en competència psicossocial que es va realitzar durant dos anys amb els mòduls habilitats socials, pensament creatiu, solució de problemes interpersonals i autocontrol emocional.

També al mòdul de dones del *Centre Penitenciari de Pereiro d'Aguiar d'Ourense* es va realitzar una investigació fonamentada en el programa del Pensament Prosocial. L'objectiu principal d'aquesta investigació era aconseguir l'augment de les habilitats cognitives necessàries per a afavorir la reinserció i educació social. El programa va ser aplicat durant dos mesos, amb sessions diàries d'una hora i mitja al matí i dues vesprades a la setmana de 2 hores. Les tècniques aplicades van ser les del PPS. Els resultats mostraren com l'entrenament mitjançant el programa va millorar significativament totes les variables.

Una nova aplicació del PPS es va dur a terme en el centre "*Ponent*" de compliment penitenciari a la localitat de Lleida on coexistien un mòdul especial per a interns de comportament violent i perillós, i un mòdul de compliment per a interns amb comportaments adequats. Es va tractar d'un disseny experimental, amb grup control (23 subjectes) i grup experimental (18 interns: els més faltats en habilitats de raonament i comportament apropiat).

Les tècniques aplicades pels educadors van ser: habilitats de solució de problemes, habilitats socials, el desenvolupament moral i la perspectiva social (valors), el pensament creatiu, i el control emocional. Els resultats van indicar que el grup experimental (si bé segons l'opinió dels funcionaris va empitjorar el seu comportament en la vida diària del centre), mostrava una major asertivitat a comunicar allò que era del seu interès i un millor pensament alternatiu (més

capacitat per a generar idees opcionals davant els problemes). En canvi, no van mostrar millores en el pensament mitjans-fins, en el conseqüent ni en la detecció de problemes.

Així mateix, el tractament amb aquest grup de presos crònics i d'alta perillositat, va afavorir significativament l'activitat educativa del centre penitenciari, i va ser valorat positivament tant pels interns com pels educadors (Hortes, 1992; Marzoa, 2001).

6.2. Amb joves delinqüents

Es va desenvolupar una experiència al *Centre de Menors de l'Alzina a Barcelona*. Els objectius d'aquesta investigació van ser tres: 1) adaptar el PPS conservant les seves característiques generals a un centre de menors, 2) aplicar aquest programa avaluant els seus resultats i 3) analitzar els resultats amb l'objectiu d'estendre la intervenció a altres centres de menors de Catalunya.

El disseny de la investigació va ser pre-experimental ja que no es va utilitzar grup control a causa del reduït nombre de menors del centre. Després de l'anàlisi de resultats realitzats s'observa que la socialització millorà fins nivells adequats, la percepció del clima social va millorar substancialment (en concret, en la relació personal dels menors i en una percepció de major responsabilitat personal i capacitat de prendre decisions), així com la variable conducta on es va produir un descens de sancions en el grup que participa en el programa. Els professionals van avaluar qualitativament el programa, assenyalant un procés positiu encara que amb necessitat millores en l'organització, especialment pel que fa als horaris i seqüències d'activitats.

També es va aplicar mòduls del PPS a la *presó de Joves de la Trinidad de Barcelona*. En concret: habilitats socials, solució cognitiva de problemes interpersonals, desenvolupament/diàleg moral i desenvolupament d'habilitats cognitives; es va afegir la tècnica d'inoculació a l'estrès de Meinchenbaum

(1977). Els resultats finals indicaren millores significatives en el grau de desenvolupament moral, en la presa de perspectiva social i en la conducta institucional (Marzoa, 2001; Garrido, Redondo i Pérez, 1989).

Una nova experiència data de 1987, quan el departament de Serveis Socials de València reconeix la necessitat oferir models innovadors (basats en tècniques cognitiu-conductuals) als delinqüents juvenils i a nois en risc a fi de modificar el seu comportament antisocial. *El centre de Reeducació Granadella (Alacant)* va ser el seleccionat per a dur a terme aquesta nova experiència basada en el model cognitiu (Sanchís, 1990). El programa de competència psicosocial dissenyat per a aconseguir la reintegració social dels seus joves constava de les següents tècniques: solució de problemes interpersonals, habilitats socials a través de la Teràpia de l'Aprenentatge Estructurat de Goldstein (1973; Goldstein et al., 1989), el desenvolupament moral, i el pensament creatiu a través del programa CORT (De Bono, 1985). Es va dur a terme tres dies a la setmana en sessions de 90 minuts.

L'avaluació incloïa mesures de funcionament conductual i cognitiu pre i post-intervenció. Els resultats van mostrar que els subjectes del grup experimental van obtenir millors resultats que el grup control en funcionament cognitiu, concretament en empatia i presa de perspectiva social, detecció d'un problema i generació de solucions alternatives. Quant a les mesures conductuals, els resultats indicaven una millora substancial en el comportament dels subjectes experimentals a diferència dels del grup control que van empitjorar mostrant major agressivitat i falta d'atenció. El seguiment en els tres mesos de finalitzar el programa, va mostrar el manteniment de les millores aconseguïdes en el programa; de fet, tres dels 7 subjectes que van rebre el tractament van aconseguir trobar treball fora del centre. Tot això mostra el gran valor d'un programa de competència psicosocial com a programa d'intervenció en joves amb problemes d'ajuts personal i social (Ross et al., 1990).

6.3. La prevenció en menors en risc d'inadaptació personal i social

Aquest programa cognitiu-conductual dirigit a joves en risc social (la major part havia patit abusos o negligència en les seves famílies, mostraven conductes disruptives, i absentisme escolar) es va dur a terme a la casa del *Barri de Montolivet*, un centre obert amb diversos educadors i un treballador social que supervisaven les activitats socioculturals i la rutina diària dels nois i les noies.

El disseny era quasi-experimental i constava de 40 hores on s'inclouïa l'entrenament en habilitats socials, desenvolupament de valors i solució de problemes. Va ser aplicat per tres educadors que van rebre un entrenament de dos mesos sobre el programa cognitiu. Els resultats van ser positius ja que el grup va millorar tan en habilitats socials com en impulsivitat, solució de problemes i autoeficàcia (Marzoa, 2001).

Per altra banda, més de 40 cursos (de 30 hores de durada) sobre Pensament Prosocial van ser impartits a les *Illes Canàries* des de 1988 fins a 1994 (Segura, 1995). Aquesta formació incloïa la resolució de problemes interpersonals, entrenament en habilitats socials i discussió de valors morals. Entre 1988 i 1990, els cursos van ser destinats a psicòlegs, educadors i treballadors socials de la presó local (en els anys següents van seguir donant-se cursos de PPS als delinqüents) i centres de reforma; posteriorment es van destinar treballadors socials i educadors de carrer que treballaven en barris marginals així com a professors de joves amb fracàs escolar.

A partir de 1991, els cursos van ser dirigits a mestres d'escola amb l'objecte de prevenir la delinqüència juvenil i la drogoaddicció. A partir d'aquesta iniciativa, set col·legis van ensenyar el PPS com a part del seu currículum (quatre de Gran Canària i tres de Tenerife). A més, al gener de 1994 un curs nou d'habilitats socials i cognitives dirigit a professors es va emetre per una cadena de ràdio educativa. Aquests cursos amb el temps van començar a prendre la forma d'un programa de prevenció escolar. Aquest programa elaborat pel

professor Segura seguint el model cognitiu del PPS, es dirigia a tots els alumnes i alumnes i no sols als difícils, ja que s'intentava davant tot prevenir la conducta antisocial. El seu plantejament era, i continua sent, que tots els nois necessiten relacionar-se sense agressivitat i a tots els convé regular les seves accions mitjançant autoinstruccions. És un clar defensor de la necessitat que l'escola ensenyi empatia, capacitat de generar solucions alternatives als problemes, i habilitat de planificar les activitats necessàries per a aconseguir l'objectiu que s'ha fixat ja que els resultats indiquen canvis significatius en tots els nois a qui se'ls havia ensenyat habilitats socials i de pensament.

El programa de Competència Social per a primària i secundària a Catalunya. El programa de Segura es dona a conèixer a través del Departament d'Ensenyament als col·legis públics en 1998. El programa de competència social per a l'ensenyament primari s'anomena "Relacionar-nos bé. Programa de competència social per a nois" i té com a objectius millorar les relacions interpersonals i aconseguir una convivència assertiva, justa i eficaç amb els iguals i adults (Segura i Arques, 2003). Per a això part d'unes unitats instrumentals on s'exercita l'atenció visual i auditiva, l'autoregulació per mitjà del diàleg interior, la definició de problemes, la recerca d'alternatives, l'anàlisi de les conseqüències i la presa de perspectiva social. A aquestes unitats li segueix un bloc dedicat a l'educació emocional i un de solució de problemes interpersonals on es posa en joc tot allò que s'ha après en les unitats anteriors. Aquests blocs estan dissenyats amb un gran nombre de jocs i exercicis pràctics que incentiven el treball en equip, el respecte mutu i les habilitats socials.

El programa de competència per a Secundària s'anomena "Ser persona i relacionar-se. Habilitats cognitives i socials i creixement moral" (Segura, 2002). Els objectius són desenvolupar el que anteriorment hem definit com a intel·ligència interpersonal, intel·ligència intrapersonal (d'autoconeixement), pensament creatiu, habilitats socials i raonament moral. Tot això a través de la discussió en grup, instrucció verbal, *role-playing*, modelatge, retroalimentació i generalització.

L'avaluació d'ambdós programes està donant excel·lents resultats i també és de destacar la satisfacció dels professionals que s'encarreguen d'aplicar-ho (Soto i Teixirà, 2003; Campeny, 2003; De la Cruz, 2003).

També hi ha una adaptació del programa per a nois i noies sords que ha mostrat millores en el seu ajust emocional i social, majors habilitats per a resoldre problemes, i relacions més estretes amb els iguals i els docents (Suárez, 2000).

Els centres reeducatius de la Fundació Diagrama també cerquen atendre i tractar menors amb problemes d'inserció social, subjectes a actuacions reglamentàries i d'intervenció judicial, intentant treballar aquells aspectes i recursos que els faciliten l'accés al medi social, amb majors garanties i possibilitats d'èxit de què disposaven anteriorment. Conscient d'aquest paràmetre d'intervenció, Marzoa (2001) va dur a terme una investigació amb joves amb problemes de conducta del Centre de menors Guadarrama (Madrid) i del Centre Llimerar (Sevilla), amb l'objectiu de millorar el seu comportament dins i fora del centre a través d'un programa de competència psicosocial. Els mòduls entrenats van ser: solució de problemes, habilitats socials, control emocional, i pensament creatiu. Les sessions s'impartien dos dies a la setmana d'una hora de durada cada una. Els resultats indiquen millores en ambdós grups de la variable definició del problema i l'enfrontament amb companys

Amb el títol *Projecte Joves Competents* (López, Garrido i Ross, 2001; López, 2001; Alba, López i Garrido, 2001; López et al., 2002) es prestà suport educatiu especialitzat a nois en situació de risc social (fracàs escolar i conducta disruptiva) per a prevenir la inadaptació personal i social en diversos instituts de Valencia, Huelva i Oviedo. Amb la idea bàsica de què junt amb continguts acadèmics, l'escola ha de desenvolupar aspectes com la confiança, el respecte a la diversitat, la convivència i la conducta prosocial, el projecte Joves Competents consta de dos programes d'intervenció: el Programa de Suport a la Comunitat (P.A.C.) i el Programa del Pensament Prosocial per a Joves (Cano, López, Garrido i López, 1998).

L'estructura, continguts i metodologia del PPS per a Joves, queden resumits en la següent taula (extreta de Fernández Durán, 2004).

Mòduls	Objectiu	Metodologia
1. Resolució de problemes	Aprendre a resoldre els problemes que l'adolescent troba en diferents àrees de la seva vida, seguint un procés d'anàlisi, autocomprensió, generació d'alternatives i desenvolupament d'un pla d'acció.	<ul style="list-style-type: none"> - Instrucció verbal - Reforç verbal - Debat en grup - Pluja d'idees - Modelatge - Role-playing - Retroalimentació - Relaxació muscular de Jacobson - Autoinstruccions - Activitats escrites - Aclariment de valors - Dilemes morals - Discussió socràtica - Tasques per a casa
2. Habilitats socials	Aprendre una sèrie d'habilitats necessàries per a relacionar-se amb els altres i una forma de portar-les a cap que li sigui útil i beneficiós	
3. Habilitats de comunicació	Aprendre les habilitats bàsiques perquè comunicar-se i interactuar amb els altres de forma eficaç i positiva	
4. Control emocional	Aprendre a controlar les emocions negatives i ser capaços de relaxar-se davant situacions tenses.	
5. Creativitat	Desenvolupar un pensament reflexiu, raonat i interessat a obrir-se a nous punts de vista, a més d'oferir un procediment que els permeti examinar el pensament dels altres	
6. Desenvolupament de valors	Aclarir el seu propi sistema de valors i comprendre com els valors afecten les coses que es pensen i fan	
7. Pensament crític	Desenvolupar un pensament racional, arribant a conclusions basades en dades reals i no en opinions infundades	

Aquest programa pretén que l'adolescent adquireixi destreses en el seu pensament, però també en el coneixement i govern de les seves emocions i en les conductes de relació social i de negociació.

Seguint el Programa del Pensament Prosocial per a Joves, Fernández Durán (2004) ha portat molt recentment una nova investigació sobre la influència d'aquest programa en la competència social aquest cop amb els joves a les *Escoles d'Artisans de la ciutat de València*, el disseny d'aquesta investigació és quasi-experimental de grup de control no equivalent sense posseir equivalència pre-experimental de mostratge. D'aquesta investigació va sorgir la idea de revisar el PPS per a Joves en el seu contingut i metodologia: reduir el contingut d'alguns mòduls, utilitzar l'aprenentatge cooperatiu, i usar el còmic com a mitjà tant per a plasmar el treball realitzat com per a planificar i posar en pràctica les habilitats apreses durant el programa.

El programa de pensament prosocial per a joves d'ensenyament secundari d'Astúries. Des de la Universitat d'Oviedo s'ha aplicat versions del PPS per a prevenir la violència a través del desenvolupament d'un conjunt de destreses: cognitives prosocials, instrumentals i d'oci, físiques i d'autodignitat (Rodríguez, 2000). L'objectiu era, adequar un programa d'intervenció per a tenir un major impacte en la reducció de la conducta agressiva. Es tracta de disseny quasi - experimental, que tracta de valorar el seu impacte en l'estil personal i l'adaptació escolar, així com en el processament meta-cognitiu dels participants a través de reorientar els mecanismes de processament cognitiu. Els resultats indiquen que una resposta Competent Prosocialment es troba relacionada amb aquelles llars on els alumnes perceben un nivell d'exigències de rendiment escolar major, i ofereix un nivell de relació amb possibilitats d'interacció més estructurat i amb presència d'escassa problemàtica social, en qualsevol de les seves dimensions normatives (conductes addictives, relacionals, salut, ...)

6.4. Equip de medi obert de lleida. Primera aplicació de la versió curta del pps a joves en llibertat vigilada

Aquesta n'és la primera experiència espanyola en l'aplicació del programa "R&R 2 Short Version" de Ross i Hilborn (2003a, 2003b) amb joves amb un nivell de risc mitjà. L'objectiu general era aconseguir que l'Equip de Medi Obert de Lleida , junt amb la comunitat que l'integra, disposés d'un recurs educatiu

capaç de donar resposta a algunes de les mesures judicials recollides en la llei 5/2000 (llibertats vigilades, tractament socioeducatiu, etcètera). Amb aquesta finalitat general, es va aplicar el programa en aquells joves que estaven complint alguna de les mesures previstes en la LORPM 5/2000, per a així poder verificar l'efecte diferencial que suposa intervenir en un grup experimental respecte a un grup control pel que fa a l'adquisició de diferents habilitats sociocognitives de competència social (Alba et al., 2004).

Van participar voluntàriament en el programa un total de 6 subjectes que estaven complint alguna mesura judicial. Els subjectes de la mostra van ser seleccionats atenent als factors següents: mostrar un nivell de risc mitjà basant-se en el qüestionari YLS/CMI (*Youth Level Of Service/Case Management Inventory* d'Hoge i Andrews, 2002); tenir una mesura de llibertat vigilada ja iniciada; habitar en una població pròxima a la ciutat de Lleida amb l'objectiu de facilitar els desplaçaments; presentar una conducta adequada pel que fa a l'adaptació al grup de treball, en cas contrari s'exclourien d'aquest (cosa que va succeir amb un dels joves); amb una edat compresa entre 15 i 18 anys; i que la seva activitat escolar o laboral fos compatible amb l'assistència al programa.

Quant als instruments d'avaluació i mesura, es va dur a terme una o diverses entrevistes personals per a obtenir un coneixement més específic de cada subjecte, es van utilitzar com a proves psicomètriques per a establir una línia base de partida pel que fa al nivell d'habilitats cognitives, conductuals i emocionals: el BAS-3. Bateria de Socialització (Silva i Martorell, 1995); l'IAC. Inventari d'Adaptació de Conducta (De la Cruz i Cordero, 1997); i l'AECS. Actituds i estratègies cognitives socials (Moraleda, González i García Gall, 1998).

El disseny triat per a aquesta experiència va ser un disseny experimental, en concret un disseny de grup de control amb pretest i post-test. Respecte al procediment, les 12 sessions de què consta aquesta versió abreujada del PPS (Pensament, sentiments i conductes competents; Control dels pensaments, sentiments i conductes (I), Control dels pensaments, sentiments i conductes (II), Recerca d'informació, Reconeixement de pensaments i sentiments,

Identificació de problemes i recerca d'alternatives, Detecció dels errors de pensament, Pensar en les conseqüències dels actes propis i dels altres, Elecció d'alternatives vàlides, Aplicació i posada en marxa de l'alternativa triada, Desenvolupament i aclariment de valors, i solució de conflictes) van ser impartides per dos delegats d'atenció al menor de l'equip (DAMs), i la resta dels tècnics de l'equip van col·laborar en l'elaboració de cada una de les sessions. Cada una d'aquestes contenia una avaluació de procés diària on es recollien aspectes com la participació, esforç, puntualitat, assistència i comportament en el grup. Aquests aspectes van ser recollits en uns fulls de registre, la qual cosa ens va permetre realitzar una avaluació de procés pel que fa als citats indicadors.

Quant als resultats, hem de destacar en l'avaluació sumativa l'absència de diferències significatives entre les variables mesurades abans i després d'efectuar el programa dels grups experimental i control. Si bé, s'observa que algunes variables sí s'aproximen a la significació: IMP (Impulsivitat front de reflexivitat) del qüestionari AECS per al grup experimental, i les variables SF (Seguretat i fermesa en l'interacció) i CV (Convergència enfront de divergència) del qüestionari AECS per al grup control, cosa que pot significar un acostament cap a formes de conducta prosocials en detriment de comportaments agressius. A més, hem d'assenyalar que al llarg del programa i a mesura que el grup es cohesionava van desaparèixer moltes de les conductes disruptives que es presentaven a l'inici d'aquest i mostraven una major participació, i un major autocontrol dins del grup, fet que facilitava el desenvolupament i aplicació del programa.

Respecte a l'avaluació de procés cal destacar una assistència constant al llarg de tot el programa en 5 dels 6 subjectes, un aprofitament favorable de les sessions, i una bona participació de tots els membres del grup des del principi del projecte.

Són clares les limitacions d'aquest estudi en utilitzar una mostra tan reduïda, lo que pot haver provocat la inexistència de resultats concludents. No obstant, des d'un punt de vista qualitatiu, i atenent a indicadors externs com l'autocontrol, la

reducció de conductes antisocials, la cohesió de grup, etcètera, els autors afirmen que el programa constitueix una eina adequada per a dotar d'un contingut socioeducatiu a aquelles mesures que s'executen en Equips de Medi Obert.

Una altra deficiència apuntada pels autors, és l'actitud reticent d'aquest tipus de població a l'hora d'omplir els qüestionaris pre i post (subjectes amb limitacions intel·lectuals i deficient socialització, que mostren una clara incapacitat per a respondre adequadament davant aquest tipus de proves). A més, amb mostres tan petites, consideren imprescindible l'ús de nous mètodes d'avaluació que permetin la mesura d'indicadors externs per part dels professionals de justícia (reducció de la conducta agressiva, millora en la relació amb els pares, major autocontrol en les relacions interpersonals, o fins i tot una major integració laboral).

7. MÈTODE

7.1. Procediment

La primera sessió del programa es va començar a aplicar el dia 25 d'abril de 2006 i la darrera es va fer el 27 de juny de 2006. Cadascuna de les sessions va tenir una durada aproximada de 60 minuts. Els mesos d'abril i maig, només es va fer una sessió per setmana, els dimarts; durant el mes de juny es van realitzar les 7 sessions últimes amb una freqüència de dos sessions per setmana (dimarts i dijous). L'horari de les sessions va ser de 17 a les 18 hores per raons que convenien a la majoria dels membres del grup (compatibilitat amb altres activitats escolars, laborals i personals).

L'espai físic escollit va ser l'aula de formació dels Serveis Territorials del Departament de Justícia a Lleida, i les sessions van ser impartides per dos

Delegats d'Assistència al Menor de l'equip de Medi Obert de Lleida. La resta dels tècnics de l'Equip col·laboraren en l'elaboració de cadascuna de les sessions.

Per l'aplicació del programa es dugueren a terme les següents accions prèvies:

- *Entrevista individual inicial:* Va consistir en l'explicació a cada un dels menors del contingut del programa per aconseguir la seva adhesió al mateix, així com en l'aplicació dels diferents instruments d'avaluació destinats a mesurar els resultats en un afasse pre-test. Es va triar aquesta manera individual d'aplicar els qüestionaris per tal d'assegurar-nos un millor ompliment dels mateixos (ens referim als instruments psicòmètrics). Aquesta entrevista va ser realitzada per cada un dels DAMs que duia el seguiment del menor. Les proves psicòmètriques van ser realitzades pel psicòleg de l'equip de medi obert de Lleida.
- *Reunió familiar:* Va ser una primera presa de contacte amb les famílies dels joves ja seleccionats, amb la finalitat d'establir un bon clima entre tots els membres del grup i alhora, informar als pares de la dinàmica del programa. Igualment es van passar als pares els questionaris de valoració externa dels menors, necessària per a l'avaluació qualitativa. Pensem que qüestions com el coneixement dels pares sobre els objectius del PPS, així com el seu consentiment resulten essencials pel funcionament del programa. La reunió familiar es va dur a terme pels dos educadors que van impartir el PPS amb els menors.
- *Altres entrevistes.* Per tal de poder contrastar la informació del menor i dels pares en quant a l'avaluació basada en indicadors externs, es va recollir informació d'altres figures externes que coneixen el cas o estan intervenint amb el menor amb algun programa formatiu- laboral o d'altre tipus com assenyalarem més endavant. És el que anomenem "triangulació de la informació" i que explicarem en un apartat posterior.

Posteriorment es va iniciar l'aplicació del PPS-VCJ (Alba, Garrido, et al. 2005) amb el grup experimental de menors. El desenvolupament del programa va consistir en 13 sessions amb el següent contingut:

0. Sessió introductòria
1. Pensament, sentiment i conductes competents
2. Control dels pensaments, sentiments i conductes (I)
3. Control dels pensaments, sentiments i conductes (II)
4. Recerca de la informació
5. Reconeixement de pensaments i sentiments (propis i de la resta)
6. Identificació de problemes i recerca d'alternatives
7. Detecció dels errors de pensament (propi i de la resta)
8. Pensar en les conseqüències dels actes propis i de la resta
9. Elecció d'alternatives vàlides
10. Aplicació i posada en marxa de l'alternativa escollida
11. Desenvolupament i clarificació de valors
12. Maneig de conflictes

Cinc mesos després de finalitzar l'aplicació del programa es va realitzar de nou una entrevista amb cada un dels menors de forma individualitzada, amb els pares i amb el referent extern (triangulació de la informació), per part del delegat que portava el cas i el psicòleg de Medi Obert amb l'objectiu d'aplicar els qüestionaris psicomètrics post-test i el qüestionari d'opinió i de valoració del programa, així com els ítems que configuren l'avaluació qualitativa basada en indicadors externs.

7.2. La mostra. Procés de selecció i incidències

La selecció de la mostra és aleatòria i ha estat seleccionada entre tota la població de joves que compleixen mesures judicials en el nostre Equip de Medi Obert de Lleida i que s'ajustaven als criteris de selecció. Finalment, han participat en l'estudi 5 menors en el grup experimental i 5 menors en el grup de

control. Malgrat que aquesta selecció s'ha fet per tal de dur a terme un disseny d'investigació experimental pre i pos-test amb grup control, més endavant explicarem perquè ens hem decantat per una avaluació qualitativa.

7.2.1. Criteris de selecció

Abans de fer la selecció aleatòria, els criteris d'inclusió dels menors en el programa han estat els següents:

- Nivell de risc moderat o moderat-alt segons els paràmetres del qüestionari YLS/CMI (Hoge, Andrews i Leschied, 2002), un inventari de gestió de la intervenció i predicció del risc, adaptat al castellà per Silva, Garrido i López (2003): el IGI-J (Inventari de Gestió i intervenció per a Joves).
- Que tinguessin una mesura judicial de Medi Obert de les contemplades en la Llei del Menor (Llibertat Vigilada o Tasques Socioeducatives) ja iniciada i que aquesta mesura no finalitzés abans de l'acabament del programa.
- Que residissin a Lleida o en una població a prop de la ciutat de Lleida, amb l'objectiu de facilitar els desplaçaments.
- Que presentessin una conducta adequada pel treball en grup.
- Una edat compresa entre 15 i 18 anys.
- Que la seva activitat escolar o laboral fos compatible amb l'assistència al programa
- Que fossin capaços de seguir les instruccions del programa en castellà o català.

Una vegada aplicats aquests criteris al total dels menors atesos al nostre equip de Medi Obert, i tenint en compte que es tractava d'un disseny experimental, vam obtenir inicialment un grup de control i un altre experimental de 7 subjectes cadascú. Tot i que vam seleccionar 14 menors, a l'inici de la fase experimental vam tenir una pèrdua de població de 4 subjectes (que detallem en l'apartat següent d'aquest estudi).

7.2.2. Procés de selecció de la mostra i incidències

Durant els mesos de gener a març de 2006 es va fer la selecció de la mostra.

- Seguint els criteris mencionats, al mes de gener de 2006 vam fer la selecció dels menors susceptibles de poder participar en el programa. Al 30 de gener de 2006 hi havia 48 menors amb mesures de Llibertat Vigilada i 5 menors amb mesures de Tasques Socioeducatives. D'aquests, 35 menors tenien de 15 a 18 anys (31 amb LLV i 4 amb TS), ja que la resta eren majors de 18 anys. Dels 35 menors, vam descartar 8 perquè ja havien format part del grup experimental o control de l'any 2005, i també es van descartar 11 menors més per impossibilitat d'assistir al programa (per motius laborals o per domicili allunyat). Per tant van restar 18 menors (16 amb LLV i 2 amb TS).
- L'ú de març de 2006 es va aplicar el IGI als 18 menors, tenint 14 menors un nivell de risc moderat o moderat-alt. Per tant, va resultar una mostra de 14 menors (12 amb LLV i 2 amb TS) susceptibles de poder participar en el programa. D'aquest es van seleccionar de manera aleatòria pel grup experimental, i 7 menors pel grup control. D'aquesta manera ens hem assegurat l'homogeneïtat dels dos grups atenent al nivell de risc segons el IGI-J.
- *Pèrdua de població durant la fase experimental:* Un dels menors del grup experimental, no es va presentar cap dia i va desaparèixer, i un altre només es va presentar a 3 sessions per la qual cosa es va descartar del grup. D'altra banda en el grup control també es van desestimar 2

menors al finalitzar el programa raó per la qual no es va poder aplicar els qüestionaris pos-test. Finalment la mostra seleccionada va quedar configurada amb 5 menors en cadascú dels grups (experimental i de control). En la taula es pot observar el perfil de la mostra seleccionada:

Perfil mostra seleccionada

Resultats d'aplicació inventari de gestió intervenció per a joves (Youth Level of Service/Case Management YLS/CMI de R. D. Hoge; D. A. Andrews, A. W. Leschied. Adaptat al castellà per Teresa Silva, Enrique, López i Vicente Garrido). *Mesures judicials, edat, població de residència i nivell de risc.*

Grup experimental**	Mesura Judicial	Edat	Població residència	Puntuacions en subescales nivell de risc								Puntuació Total	Nivell de risc
				Judicial	Familiar	Educatiu/laboral	Grup d'iguals	Tòxics	Oci/diversió	Personalitat	Actituds/Valors		
Subjecte 3	TSE	17	Lleida	1	4	2	2	2	1	1	2	15	Moderat
Subjecte 4	TSE	18	Lleida	1	4	3	3	1	3	2	2	19	Moderat
Subjecte 2	LIV	17	Lleida	1	4	3	2	0	3	4	3	20	Moderat
Subjecte 1	LIV	16	Lleida	2	4	2	4	1	3	1	1	18	Moderat
Subjecte 5	LIV	17	Lleida	2	6	4	2	1	2	5	3	25	Alt
Puntuació total											97		
Grup control**													
Subj. C1	LIV	16	Lleida	1	5	3	2	1	3	2	1	18	Moderat
Subj. C2	LIV	17	Lleida	1	5	6	4	3	3	6	3	31	Alt
Subj. C3	LIV	16	Lleida	3	3	4	2	1	3	1	1	18	Moderat
Subj. C4	LIV	18	Lleida	4	4	6	4	1	2	2	4	27	Moderat
Subj. C5	LIV	15	Lleida	1	2	3	3	0	3	2	1	15	Moderat
Puntuació total											109		

* LIV.- Llibertat Vigilada; *TS.- Tasques socioeducatives

** Els noms dels menors que consten en tots els documents són ficticis.

7.3. Disseny d'investigació

El disseny utilitzat en la recerca ha estat una combinació de diversos dissenys validadors de l'objectiu 3, consistents en la verificació de l'efecte diferencial que suposa intervenir en un grup experimental respecte a un grup control pel que fa a l'adquisició de diferents habilitats socio-cognitives de competència social.

Per tant, hem fet tres tipus de dissenys d'investigació: (1) un disseny experimental pre-test i pos-test amb grup control; (2) un disseny qualitatiu basat en el mesura d'indicadors externs (que explicarem més endavant) , i (3) un estudi longitudinal per tal de conèixer la reincidència dels menors que van passar pel programa durant l'any passat. No obstant això, en aquest estudi només presentarem els resultats de l'avaluació qualitativa y les dades de la reincidència dels menors de l'edició anterior del programa durant l'any 2005.

En conclusió, ates que en l'anterior edició de la present investigació ja es varen detectar certes inconsistències per la manca de nombre de subjectes en la mostra utilitzada, que dificultaren una interpretació quantitativa dels resultats obtinguts mitjançant un disseny experimental amb grup control, s'estimà necessari disposar de altres eines validadores de la eficàcia del programa. Per aquest motiu, s'oficialitzà un *disseny qualitatiu* fonamentat en l'anàlisi comparatiu de caire pre i post d'uns indicadors externs per a la població objecte de l'estudi. Aquests indicadors externs contemplaven elements descriptius de la situació personal, social, ambiental i laboral i que havien de ser definits per el mateix menor, la seva família, l'educador encarregat del seu seguiment i d'una persona externa coneixedora del jove:és el que hem assenaylat anteriorment coma "triangulació de la informació". Aquests han de ser clarament aquells indicadors que ens informen de l'efectivitat del programa, puixque recullen conductes que reflecteixen una millora en la conducta prosocial com ara: major autocontrol, millora de les relacions amb la familia i altres coneguts significatius, però sobretot, seran menors que reincidiran amb meys freqüència o amb delictes menys greus.

Malgrat tot, no hem deixat de costat l'avaluació psicomètrica tradicional (com hem explicat en el procediment) utilitzada en totes les aplicacions del programa perquè paral·lelament, a través de l'avaluació de la mostra que ha conformat tots els menors participants , es pretén aconseguir una mostra prou ampla , de manera que mes endavant, en futures aplicacions (el programa s'aplica cada any des de 2004, independentment de que forme part d'un projecte del CEJ) ens permeti una avaluació basada en instruments estandaritzats. Així, el *disseny experimental* final ha de consistir en una medicació pre-test i post-test dels grups experimental i control amb la finalitat de comparar les diferències significatives junt a la grandària de l'efecte dels resultats obtinguts en els dos grups durant el període de temps que estimem necessari en base al nombre de subjectes.

Finalment, com deiem anteriorment, presentem un *estudi longitudinal* consistent en l'anàlisi de la història delictiva dels menors que van participar en el programa l'any 2005, per tal de comprovar la seua eficàcia mitjançant els índex de reincidència, tot comparant l'índex de comissió de delictes amb anterioritat a la aplicació del programa i posteriorment a la seva aplicació als dos grups, l'experimental i el control.

En definitiva, l'avaluació de l'efecte de la intervenció serà el resultat de l'anàlisi dels diversos resultats obtinguts en els diferents dissenys utilitzats, ja siguin de caràcter experimental, qualitatiu o l'estudi longitudinal sobre la reincidència.

7.4. Instruments d'avaluació i mesura

Com hem comentat previament, a l'hora d'avaluar els efectes del programa ,a més a més de la utilització de proves psicomètriques, aquest any hem introduït nous instruments d'avaluació qualitatius elaborats "*ad hoc* ", mes adequats als objectius que pretenem assolir amb l'aplicació del programa i al tipus de població amb la que treballem , els quals descrivim a continuació.

7.4.1. Qüestionari d'indicadors externs per a la avaluació del PPS-VC (Alba, Garrido, i equip de Medi obert de Lleida, 2005)

Conscients de les limitacions que suposa l'elecció de mostres petites a l'hora de presentar resultats significatius en els estudis experimentals, enguany hem optat per una metodologia d'avaluació diferent. Aquesta està basada en l'elaboració d'un qüestionari d'indicadors externs, elaborats "ad hoc", basats en l'observació i l'experiència de la intervenció dels professionals de l'equip de Medi Obert. No obstant, atès que es pretenia la màxima objectivitat, el qüestionari s'havia de basar en conductes observables i en la mesura en que fos possible, quantificables, fet que comportar una certa dificultat a l'hora del seu disseny. En concret, ens referim a una avaluació triangular (s'ha d'omplir per tres persones diferents) basada en indicadors externs que donen informació i contingut sobre les àrees *familiar, personal, social i judicial*, i que ens permeten observar la millora de les habilitats dels menors participants que sens dubte, ens permetran obtenir resultats acords amb els objectius que persegueix el PPS-VCJ. No han sigut omplits pels responsables de la present investigació amb la finalitat de no contaminar els resultats. En eixe cas, s'introduiria la variable "error de l'avaluador", el qual produeix resultats espuris degut a la varianza de l'avaluador. Per aquesta raó es triangula la recollida d'informació en l'àrea personal.

Aquest qüestionari es va passar durant el mes de maig de 2006 al grup de menors que van participar en el PPS-VCJ, i posteriorment es va aplicar a la finalització del programa. (veure annexes)

7.4.2 . Inventari de gestió i Intervenció per a joves IGI-J (Martin, Silva i Garrido, 2006)

Aquesta és una eina vàlidada experimentalment, que integra de forma estructurada els principals factors que la investigació ha assenyalat amb un major grau de predicció en la reincidència de la conducta delictiva. Es tracta, per tant, d'un instrument d'avaluació del risc utilitzat arreu del món des fa molts anys. En concret, avalua els factors de risc en les següents àrees: Delictes /

mesures judicials anteriors, pautes educatives parentals , educació formal / laboral, relació amb el grup d'iguals, consum de substàncies, oci/diversió, personalitat /conducta i actituds , valors i creences. La finalitat d'aquest instrument era aconseguir una mostra de subjectes amb un nivell de risc mitjà , atès que aquest es un requisit previ per als menors que poden participar en el programa . Persegüiem d'aquesta manera , excloure els menors amb un grau de risc molt elevat o molt baix ja que no es veurien beneficiats pels efectes d'aquest programa .

7.4.3. Altres instruments d' Avaluació de procés

Cada sessió del programa va ser sotmesa a una avaluació de procés diària mitjançant l'ús de dos qüestionaris de registre elaborats ad hoc:

- *Fitxa d'avaluació grupal de cada sessió.* Aquí registrem el nivell d'assoliment aconseguït pels entrenadors per cada un dels objectius de cada sessió en una escala de 1/3, 1/2 i 3/4 corresponent a *no aconseguït*, *mitjanament aconseguït* i *totalment aconseguït*, respectivament. (Veure annexes).
- *Fitxa d'observació diària individual.* En aquest full de registre recollim aspectes de cada una de les diferents sessions: assistència, puntualitat, interès, participació i finalment el comportament dins del grup i amb els educadors, segons les conductes verbals i no verbals que manifestaven. (Veure annexes).
- *Qüestionari d'opinió i valoració del programa.* En finalitzar el programa i amb l'objectiu d'obtenir informació sobre l'opinió dels menors respecte l programa i la seva efectivitat, varem elaborar un qüestionari que emplenaren els menors de forma individual tres setmanes després de finalitzar el programa. (Veure annexes).

8. Resultats

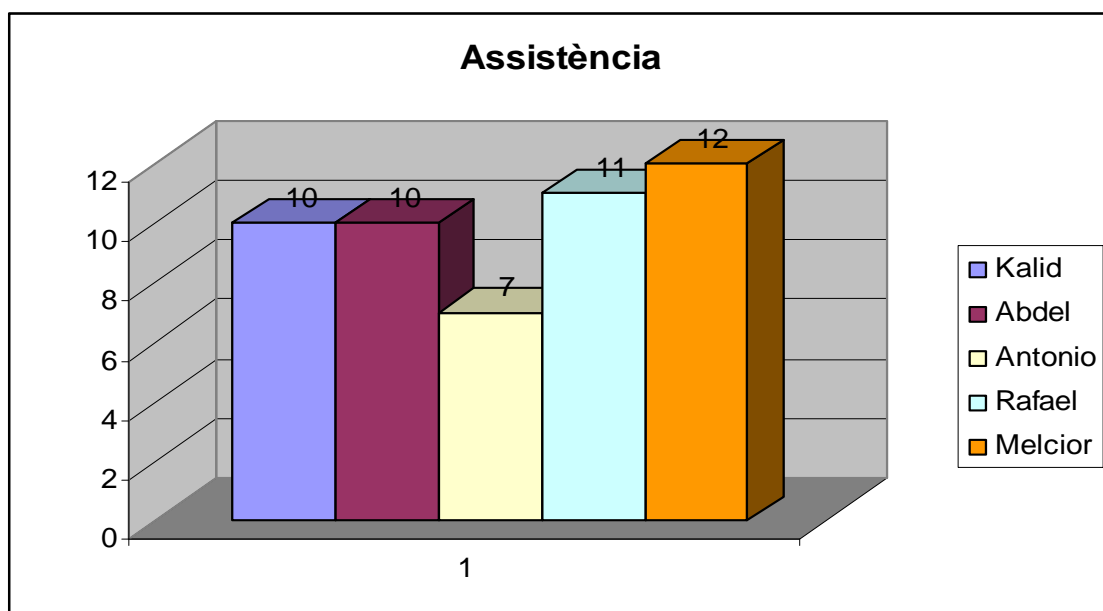
8.1. Avaluació de procés

L'avaluació de procés s'ha realitzat a partir de l'anàlisi de les fitxes d'observació individual diària (veure annexes) i de les fitxes d'avaluació grupal de cada sessió (veure annexes) . Així mateix s'ha fet una valoració de les respostes de cada un dels nois del qüestionari d'opinió que en acabar se'ls va aplicar (veure annex).

Per una millor visualització, els resultats es mostren en forma de gràfics comentats per cada un dels aspectes analitzats. Malgrat tot, s'ha de tenir en compte que els resultats d'aquest gràfics corresponen a valoracions qualitatives en tant provenen de les observacions i dels criteris interpretatius dels tècnics que aplicaren el programa.

En aquest sentit es mostren les valoracions dels procés seguit pels menors durant de tot el programa respecte els ítems corresponents a assistència, puntualitat, interès, participació, conductes verbals i no verbals, relació amb els companys i educadors, analitzant-ho tant de la vessant individual com la col·lectiva.

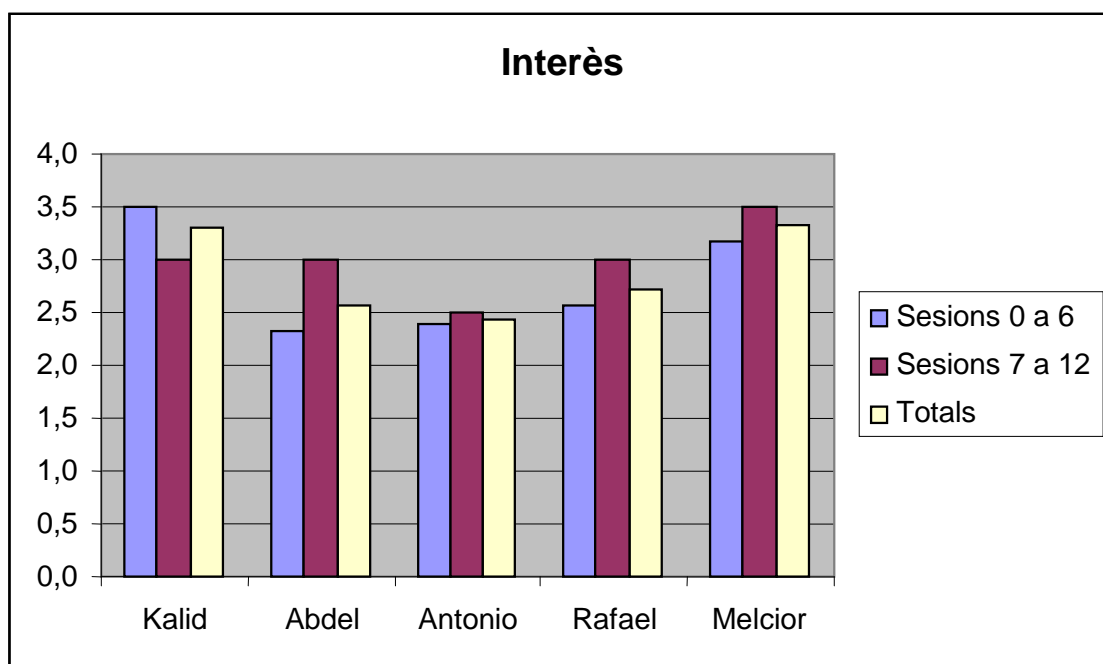
Gràfic 1. Assistència

Gràfica 1

La mitjana d'assistència dels menor del grup participant ha estat del 77%, de les sessions, essent màxima en el cas d'un menor, qui va assistir al 92% d'aquestes, i mínima en el cas d'un altre subjecte que no va arribar al 54% d'assistència.

Gràfic 2. Interès

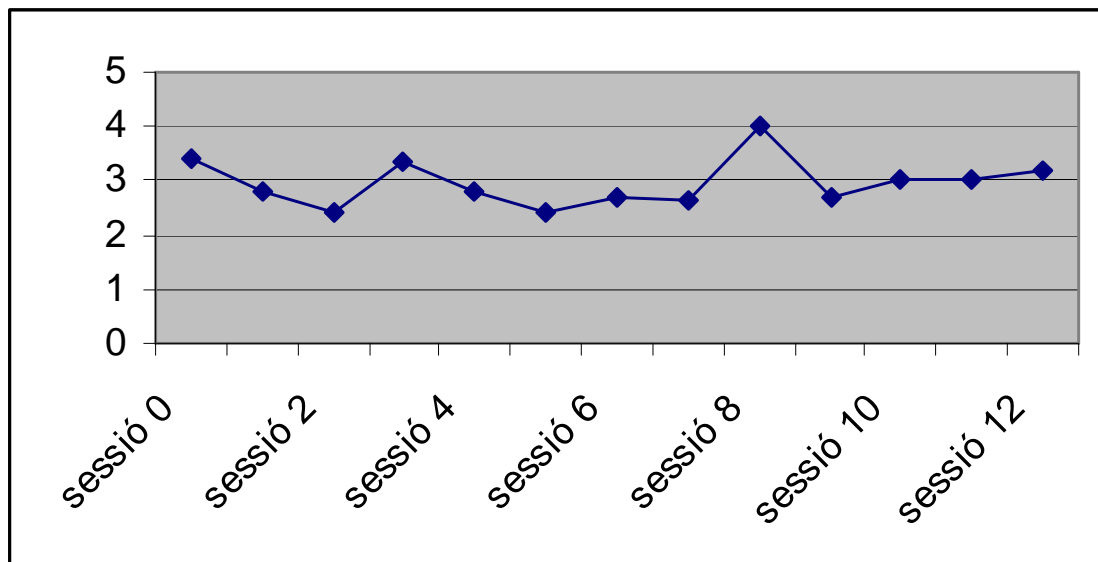

Aquest gràfic reflecteix l'interès mostrat pels menors en les sessions. Les puntuacions es valoren en una escala Likert, i van de - 0 a 4 -, essent - 0 - un interès nul i - 4 - màxim. Aquí presentem una valoració mitjana entre la primera i la segona part del programa.

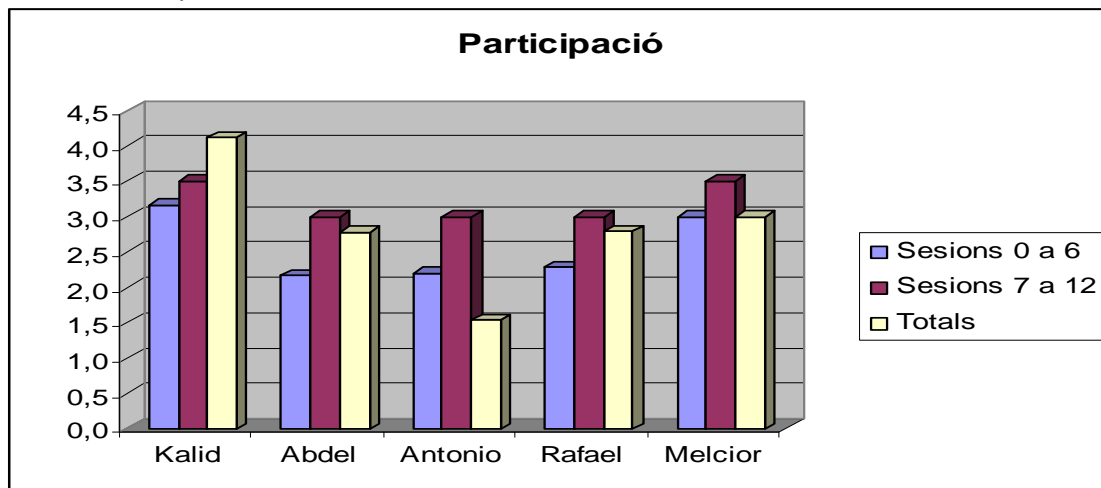
Entenem com a interès, el global d'interacció positiva vers el contingut de les sessions. En la gràfica s'evidencia un increment de l'interès mostrat per la majoria dels menors conforme es desenvolupaven les sessions, açó es, a partir de les six sessions últimes.

Gràfic 3

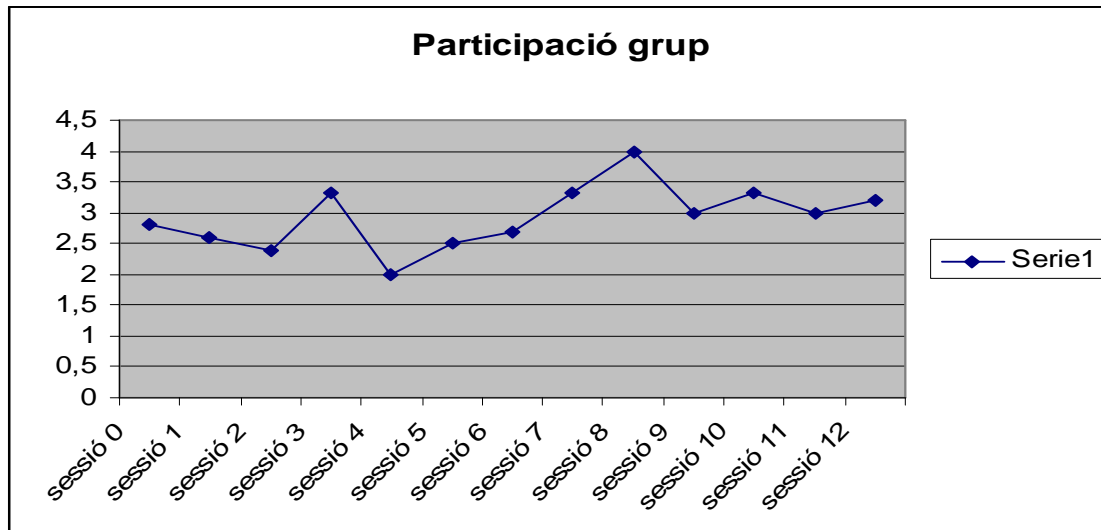
Observant l'evolució de manera lineal, l'interès global ha estat moderadament alt i s'ha mantingut aquesta tendència al llarg del programa.

Gràfic 4. Participació

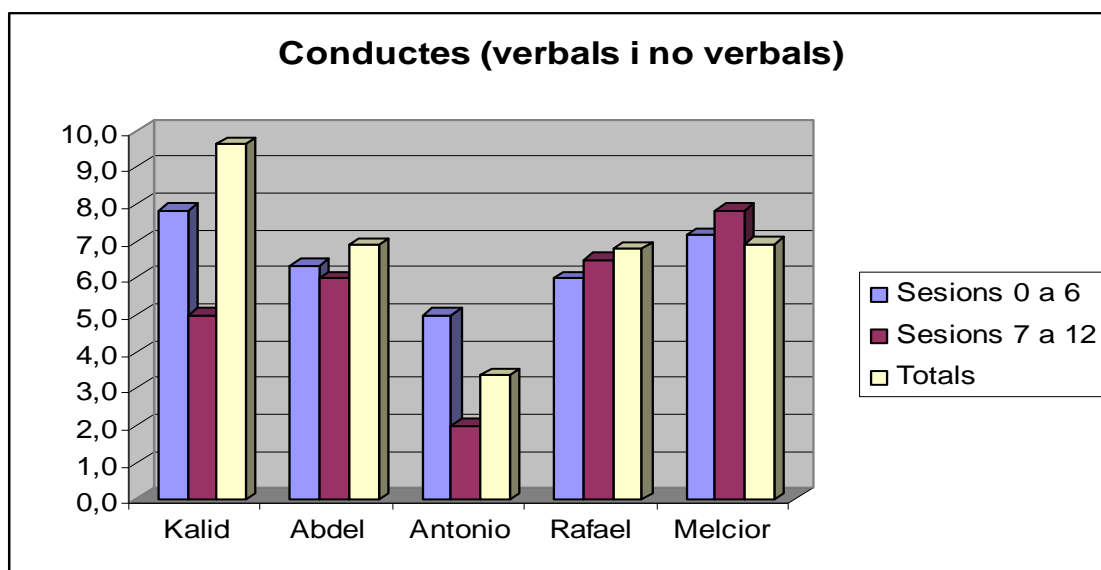
El grau de participació ha estat alt, evidenciant-se una variació significativa entre la primera i la segona meitat del programa. Tots els menors van incrementar de manera notable la seva participació en les sessions conforme avançaven les sessions.

Gràfic 5. Participació grup

La participació total del grup es va mostrar irregular en les cinc primeres sessions. S'observa un increment constant de de la sessió 6 a la 9, i un manteniment alt en les darreres sessions.

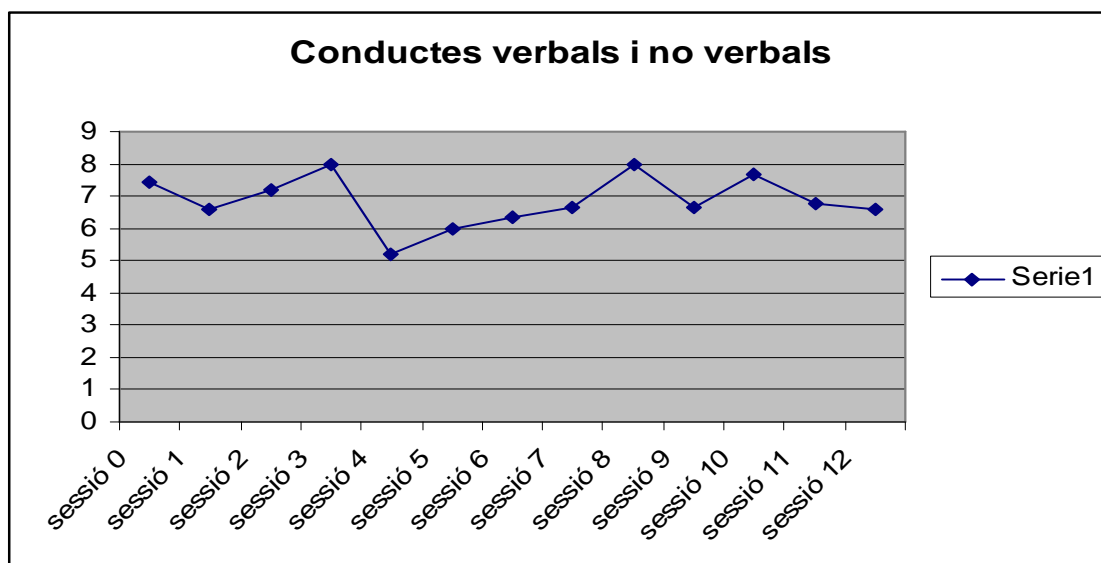
Gràfic 6. Conductes (verbals i no verbals)

Aquest ítem puntua l'absència de conductes disruptives tant a nivell verbal com no verbal. Es mostra la suma de les mitjanes de les conductes verbals i no verbals, també diferenciades entre la primera i segona part d'aplicació del programa.

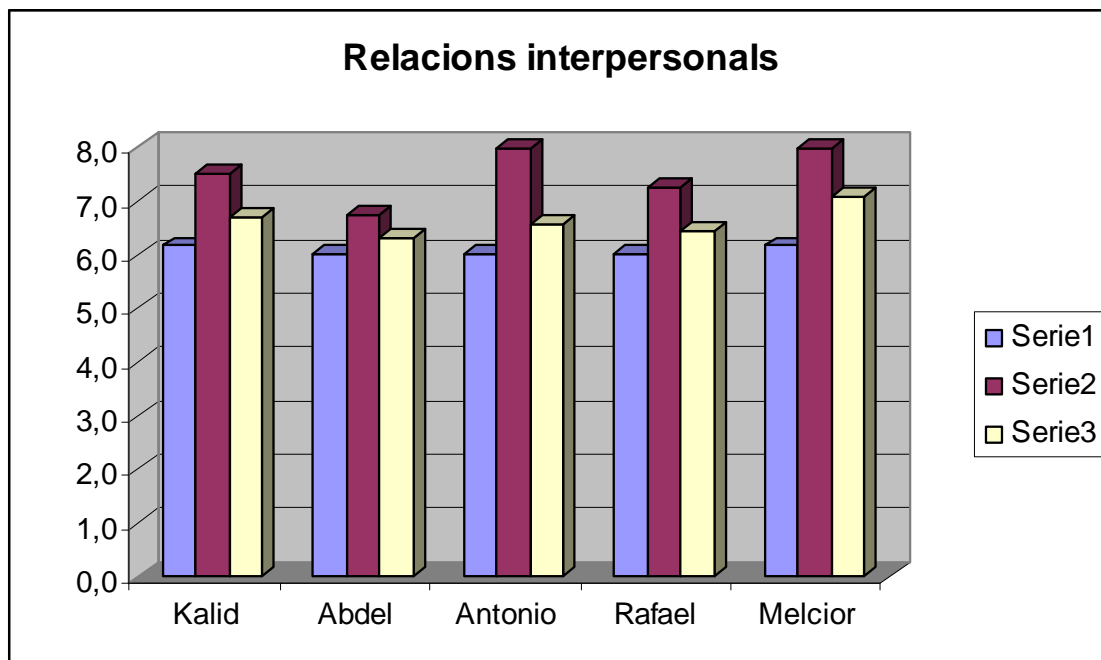
Els resultats reflecteixen un clima de treball per part dels menor força acceptable durant totes les sessions, cosa que va facilitar el correcte desenvolupament del programa. Només en el cas d'un menor es van obtenir puntuacions baixes, però les seves conductes no van interferir de manera significativa en el desenvolupament de les sessions.

Gràfic 7. Conductes verbals i no verbals

A nivell grupal, també s'evidencia l'important absència de conductes disruptives, cosa que va propiciar un bon clima de treball, essent la sessió 4 la que va presentar més problemes de conductes obstaculitzadores.

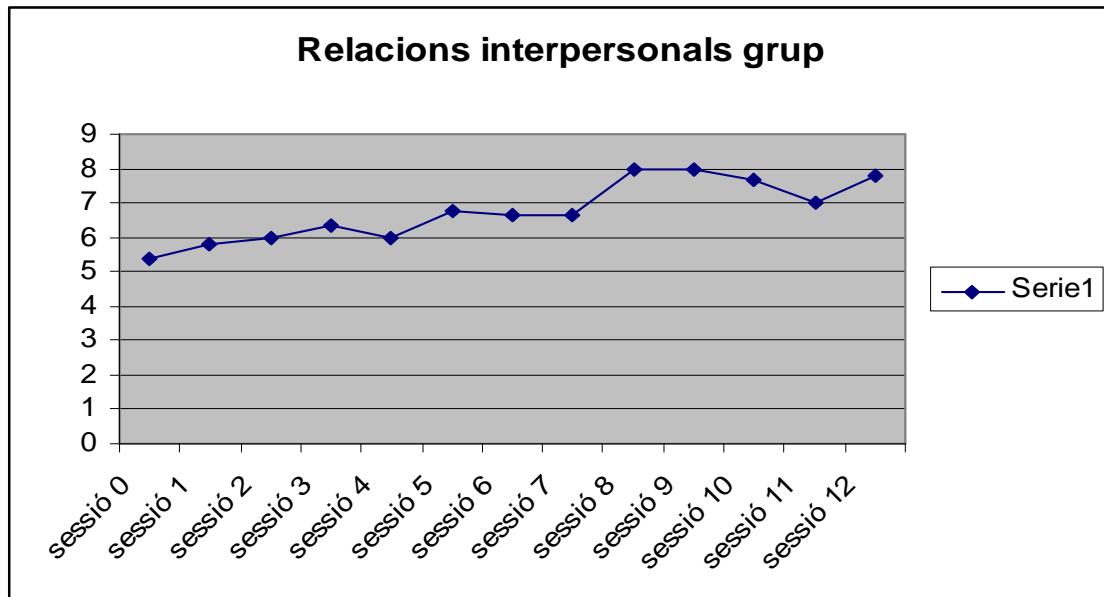
Gràfic 8. Relacions (Companys i educadors)

Els valors recollits en aquesta gràfica mostra la suma de mitjanes obtingudes en la relació observada amb els altres menors, així com la mantinguda amb els

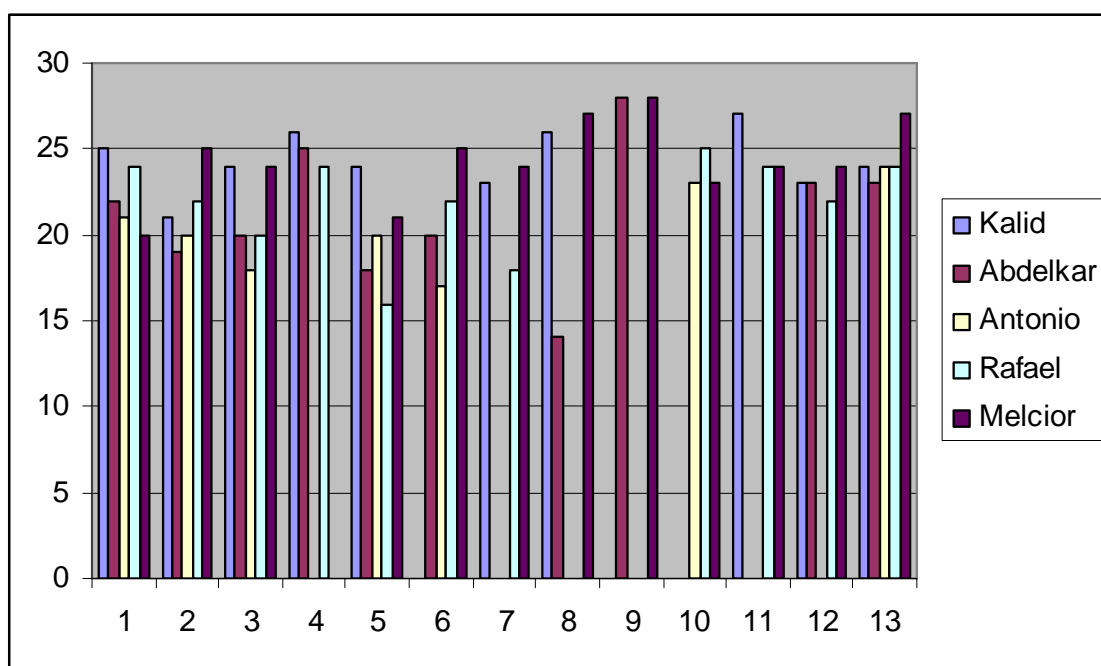
educadors que van implementar el programa (puntuació 0:relació negativa;Puntuación 8: relació excel.lent). En aquest ítem s'aprecia igualment un contrast entre la primera i la segona part del programa. Els joves van establir una bona relació de companys que es va traslladar a l'actitud mostrada envers els educadors.

Gràfic 9. Relacions interpersonals grup

La valoració feta a nivell individual es correspon a l'evolució positiva observades en les puntuacions grupals al llarg de totes les sessions. S'observa un increment constant en les puntuacions obtingudes en aquest ítem.

Gràfic 10. Puntuacions dels menors en les sessions

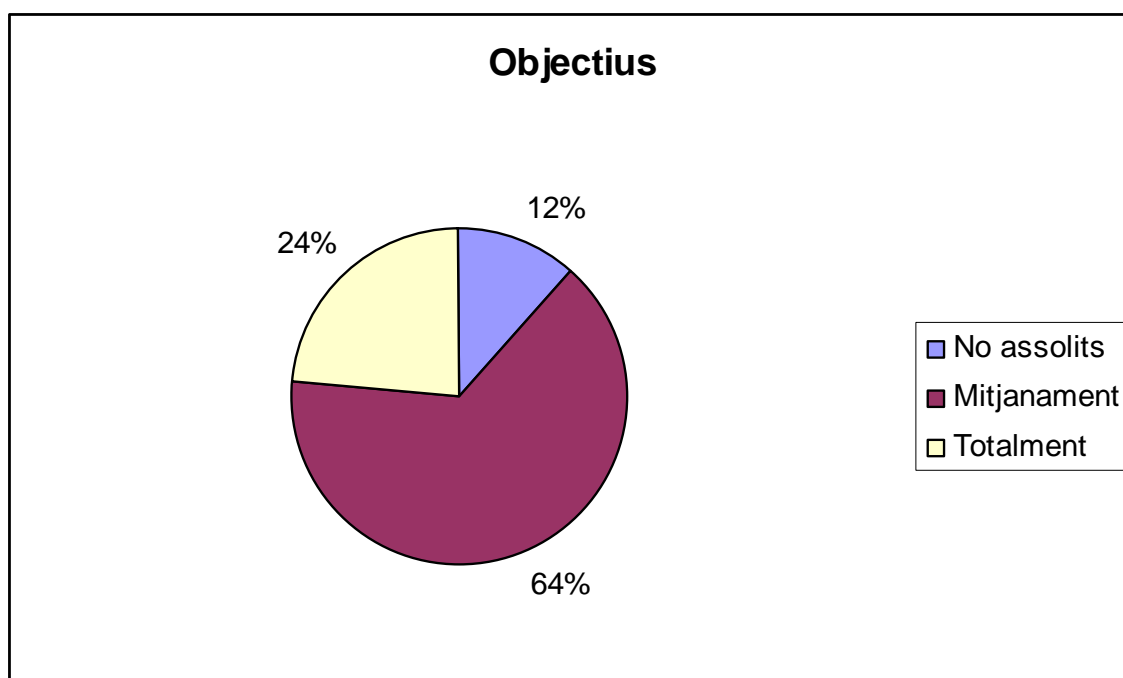

Es presenta el total de les mitjanes referents a interès, participació, conductes i relacions per cada un dels menors i per cada una de les sessions. En aquesta gràfica es pot visualitzar una millora de les diferents puntuacions conforme s'avançava en les sessions que configuren el programa.

El grau d'assoliment dels objectius de cada sessió, han estat avaluats pels educadors al final de cada sessió. S'ha fet mitjançant una fitxa d'avaluació grupal de la sessió.

Es van puntuar un total de 35 objectius en funció del criteri de l'educador i tenint com a referència per l'assoliment els següents criteris: 1/3 part de l'objectiu significa *no assolit*, 1/2 *mitjanament assolit*, i 3/4 *totalment assolit*.

Gràfic 11. Valoració del grau d'aprenentatge atenent als objectius plantejats

Dels resultats obtingut, i reflectits al gràfic, podem valorar que la majoria dels objectius han estat suficientment assolits.

8.1. Avaluació de resultats. Resultats dels indicadors externs pre i post dels menors participants

El protocol d'avaluació seguit per valorar els canvis en els menor tras l'aplicació del PPS-VCJ ha estat el següent:

Tabla 2. Protocol d'avaluació

Fase previa a la aplicació del programa o pretest	Durant el programa	Fase de postest o porterior al programa
1. Questionari I.G.I.-J	Avaluació grupal de cada sessió	1. Questionari I.G.I.-J
2. Questionari d'Indicadors externs. Totes les àrees seràn avaluades.	Fitxa d'observació diària individual	2. Questionari d'Indicadors externs. Totes les àrees seràn avaluadas.

Respecte a l'àmbit judicial dels menors participants, s'ha fet un diagrama del perfil delictiu de cada menor. Així, en les gràfiques de l'àmbit judicial, es recullen les dates en que van cometre delictes els menors que van participar en

la tercera aplicació del PPS-VCJ, aplicat durant els mesos d'abril a juny de 2006. No es contemplen els delictes sobreseïts per Fiscalia (si els que van reconèixer els fets i van participar en programes de mediació) o els desestimats pel Jutjat de Menors per falta de prova. Es possible que en revisions posteriors s'hagi d'incloure delictes que ara no consten perquè encara no han estat jutjats.

Els delictes els hem classificat en quatre grups diferents atenent a la gravetat dels fets i els representem en gràfiques més avall (una per a cada menor).

- Falta ● calificació feta per Fiscalia i Jutje de menors.
- Delicte lleu ● : robatori, robatori amb força, danys delictes contra la seguretat del tràfic, desobediència a l'autoritat...
- Delicte greu ● : robatori amb violència o intimidació, delictes contra la salut pública, lesions...
- Delicte molt greu ● : homicidi, robatori amb danys físics a la víctima que requereixen hospitalització...

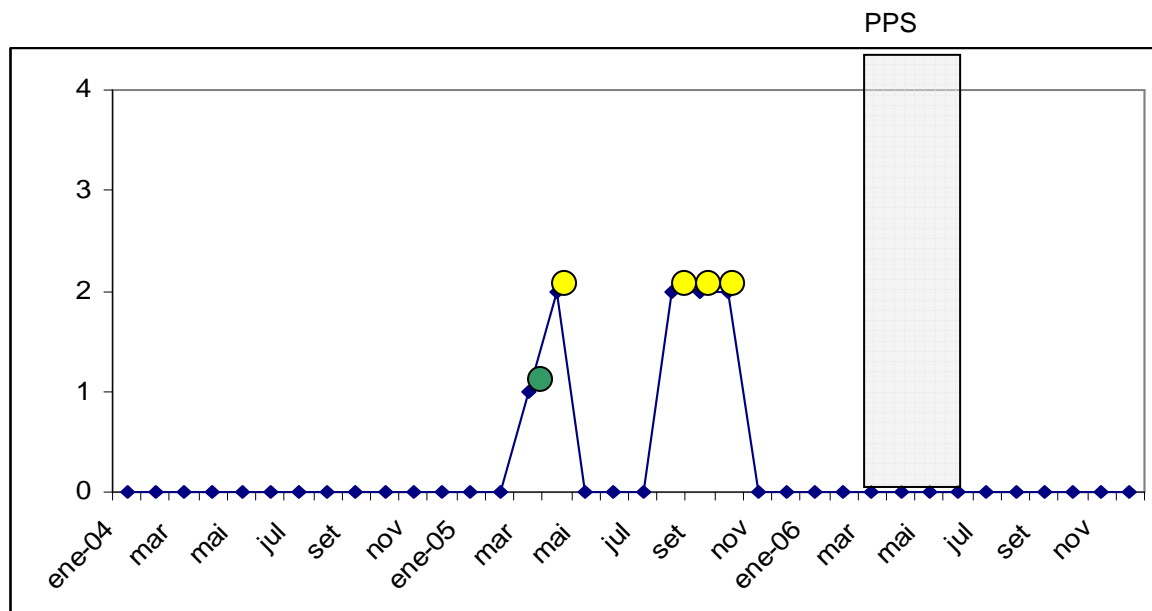
Respecte a la resta dels àmbits, presentem els resultats de les diferents variables avaluades en els indicadors externs per cada menor en el pretest i postest.

Per tal de facilitar l'anàlisi, en els quadres-resum apareixen sombrejats els ítems en els quals s'ha trobat un canvi en els menors, ja sigui el canvi positiu o negatiu.

Subjecte 1

1. Àmbit judicial

El menor va cometre un total de quatre delictes lleus i una falta abans d'iniciar el programa. No ens consten nous fets delictius cinc mesos després del programa.

2. Àmbit social avaluat pel DAM – Educador

Ítems	Pretest	Postest
<i>Disposa d'una afició positiva</i>	No	Si
Relació amb grups conflictius.	Si	Si
Alguns dels seus millors amics són antisocials.	Si	Si
<i>Es relaciona amb grups prosocials</i>	No	Si
Alguns dels millors amics són prosocials	No	No
Consumeix alcohol/drogues	No	No
Ha buscat ajuda o tractament	No	No

L'educador informa que al finalitzar el programa el menor ha assolit una afició positiva (jugar a futbol) i ha començat a relacionar-se amb altres joves prosocials.

3. Àmbit social avaluat per la mare o una persona de referència

Ítems	Pretest	Postest
Disposa d'una afecció positiva	Si	Si
<i>Relació amb grups conflictius.</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>Alguns dels seus millors amics són antisocials.</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
Es relaciona amb grups prosocials.	Si	Si
Alguns dels millors amics són prosocials	No	No
Consuméis alcohol/drogues	No	No
<i>Ha buscat ajuda o tractament</i>	No	No

La mare diu que ara el seu fill no es relaciona amb grups conflictius i té amics prosocials. El que era el seu millor amic, en l'actualitat està internat a un centre de reforma. És important assenyalar que la mare en el postest manifesta que abans els seus millors amics eren antisocials i que no es relacionava amb grups prosocials, ítem 4 (tot i que en el pretest va dir el contrari). L'educador valora a la mare com una persona molt variable i poc objectiva.

4. Àmbit personal avaluat pel menor

Ítems	Pretest	Postest
T'emprenyes amb facilitat	No	No
<i>Si et duen la contrària reaccions agressivament</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
Ets capaç de reconèixer quan t'estas posant en problemes	Si	Si
Quan tens un problema, ets capaç de demanar ajuda	No	No
<i>Quan t'equivoques, ets capaç de reconèixer-ho</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Verbalitzes les emocions	No	No
Et consideres una persona agressiva	No	No
<i>T'excita explicar o veure episodis violents</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Respons amb agressivitat física a les agressions verbals</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Tens enfrontaments amb l'autoritat</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
Et proposes canviar de manera de ser	Si	Si
<i>Ets capaç de plantejar-te metes realistes de futur</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>

La valoració sobre si mateix en el pretest és molt negativa, tal i com es pot observar en els ítems 2, 5, 8, 9 i 10. El menor encara que no es considera agressiu, en l'actualitat es valora d'una manera més crítica i realista que abans, ja que amb anterioritat no reconeixia l'existència d'aquestes conductes. Valorem que és un factor positiu en l'evolució que reconegui les seves actituds i conductes agressives donat que és el primer pas en una dinàmica de canvi. El

menor pensa que ara si es planteja metes realistes de futur, ha complert 16 anys i mostra molt interès per treballar.

5. Àmbit personal avaluat per l' educador

Ítems	Pretest	Postest
S'empenya amb facilitat	No	No
Si li duen la contrària reacciona agressivament	No	No
<i>Es capaç de reconèixer quan s'està posant en problemes</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
Quan te un problema, es capaç de demanar ajuda	No	No
Quan s'equivoca, es capaç de reconèixer-ho	Si	Si
Verbalitza les emocions	No	No
Es considera una persona agressiva	No	No
S'excita al explicar o veure episodis violents	No	No
Respon amb agressivitat física a les agressions verbals	No	No
Te enfrontaments amb l'autoritat	No	No
Es proposa canviar de manera de ser	No	No
Es capaç de plantejar-se metes realistes de futur	No	No

L'educador valora que el menor ha après a saber quan s'està posant en problemes . Aquesta variació també coincideix amb la feta pel propi menor.

6. Àmbit personal avaluat per la mare del menor

Ítems	Pretest	Postest
<i>S'empenya amb facilitat</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
Si li duen la contrària reacciona agressivament	No	No
<i>Es capaç de reconèixer quan s'està posant en problemes</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>Quan te un problema, es capaç de demanar ajuda</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Quan s'equivoca, es capaç de reconèixer-ho	Si	Si
<i>Verbalitza les emocions</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Es considera una persona agressiva	No	No
S'excita al explicar o veure episodis violents	Si	Si
Respon amb agressivitat física a les agressions verbals	No	No
Te enfrontaments amb l'autoritat	No	No
Es proposa canviar de manera de ser	Si	Si
Es capaç de plantejar-se metes realistes de futur	Si	Si

La mare verbalitza que el seu fill no sap quan s'està posant en problemes, no demana ajuda i no verbalitza les emocions. Desconeixem per què abans va explicar el contrari.

7. Àmbit formatiu laboral DAM

Ítems	Pretest	Postest
Treballa/estudia actualment	No	No
Ha treballat/estudiat en els darrers sis mesos	Si	Si

Tot i que no hi ha variacions en el moment de realitzar el postest, el menor abans d'iniciar el programa no realitzava cap activitat, però des de finalitzar va treballar en la recollida durant l'estiu en la recollida de fruita, encara que en el pretest ja no treballava, però si estava buscant feina. Per tant valorem que ha millorat l'interès per realitzar una activitat

8. Àrea familiar menor – família escala de conflictes MOOS avaluat pel menor

(0) en desacord, (1) lleugerament d'acord, (2) totalment d'acord	Pretest	Postest
<i>A la nostra família renyim tot sovint</i>	1	2
<i>En la nostra família mostrem obertament quan estem enfadats</i>	2	1
<i>A casa ens enfadem tan que donem cops i trenquem coses</i>	0	2
Les persones de la meva família ens critiquem obertament	1	1
En la meva família ens barallem a cops.	0	0
<i>No ens esforcem per suavitzar les coses i mantenir la pau</i>	1	0
<i>Els membres de la meva família estem enfrontats uns amb altres</i>	1	0
<i>A la meva família pensem que s'aconsegueix molt aixecant la veu</i>	1	0
Puntuació total clima familiar	7	6

La percepció del menor és que el clima familiar ha millorat globalment.

9. Àrea familiar menor- família-escala de conflictes MOOS avaluat per la mare

(0) en desacord, (1) lleugerament d'acord, (2) totalment d'acord	Pretest	Postest
A la nostra família renyim tot sovint	1	1
<i>En la nostra família mostrem obertament quan estem enfadats</i>	2	2
A casa ens enfadem tan que donem cops i trenquem coses	1	0
Les persones de la meva família ens critiquem obertament	0	0
En la meva família ens barallem a cops.	0	1
No ens esforcem per suavitzar les coses i mantenir la pau	1	1
Els membres de la meva família estem enfrontats els uns amb els altres	0	0
A la meva família pensem que s'aconsegueix molt aixecant la veu	1	0
Puntuació total clima familiar	6	5

La mare coincideix amb la valoració feta pel seu fill en que ha millorat el clima familiar.

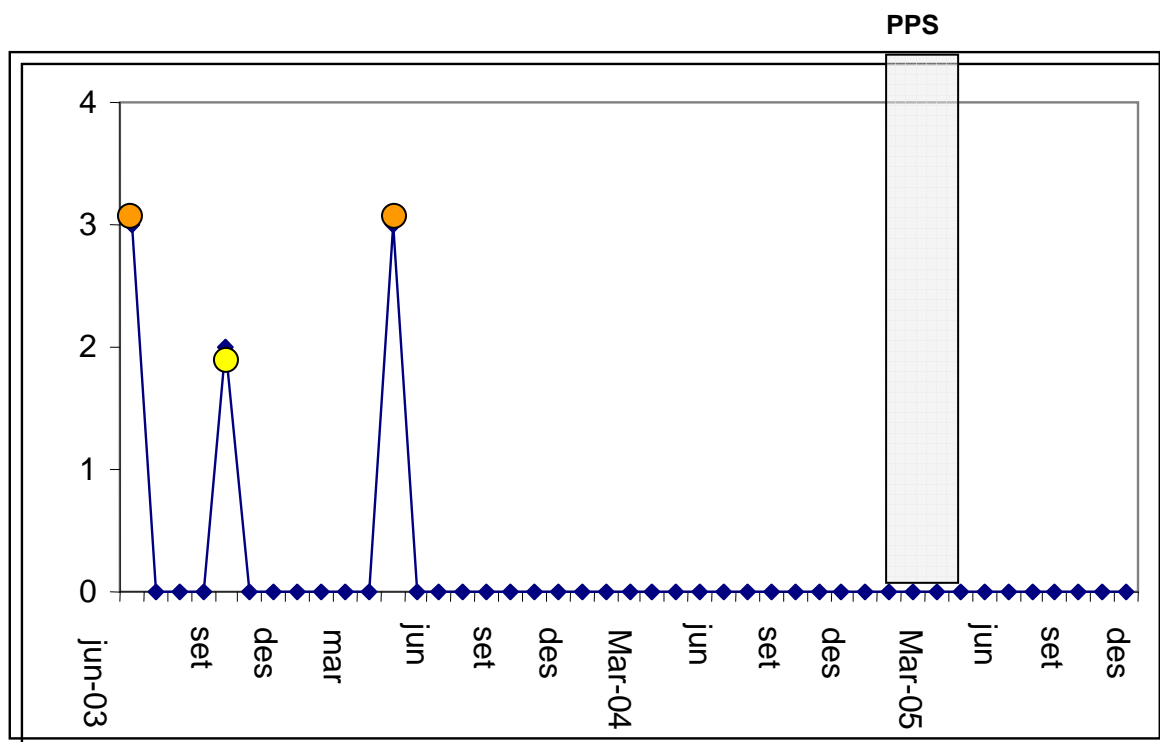
10. Àrea familiar, adaptació ítems escala de relació pares

(0) si, (1) no ho se, (2) no	Pretest	Postest
Puc entendre el que senten els meus fills i les coses que els passen	0	0
Estic satisfet amb la forma en que els meus fills es comporten habitualment	0	0
Generalment agrado als meus fills	0	0
<i>Crec que els meus fills estan satisfets amb la forma que els tracto educo</i>	1	0
Passo bona part del meu temps de lleure amb els meus fills	0	0
El meu fill acostuma a explicar-me les seves preocupacions i interessos	0	0
<i>El meu fill acostuma a explicar-me el lloc on va amb els amics</i>	2	0
El meu fill acostuma a explicar-me les persones amb que es relaciona	0	0
El meu fill es porta be amb mi	0	0
<i>Em disgusto amb els meus fills</i>	0	2
Puntuació total	3	2

La mare manifesta millores en els ítems 4 i 8. Diu que ara parla més amb el seu fill i que hi ha un millor ambient familiar.

Subjecte 2

1. Àmbit judicial

El menor tenia dos mesures per delictes greus i un de lleu per delictes comesos un any i mig abans de començar el programa. No consten nous delictes.

2. Àmbit social avaluat per l'educador

Ítems	Pretest	Postest
Disposa d'una afició positiva	No	No
<i>Relació amb grups conflictius.</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Alguns dels seus millors amics són antisocials.	No	No
<i>Es relaciona amb grups prosocials</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Alguns dels millors amics són prosocials	No	No
<i>Consumeix alcohol/drogues</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Ha buscat ajuda o tractament</i>	No	No

Actualment, segons l'educador, no ens consta que es relacioni amb grups conflictius, encara que tampoc es relaciona amb grups prosocials. En el pretest únicament es relacionava amb un membre prosocial que era el president de l'associació Gitana Futur. L'educador opina que aquesta persona de referència no es prou objectiva ja que les seves valoracions son sempre positives. En referència al consum de drogues, ara consumeixes de forma esporàdica.

3. Àmbit social avaluat per una persona de referència (President Associació Cultural Gitana)

Ítems	Pretest	Postest
Disposa d'una afició positiva	Si	Si
Relació amb grups conflictius.	No	No
Alguns dels seus millors amics són antisocials.	No	No
Es relaciona amb grups prosocials.	Si	Si
<i>Alguns dels millors amics són prosocials</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Consuméis alcohol/drogues	No	No
<i>Ha buscat ajuda o tractament</i>	No	No

Com es pot observar, la valoració de la persona de referència es bastant positiva i només hi ha una variació : que ara no es relaciona amb l'únic amic prosocial que tenia abans.

4. Àmbit personal (Menor)

Ítems	Pretest	Postest
<i>T'empenyes amb facilitat</i>	No	Si
Si et duen la contrària reaccions agressivament	No	No
Ets capaç de reconèixer quan t'estas posant en problemes	Si	Si
<i>Quan tens un problema, ets capaç de demanar ajuda</i>	No	Si
Quan t'equivoques, ets capaç de reconèixer-ho	Si	Si
Verbalitzes les emocions	Si	Si
Et consideres una persona agressiva	No	No
T'excita explicar o veure episodis violents	No	No
<i>Respon amb agressivitat física a les agressions verbals</i>	No	Si
Tens enfrontaments amb l'autoritat	No	No
Et proposes canviar de manera de ser	No	No
Ets capaç de plantejar-te metes realistes de futur	No	No

Segons reconeix el propi menor, s'enfada amb facilitat i respon amb agressions físiques a les agressions verbals. Valorem positivament que ara el menor sap identificar les seves conductes i abans no n'era conscient. Un altre aspecte positiu es que actualment si es capaç de demanar ajuda

5. Àmbit personal avaluat per l'educador

Ítems	Pretest	Postest
S'empenya amb facilitat	No	No
Si li duen la contrària reacciona agressivament	No	No
<i>Es capaç de reconèixer quan s'està posant en problemes</i>	No	Si
<i>Quan te un problema, es capaç de demanar ajuda</i>	No	Si
Quan s'equivoca, es capaç de reconèixer-ho	Si	Si
Verbalitza les emocions	No	No
Es considera una persona agressiva	No	No
S'excita al explicar o veure episodis violents	No	No
Respon amb agressivitat física a les agressions verbals	No	No
Te enfrontaments amb l'autoritat	No	No
Es proposa canviar de manera de ser	No	No
<i>Es capaç de plantejar-se metes realistes de futur</i>	No	Si

Segons l'educador en el pre-test, de forma molt elemental i de vegades, reconeixia quant tenia problemes i demanava ajuda esporàdicament. Ara opina que si se l'ajuda sí es capaç de detectar els problemes, però no de forma autònoma.

6. Àmbit personal avaluat per una persona de referència (President Associació Cultural Gitana)

Ítems	Pretest	Postest
S'emprenya amb facilitat	No	No
Si li duen la contrària reacciona agressivament	No	No
Es capaç de reconèixer quan s'està posant en problemes	Si	Si
Quan te un problema, es capaç de demanar ajuda	Si	Si
Quan s'equivoca, es capaç de reconèixer-ho	Si	Si
Verbalitza les emocions	No	No
Es considera una persona agressiva	No	No
S'excita al explicar o veure episodis violents	No	No
Respon amb agressivitat física a les agressions verbals	No	No
Te enfrontaments amb l'autoritat	No	No
Es proposa canviar de manera de ser	Si	Si
<i>Es capaç de plantejar-se metes realistes de futur</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>

Com en l'àmbit social, la valoració de la persona de referència es molt positiva i només hi ha una diferència entre el pre i el post-test i és que ara es planteja metes realistes.

7. Àmbit formatiu laboral

Ítems	Pretest	Postest
Treballa/estudia actualment	No	No
Ha treballat/estudiat en els darrers sis mesos	No	No

Tot i que no hi ha diferències, amb anterioritat va estar expulsat de l'escola, però ara, encara que no treballa sí ajuda a la seva família en la recollida de ferralla.

8. Àrea familiar avaluada pel menor

(0) en desacord, (1) lleugerament d'acord, (2) totalment d'acord	Pretest	Postest
A la nostra família renyim tot sovint	0	0
En la nostra família mostrem obertament quan estem enfadats	1	1
A casa ens enfadem tan que donem cops i trenquem coses	0	0
Les persones de la meva família ens critiquem obertament	0	0
En la meva família ens barallem a cops.	0	0
No ens esforçem per suavitzar les coses i mantenir la pau	0	0
Els membres de la meva família estem enfrontats els uns amb els altres	0	0
A la meva família pensem que s'aconsegueix molt aixecant la veu	0	0
Puntuació total clima familiar	1	1

No hi ha diferències. El clima familiar és bo.

9. Àrea familiar - Escala de conflictes MOOS (Germana gran del menor)

(0) en desacord, (1) lleugerament d'acord, (2) totalment d'acord	Pretest	Postest
A la nostra família renyim tot sovint	0	0
<i>En la nostra família mostrem obertament quan estem enfadats</i>	1	0
A casa ens enfadem tan que donem cops i trenquem coses	0	0
Les persones de la meva família ens critiquem obertament	0	0
En la meva família ens barallem a cops.	0	0
No ens esforçem per suavitzar les coses i mantenir la pau	0	0
Els membres de la meva família estem enfrontats els uns amb els altres	0	0
A la meva família pensem que s'aconsegueix molt aixecant la veu	0	0
Puntuació total clima familiar	1	0

La germana del menor opina que es manifesten menys quant estan enfadats, per tant el clima familiar ha millorat.

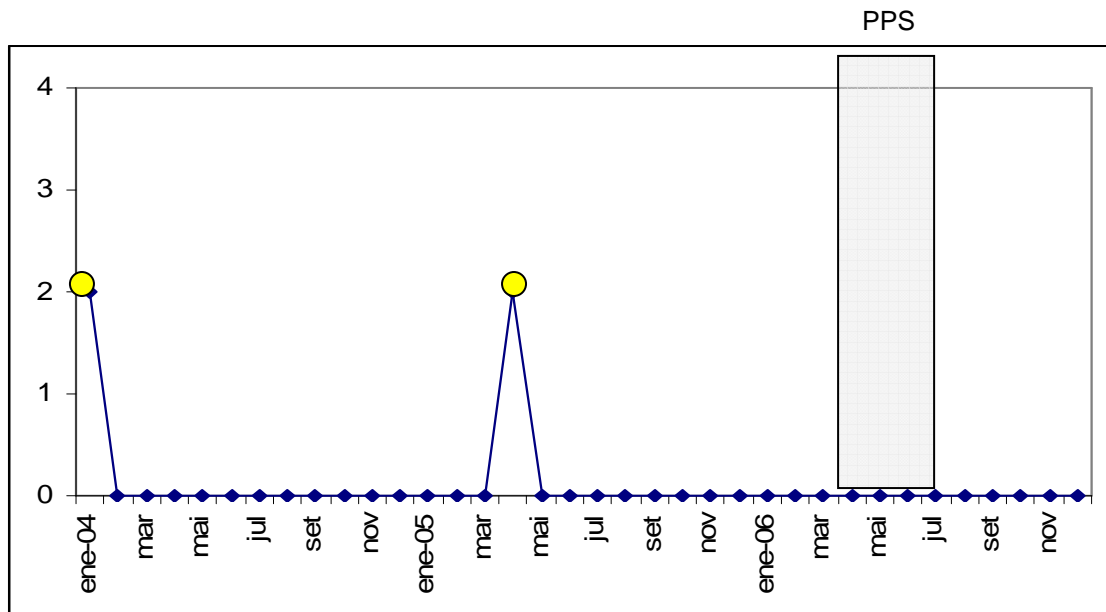
10. Àrea familiar, adaptació ítems escala de relació pares (Avaluat per germana gran del menor)

(0) si, (1) no ho se, (2)no	Pretest	Postest
Puc entendre el que senten els meus fills i les coses que els passen	0	0
Estic satisfet amb la forma en que els meus fills es comporten habitualment	0	0
Generalment agrado als meus fills	0	0
Crec que els meus fills estan satisfets amb la forma que els tracto i educo	0	0
Passo bona part del meu temps de lleure amb els meus fills	0	0
El meu fill acostuma a explicar-me les seves preocupacions i interessos	0	0
El meu fill acostuma a explicar-me el lloc on va amb els amics	0	0
El meu fill acostuma a explicar-me les persones amb que es relaciona	0	0
El meu fill es porta be amb mi	0	0
<i>Em disgusta amb els meus fills</i>	2	0
Puntuació total	2	0

La germana opina que ara els seus parents responsables no discuteixen amb el seu germà. Observen que ja hi havia un bon clima familiar, el qual encara ha millorat.

Subjecte 3

1. Àmbit judicial

El menor havia comés dos delictes lleus abans del programa.

2. Àmbit social avaluat per l'educador

Ítems	Pretest	Postest
<i>Disposa d'una afecció positiva</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Relació amb grups conflictius.</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>Alguns dels seus millors amics són antisocials.</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Es relaciona amb grups prosocials	Si	Si
Alguns dels millors amics són prosocials	Si	Si
<i>Consumeix alcohol/drogues</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Ha buscat ajuda o tractament	No	No

L'evolució del menor ha estat molt positiva, té una afició normalitzada al assistir cada dia a un gimnàs. Ja no es relaciona amb grups conflictius, no té amics dissocials i no consumeix hatsis de forma habitual. L'educador valora que la germana del menor de 22 anys sí és un referent amb opinions objectives.

3. Àmbit social avaluat per una persona de referència (Germana)

Ítems	Pretest	Postest
Disposa d'una afecció positiva	Si	Si
<i>Relació amb grups conflictius.</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Alguns dels seus millors amics són antisocials.	No	No
Es relaciona amb grups prosocials.	Si	Si
Alguns dels millors amics són prosocials	Si	Si
Consuméis alcohol/drogues	No	No
Ha buscat ajuda o tractament	No	No

La seva germana observa que des de fa dos o tres mesos el menor no es relaciona amb grups de menors conflictius.

4. Àmbit personal avaluat pel menor

Ítems	Pretest	Postest
T'emprenyes amb facilitat	No	No
Si et duen la contrària reaccions agressivament	No	No
Ets capaç de reconèixer quan t'estas posant en problemes	Si	Si
<i>Quan tens un problema, ets capaç de demanar ajuda</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
Quan t'equivoques, ets capaç de reconèixer-ho	Si	Si
<i>Verbalitza les emocions</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>Et consideres una persona agressiva</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>T'excita explicar o veure episodis violents</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Respons amb agressivitat física a les agressions verbals	Si	Si
Tens enfrontaments amb l'autoritat	No	No
Et proposes canviar de manera de ser	Si	Si
Ets capaç de plantejar-te metes realistes de futur	Si	Si

Encara que la percepció del menor es que si es agressiu, valora que es menys agressiu que abans. El menor ha après a identificar les seves conductes dissocials i per tant es positiu. També, després del programa, el menor demana ajuda, ja no li agrada veure's en situacions violentes.

5. Àmbit personal avaluat per l'educador

Ítems	Pretest	Postest
S'emprenya amb facilitat	No	No
Si li duen la contrària reacciona agressivament	No	No
<i>Es capaç de reconèixer quan s'està posant en problemes</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
Quan te un problema, es capaç de demanar ajuda	No	No
<i>Quan s'equivoca, es capaç de reconèixer-ho</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Verbalitza les emocions</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
Es considera una persona agressiva	No	No
<i>S'excita al explicar o veure episodis violents</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>Respon amb agressivitat física a les agressions verbals</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Te enfrontaments amb l'autoritat	No	No
<i>Es proposa canviar de manera de ser</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Es capaç de plantejar-se metes realistes de futur</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>

Segons la valoració de l'educador l'evolució del menor ha estat favorable: ha après a reconèixer quant s'està posant en problemes i quant s'equivoca, ha disminuït la seva agressivitat i es planteja necessitats de canvis en la seva vida i metes realistes.

6. Àmbit personal avaluat per una persona de referència (Germana)

Ítems	Pretest	Postest
S'empenya amb facilitat	Si	Si
Si li duen la contrària reacciona agressivament	No	No
Es capaç de reconèixer quan s'està posant en problemes	Si	Si
<i>Quan te un problema, es capaç de demanar ajuda</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Quan s'equivoca, es capaç de reconèixer-ho	Si	Si
Verbalitza les emocions	No	No
<i>Es considera una persona agressiva</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
S'excita al explicar o veure episodis violents	No	No
Respon amb agressivitat física a les agressions verbals	No	No
<i>Te enfrontaments amb l'autoritat</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Es proposa canviar de manera de ser	Si	Si
<i>Es capaç de plantejar-se metes realistes de futur</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>

La valoració de la germana es bastant similar amb la de l'educador. S'observa que es menys agressiu i es planteja realistes.

7. Àmbit formatiu laboral

Ítems	Pretest	Postest
Treballa/estudia actualment	No	No
<i>Ha treballat/estudiat en els darrers sis mesos</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>

Abans d'iniciar el programa el menor va treballar sense contracte durant onze mesos, però va deixar la feina per que no li feien el contracte (ja que és estranger i no te permís de treball). Des de llavors, no treballa perquè ara no li ofereixen feina sense disposar del pertinent permís.

8. Àrea familiar – Escala de conflictes MOOS (Avaluada per el menor)

(0) en desacord, (1) lleugerament d'acord, (2) totalment d'acord	Pretest	Postest
<i>A la nostra família renyim tot sovint</i>	<i>0</i>	<i>1</i>
<i>En la nostra família mostrem obertament quan estem enfadats</i>	<i>1</i>	<i>0</i>
A casa ens enfadem tan que donem cops i trenquem coses	0	0
<i>Les persones de la meva família ens critiquem obertament</i>	<i>2</i>	<i>0</i>
En la meva família ens barallem a cops.	0	0
No ens esforcem per suavitzar les coses i mantenir la pau	0	0
<i>Els membres de la meva família estem enfrontats uns amb altres</i>	<i>2</i>	<i>0</i>
A la meva família pensem que s'aconsegueix molt aixecant la veu	0	0
Puntuació total clima familiar	5	1

Segons l'opinió del menor el clima familiar ha millorat molt ja que no hi ha enfrontaments i no discuteixen com abans d'iniciar el programa.

9. Àrea familiar - Escala de conflictes MOOS (Avaluat per la família - Germana)

(0) en desacord, (1) lleugerament d'acord, (2) totalment d'acord	Pretest	Postest
A la nostra família renyim tot soviet	0	0
<i>En la nostra família mostrem obertament quan estem enfadats</i>	2	1
A casa ens enfadem tan que donem cops i trenquem coses	0	0
Les persones de la meva família ens critiquem obertament	0	0
En la meva família ens barallem a cops.	0	0
No ens esforcem per suavitzar les coses i mantenir la pau	0	0
Els membres de la meva família estem enfrontats els uns amb els altres	0	0
A la meva família pensem que s'aconsegueix molt aixecant la veu	0	0
Puntuació total clima familiar	2	1

Segons la seva germana també ha millorat l'ambient familiar.

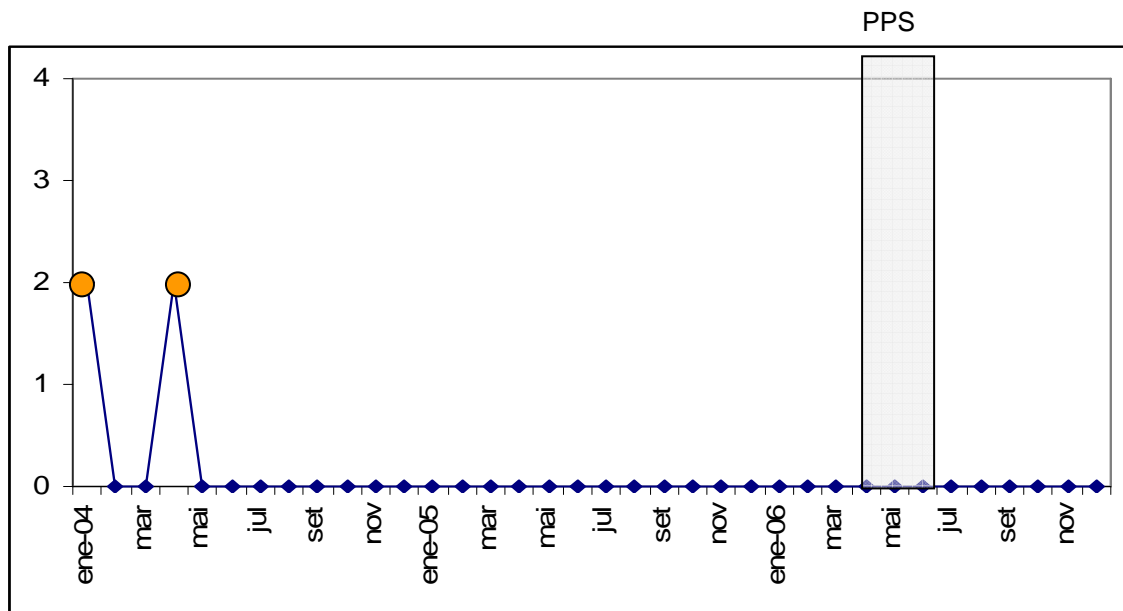
10. Àrea familiar, adaptació ítems escala de relació pares (Avaluat per la germana)

(0) si, (1) no ho se, (2) no	Pretest	Postest
Puc entendre el que senten els meus fills i les coses que els passen	0	0
Estic satisfet amb la forma en que els meus fills es comporten habitualment	0	0
Generalment agrado als meus fills	0	0
<i>Crec que els meus fills estan satisfets amb la forma que els tracto/educo</i>	0	1
Passo bona part del meu temps de lleure amb els meus fills	0	0
<i>El meu fill acostuma a explicar-me les seves preocupacions i interessos</i>	0	2
El meu fill acostuma a explicar-me el lloc on va amb els amics	2	2
El meu fill acostuma a explicar-me les persones amb que es relaciona	2	2
El meu fill es porta be amb mi	0	0
<i>Em disgusta amb els meus fills</i>	2	0
Puntuació total	6	7

La germana observa que els seus pares ja no s'enfaden amb el menor perquè es porta millor.

Subjecte 4

1. Àmbit judicial

Dos anys abans de començar el programa el menor es va veure implicat en dos delictes greus. No s'observen més reincidències.

2. Àmbit social . Avaluat per l'educador

Ítems	Pretest	Postest
Disposa d'una afecció positiva	Si	Si
Relació amb grups conflictius.	Si	Si
<i>Alguns dels seus millors amics són antisocials.</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>Es relaciona amb grups prosocials</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Alguns dels millors amics són prosocials</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
Consumeix alcohol/drogues	Si	Si
Ha buscat ajuda o tractament	No	No

Segons la opinió de l'educador, encara que es continua relacionant amb nois conflictius, després del programa s'ha observat que els seus millors amics no son antisocials, si no que son bastant normalitzats, i es relaciona mes amb grups prosocials .

3. Àmbit social (persona de referència, germà gran)

Ítems	Pretest	Postest
Disposa d'una afecció positiva	Si	Si
Relació amb grups conflictius.	Si	Si
<i>Alguns dels seus millors amics són antisocials.</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Es relaciona amb grups prosocials.	Si	Si
<i>Alguns dels millors amics són prosocials</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Consuméis alcohol/drogues</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Ha buscat ajuda o tractament	No	No

El germà coincideix amb l'opinió del educador: els seus millors amics són prosocials i a més a més ha observat que ja no consumeix drogues.

L'educador considera que el germà gran del menor es una persona de referència objectiva i crítica amb el menor , que fa les funcions de pare (ja que els pares del menor viuen a Algèria)

4. Àmbit personal (Avaluat pel menor)

Ítems	Pretest	Postest
T'empenyes amb facilitat	No	No
<i>Si et duen la contrària reacciones agressivament</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Ets capaç de reconèixer quan t'estas posant en problemes	Si	Si
Quan tens un problema, ets capaç de demanar ajuda	Si	Si
Quan t'equivoques, ets capaç de reconèixer-ho	Si	Si
Verbalitzes les emocions	Si	Si
<i>Et consideres una persona agressiva</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>T'excita explicar o veure episodis violents</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Respons amb agressivitat física a les agressions verbals</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>Tens enfrontaments amb l'autoritat</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Et proposes canviar de manera de ser	Si	Si
<i>Ets capaç de plantejar-te metes realistes de futur</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>

Segons l'opinió del menor , ara ja no reacciona agressivament quan li duen la contrària o rep agressions verbals i no te enfrontaments amb l'autoritat. Tot i que considera que té mes autocontrol que abans , ell mateix es veu com una persona agressiva . Després del programa , el menor sap reconèixer les seves conductes agressives .

5. Àmbit personal (Avaluat per l'educador))

Ítems	Pretest	Postest
<i>S'empenya amb facilitat</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>Si li duen la contrària reacciona agressivament</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>Es capaç de reconèixer quan s'està posant en problemes</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Quan te un problema, es capaç de demanar ajuda</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Quan s'equivoca, es capaç de reconèixer-ho</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Verbalitza les emocions</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Es considera una persona agressiva</i>	<i>No</i>	<i>No</i>
<i>S'excita al explicar o veure episodis violents</i>	<i>No</i>	<i>No</i>
<i>Respon amb agressivitat física a les agressions verbals</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>Te enfrontaments amb l'autoritat</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>Es proposa canviar de manera de ser</i>	<i>Si</i>	<i>Si</i>
<i>Es capaç de plantejar-se metes realistes de futur</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>

L'educador observa un camí positiu en el menor en la majoria d'ítems , després del programa . No manifesta actituds agressives , explica les seves emocions i demana ajut. També es planteja metes realistes, ja que està treballant amb contracte.

6. Àmbit personal (avaluat per una persona de referència : germà gran)

Ítems	Pretest	Postest
<i>S'empenya amb facilitat</i>	<i>Si</i>	<i>Si</i>
<i>Si li duen la contrària reacciona agressivament</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>Es capaç de reconèixer quan s'està posant en problemes</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Quan te un problema, es capaç de demanar ajuda</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Quan s'equivoca, es capaç de reconèixer-ho</i>	<i>Si</i>	<i>Si</i>
<i>Verbalitza les emocions</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Es considera una persona agressiva</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>S'excita al explicar o veure episodis violents</i>	<i>No</i>	<i>No</i>
<i>Respon amb agressivitat física a les agressions verbals</i>	<i>Si</i>	<i>Si</i>
<i>Te enfrontaments amb l'autoritat</i>	<i>No</i>	<i>No</i>
<i>Es proposa canviar de manera de ser</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Es capaç de plantejar-se metes realistes de futur</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>

La valoració del germà coincideix amb la de l'educador en tots els ítems ,menys en dos (l'1 i el 9). El germà observa una millora en tots els comportaments del menor encara que segueix enfadant-se amb facilitat.

7. Àmbit formatiu laboral(educador)

Ítems	Pretest	Postest
Treballa/estudia actualment	No	No
Ha treballat/estudiat en els darrers sis mesos	Si	Si

En el moment d'iniciar el programa , el menor no feia cap activitat però havia treballat amb anterioritat sense contracte de forma intermitent. Quan va finalitzar el programa , el menor va començar a treballar amb contracte , tot i que en el moment del post-test (nov.06) no treballava perquè estava de baixa per accident de cotxe. Per tant valorem una evolució positiva ja que el seu contracte encara es vigent.

8. Àrea familiar Menor – família escala de conflictes MOOS (avaluat pel menor)

(0) en desacord, (1) lleugerament d'acord, (2) totalment d'acord	Pretest	Postest
<i>A la nostra família renyim tot sovint</i>	1	0
En la nostra família mostrem obertament quan estem enfadats	0	0
A casa ens enfadem tan que donem cops i trenquem coses	0	0
Les persones de la meua família ens critiquem obertament	0	0
En la meua família ens barallem a cops.	0	0
No ens esforcem per suavitzar les coses i mantenir la pau	0	0
<i>Els membres de la meua família estem enfrontats uns amb els altres</i>	2	0
A la meua família pensem que s'aconsegueix molt aixecant la veu	0	0
Puntuació total clima familiar	3	0

Observem segons la perspectiva del menor , que havia un bon clima familiar ja inicialment i ara ha millorat atès que no discuteixen ni resten enfrontats .

9. Àrea familiar menor- família escala de conflictes Moos (avaluat per la família del germà)

(0) en desacord, (1) lleugerament d'acord, (2) totalment d'acord	Pretest	Postest
A la nostra família renyim tot sovint	0	0
En la nostra família mostrem obertament quan estem enfadats	2	2
A casa ens enfadem tan que donem cops i trenquem coses	0	0
Les persones de la meva família ens critiquem obertament	1	1
En la meva família ens barallem a cops.	0	0
<i>No ens esforcem per suavitzar les coses i mantenir la pau</i>	1	0
<i>Els membres de la meva família estem enfrontats uns amb els altres</i>	1	0
A la meva família pensem que s'aconsegueix molt aixecant la veu	0	0
Puntuació total clima familiar	5	3

També des del punt de vista del germà ha millorat el clima familiar, i tant el menor com el germà observen que abans d'iniciar el programa estaven enfrontats i ara no.

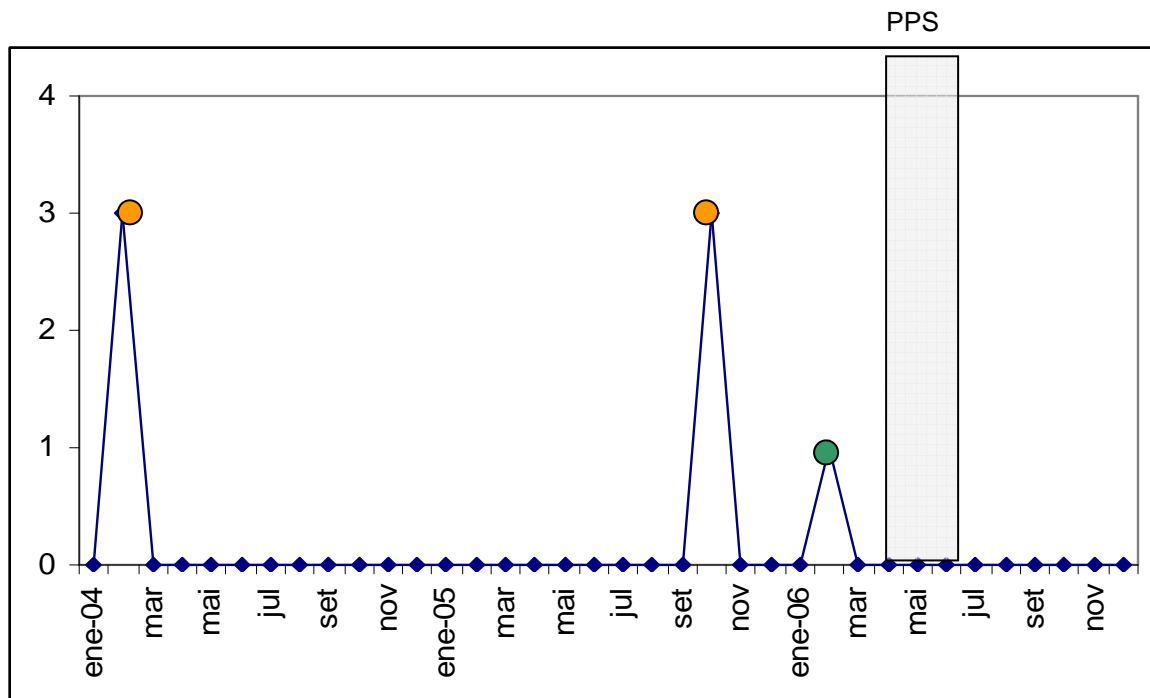
10. Àrea familiar, adaptació ítems escala de relació pares (avaluat per la família : germà)

(0) sí, (1) no ho se, (2) no	Pretest	Postest
Puc entendre el que senten els meus fills i les coses que els passen	0	0
Estic satisfet amb la forma en que els meus fills es comporten habitualment	2	2
Generalment agrado als meus fills	0	0
Crec que els meus fills estan satisfets amb la forma que els tracto i educo	0	0
Passo bona part del meu temps de lleure amb els meus fills	0	0
El meu fill acostuma a explicar-me les seves preocupacions i interessos	0	0
El meu fill acostuma a explicar-me el lloc on va amb els amics	2	2
El meu fill acostuma a explicar-me les persones amb que es relaciona	0	0
El meu fill es porta be amb mi	0	0
Em disgusto amb els meus fills	2	2
Puntuació total	6	6

En aquesta escala no s'evidencien diferències entre el pre-test i el pos-.test.

Subjecte 5

1. Àmbit judicial

El menor havia participat en tres fets qualificats com a delictes greus i en una falta. Amb posterioritat al programa no ha reincidit.

2. Àmbit social (avaluat per l'educador)

Ítems	Pretest	Postest
Disposa d'una afecció positiva	No	No
Relació amb grups conflictius.	Si	Si
Alguns dels seus millors amics són antisocials.	Si	Si
Es relaciona amb grups prosocials	Si	Si
Alguns dels millors amics són prosocials	Si	Si
Consumeix alcohol/drogues	Si	Si
Ha buscat ajuda o tractament	No	No

Segons la valoració de l'educador, l'àmbit social del menor no ha sofert modificacions després del programa.

3. Àmbit social (avaluat per la persona de referència)

Ítems	Pretest	Postest
Disposa d'una afecció positiva		
Relació amb grups conflictius.		
Alguns dels seus millors amics són antisocials.		
Es relaciona amb grups prosocials.		
Alguns dels millors amics són prosocials		
Consuméis alcohol/drogues		
Ha buscat ajuda o tractament		

No s'ha trobat cap persona de referència del menor per tal d'avaluar l'anàlisi social del menor atès que els seus pares no van ser considerats com elements de referència prou objectius segons l'educador.

4. Àmbit personal (avaluat pel menor)

Ítems	Pretest	Postest
<i>T'emprenyes amb facilitat</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>Si et duen la contrària reacciones agressivament</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Ets capaç de reconèixer quan t'estas posant en problemes	Si	Si
<i>Quan tens un problema, ets capaç de demanar ajuda</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
Quan t'equivoques, ets capaç de reconèixer-ho	Si	Si
<i>Verbalitzes les emocions</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Et consideres una persona agressiva</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
T'excita explicar o veure episodis violents	Si	Si
<i>Respons amb agressivitat física a les agressions verbals</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>Tens enfrontaments amb l'autoritat</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
<i>Et proposes canviar de manera de ser</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Ets capaç de plantejar-te metes realistes de futur</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>

El menor valora que ha millorat tots els aspectes de la seva conducta. Inicialment, abans del programa ja reconeixia i identificava les seves conductes agressives que segons ell , ara ja no manifesta .Aquesta opinió del menor de les conductes agressives no coincideix amb l'observació de l'educador ni la dels pares .

5. Àmbit personal (avaluat per l'educador)

Ítems	Pretest	Postest
S'empenya amb facilitat	Si	Si
Si li duen la contrària reacciona agressivament	Si	Si
Es capaç de reconèixer quan s'està posant en problemes	No	No
Quan te un problema, es capaç de demanar ajuda	No	No
Quan s'equivoca, es capaç de reconèixer-ho	No	No
Verbalitza les emocions	No	No
Es considera una persona agressiva	Si	Si
S'excita al explicar o veure episodis violents	No	No
Respon amb agressivitat física a les agressions verbals	Si	Si
Te enfrontaments amb l'autoritat	No	No
Es proposa canviar de manera de ser	No	No
<i>Es capaç de plantejar-se metes realistes de futur</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>

Segons la valoració de l'educador, després de l'aplicació del programa , el menor es planteja metes mes realistes de futur (perquè esta treballant), però no ha observat cap canvi en les conductes agressives del menor

6. Àmbit personal (avaluat per una persona de referència : pares)

Ítems	Pretest	Postest
S'empenya amb facilitat	Si	Si
Si li duen la contrària reacciona agressivament	Si	Si
Es capaç de reconèixer quan s'està posant en problemes	No	No
<i>Quan te un problema, es capaç de demanar ajuda</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
Quan s'equivoca, es capaç de reconèixer-ho	No	No
Verbalitza les emocions	No	No
<i>Es considera una persona agressiva</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>S'excita al explicar o veure episodis violents</i>	<i>Si</i>	<i>No</i>
Respon amb agressivitat física a les agressions verbals	No	No
Te enfrontaments amb l'autoritat	No	No
Es proposa canviar de manera de ser	No	No
Es capaç de plantejar-se metes realistes de futur	No	No

Des de la perspectiva dels pares, el menor ara es capaç de demanar ajut però consideren que el seu fill continua essent una persona agressiva.

7. Àmbit formatiu laboral DAM

Ítems	Pretest	Postest
<i>Treballa/estudia actualment</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>
<i>Ha treballat/estudiat en els darrers sis mesos</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>

L'evolució del menor ha estat molt positiva en aquest àmbit ja que treballa des de que va finalitzar el programa.

8. Àrea familiar menor – família escala de conflictes MOOS (avaluat pel menor)

(0) en desacord, (1) lleugerament d'acord, (2) totalment d'acord	Pretest	Postest
A la nostra família renyim tot sovint	1	1
En la nostra família mostrem obertament quan estem enfadats	0	0
A casa ens enfadem tan que donem cops i trenquem coses	1	1
Les persones de la meua família ens critiquem obertament	1	1
En la meua família ens barallem a cops.	0	0
<i>No ens esforcem per suavitzar les coses i mantenir la pau</i>	<i>1</i>	<i>0</i>
Els membres de la meua família estem enfrontats els uns amb els altres	0	0
A la meua família pensem que s'aconsegueix molt aixecant la veu	0	0
Puntuació total clima familiar	4	3

Segons el menor , la relació familiar ha millorat ja que s'esforcen en suavitzar les coses, tot i que encara donen cops, es critiquen i discuteixen molt sovint.

9. Àrea familiar menor- família escala de conflictes MOOS (avaluat pels pares)

(0) en desacord, (1) lleugerament d'acord, (2) totalment d'acord	Pretest	Postest
A la nostra família renyim tot sovint	0	1
En la nostra família mostrem obertament quan estem enfadats	0	1
A casa ens enfadem tan que donem cops i trenquem coses	0	0
Les persones de la meua família ens critiquem obertament	0	0
En la meua família ens barallem a cops.	0	0
No ens esforcem per suavitzar les coses i mantenir la pau	0	0
Els membres de la meua família estem enfrontats els uns amb els altres	0	0
A la meua família pensem que s'aconsegueix molt aixecant la veu	0	0
Puntuació total clima familiar	0	2

L'opinió dels pares coincideix amb l'opinió del fill pel que fa a les discussions (ítem 1), en tant que manifesten que en la família hi ha menys conflictes, encara que manifesten que desconeixen les causes. No obstant, la puntuació total es major i per tant el clima familiar ha empitjorat

9. Àrea familiar, adaptació ítems escala de relació pares

<i>(0) sí, (1) no ho se, (2) no</i>	Pretest	Postest
Puc entendre el que senten els meus fills i les coses que els passen	2	2
Estic satisfet amb la forma en que els meus fills es comporten habitualment	2	2
Generalment agrado als meus fills	2	2
Crec que els meus fills estan satisfets amb la forma que els tracto i educo	2	2
Passo bona part del meu temps de lleure amb els meus fills	2	2
El meu fill acostuma a explicar-me les seves preocupacions i interessos	2	2
El meu fill acostuma a explicar-me el lloc on va amb els amics	2	2
El meu fill acostuma a explicar-me les persones amb que es relaciona	2	2
El meu fill es porta be amb mi	2	2
Em disgusto amb els meus fills	2	2
Puntuació total	20	20

En aquesta escala, s'evidencia un alt conflicte familiar ja que té la puntuació màxima i no hi ha diferències abans i després del programa.

Finalitzem l'anàlisi dels indicadors externs amb una taula (Taula-resum) en la que es detallen els ítems de l'àmbit social, personal, laboral i familiar on s'han detectat un canvi en el postest respecte al pretest. No apareixen els ítems en els quals la variació de resposta només afecta a un menor.

Taula- resum

Àmbit social	Nombre de menors
- Disposa d'una afecció positiva	Si 2 (40%)
- Es relaciona amb persones o grups conflictius	No 3 (60%)
- Algú dels seus millors amics són antisocials	No 2 (40%)
- Es relaciona amb persones o grups prosocials	Si 2 (40%)
- Consumeix alcohol/drogues	Si 2 (40%)

Àmbit personal	
- Es capaç de reconèixer quan s'esta posant en problemes.	Si 3 (60%)
- Quan te un problema és capaç de demanar ajuda	Si 4 (80%)
- Quan s'equivoca, és capaç de reconèixer-ho	Si 2 (40%)
- Verbalitza les sensacions	Si 3 (60%)
- Es considera una persona agressiva	Si 2 (40%)
- Respon amb agressions físiques a les agressions verbals.	Si 2 (40%) No 2 (40%)
- Te enfrontaments amb l'autoritat	No 3 (60%)
- Es capaç de plantejar-se metes realistes de futur	Si 5 (100%)

Àmbit familiar	
Ha treballat en els darrers sis mesos (després de Finalitzar el programa)	Si 3 (60%)

Àrea familiar	
- Clima familiar segons l'escala de conflictes de FES/MOOS	4 han millorat (80%)
- Escala de relacions pares-fills	3 han millorat (60%)

9. Conclusions i dicussió

Tras l'observació de la taula-resum anterior, podem concloure els següents aspectes pel que fa a les diferents àrees:

1. *L'àmbit social* han millorat en més de la meitat dels menors participants :

- Dos menors (40%) han adquirit una afició positiva (esportiva) després de realitzar el programa.
- Tres menors (60%) han deixat de relacionar-se amb grups conflictius.
- En dos menors (40%) , els seus millors amics ja no son antisocials.
- Aquestos mateixos menors de l'apartat anterior (40%) es relacionen ara amb grups prosocials .
- Dos menors (40%) han deixat de consumir hatxis.

2. *L'àmbit personal*, també ha millorat en la majoria dels menors :

- Tres menors (60%) han après , després de realitzar el programa, a reconèixer quan s'estan posant en problemes .
- Quatre dels 5 menors (80%) , ara son capaços de demanar ajut quan tenen un problema .
- Dos menors (40%) , després de realitzar el programa , son capaços de reconèixer quan s'equivoquen.
- Tres menors (60%), han après a verbalitzar els seus sentiments
- Dos menors (40%) consideren que ara son mes agressius , tot i que reconeixen que son menys agressius que abans Pensem que es un aspecte positiu perquè han après a identificar les seva pròpia agressivitat (i abans no ho reconeixien)
- Dos menors (40%) ara reconeixen que, de vegades, responen amb agressions físiques a les agressions verbals, Iguament que en l'item anterior , considerem positiu que ara sàpiguen identificar la conducta agressiva. En aquest mateix item, dos menors ja no responen amb agressions físiques a les agressions verbals segons l'educador , la família i ells mateixos.
- Tres menors (60%) ja no tenen enfrontaments amb l'autoritat després del programa .

- Els 5 menors (100%) es proposen metes realistes de futur.

3. *L'àmbit familiar* presenta una millora del clima familiar en la majoria dels menors:

- Quatre dels 5 menors (80%) han millorat la puntuació total del clima familiar, tant des de la percepció dels menors com des de la dels familiars .
- Tres menors (60%) també han millorat la relació pares – fills , segons la opinió de les respectives famílies.

10. L'estudi longitudinal. Historia de reincidència del grup participant al pps de 2005

Presentem a continuació els resultats obtinguts de l'estudi de seguiment del grup de menors que van participar en el Programa de Pensament Prosocial de l'any 2005, pel que fa a la reincidència. Amb el terme reincidència incluïm no sols els fets ja jutjats i amb sentència ferma, però també aquelles causes que tenen obertes durant l'aplicació del programa i després d'aquest, tant per al grup experimental com per al grup control. És cert que algunes d'aquestes causes obertes per fiscalia no acabaran éssent delictes, no obstant, la nostra experiència ens diu que el 90% de les causes acabem amb sentència condemnatòria.

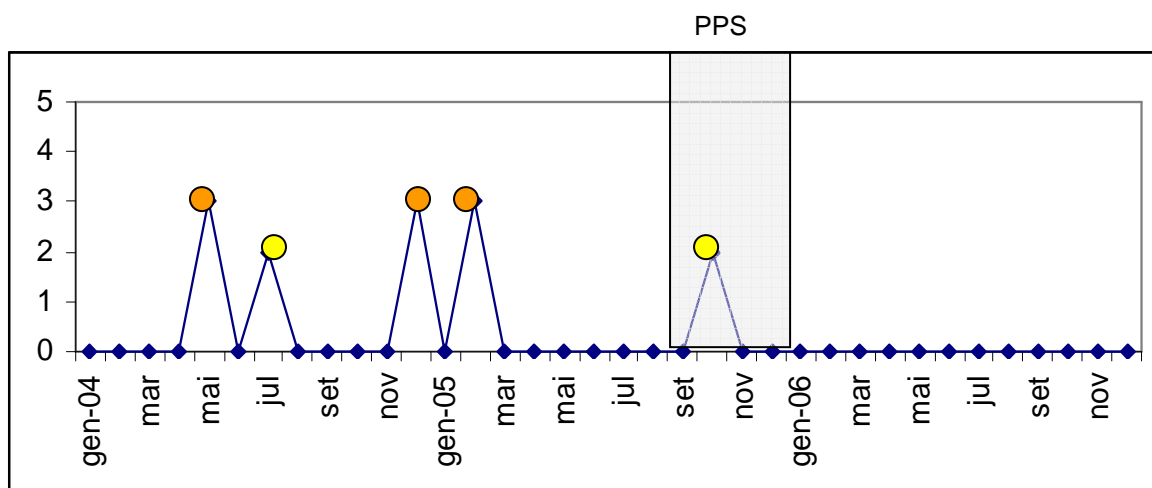
En les següents gràfiques, es recullen les dates en que van cometre delictes els menors del grup experimental i el grup control que van participar en el segon Programa del Pensament Prosocial. Es recullen tots els fets delictius des que van entrar en contacte amb el sistema de justícia juvenil fins que van finalitzar la participació al programa, realitzat en els mesos de setembre a desembre de 2005. No es contemplen els delictes sobreseïts per Fiscalia (sí els que van reconèixer els fets i van participar en programes de mediació) o els desestimats pel Jutjat de Menors per falta de prova.

Els delictes els hem classificat en quatre grups diferents atenent a la gravetat dels fets:

Falta ●, Delicte lleu ●, Delicte greu ●, Delicte molt greu ●

Grup experimental

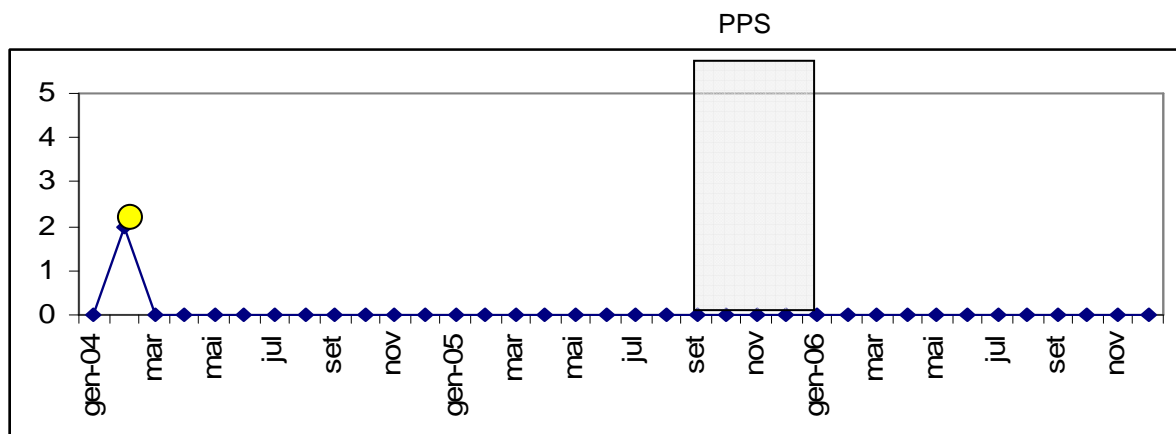
Subjecte 1-05

El menor es va veure implicat en nombroses causes judicials que es van originar en els anys 2004 i 2005: tres delictes greus i dos de lleus; un d'aquestos el va cometre quan s'estava realitzant les sessions del programa. Durant l'any 2006 no es té constància de noves conductes delictives.

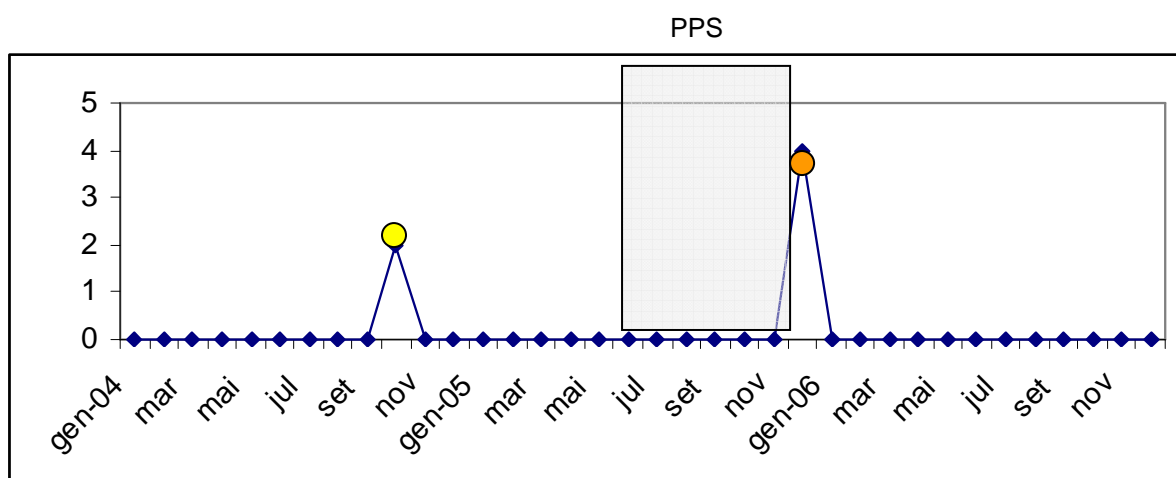

Subjecte 4-05

Aquest menor no ha reincidit des fa molt temps i tampoc tras l'aplicació del programa passat un any.

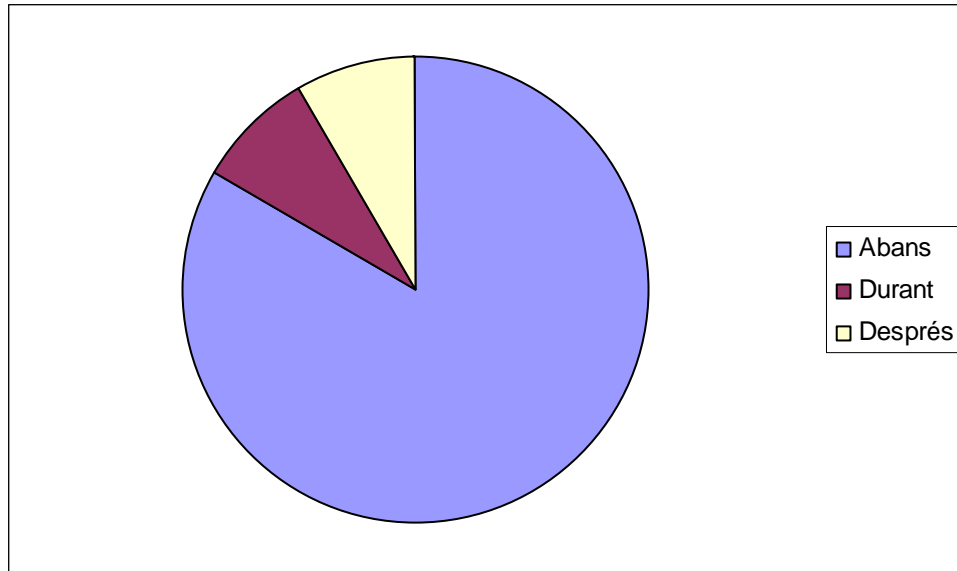
Subjecte 5-05

Després de cometre el primer fet delictiu, el menor va ser internat a un centre d'Infància, per aquest fet se li va imposar des del Jutjat de Menors de Lleida la mesura de llibertat vigilada. Immediatament després de la finalització del programa, el menor amb altres companys del Centre d'Infància, es va veure implicat en un delicte greu que va comportar que s'adoptés, primer una mesura cautelar i, posteriorment en audiència, la mesura d'internament en centre semiobert. Algunes valoracions diagnòstiques apunten l'existència de trets

psicopàtics en el jove basant-nos en l'avaluació interjutjes del PCL-R-YV (Un qüestionari per avaluar els trets de personalitat psicopàtics amb menors de 18 anys).

Valoració delictiva grup experimental any 2005

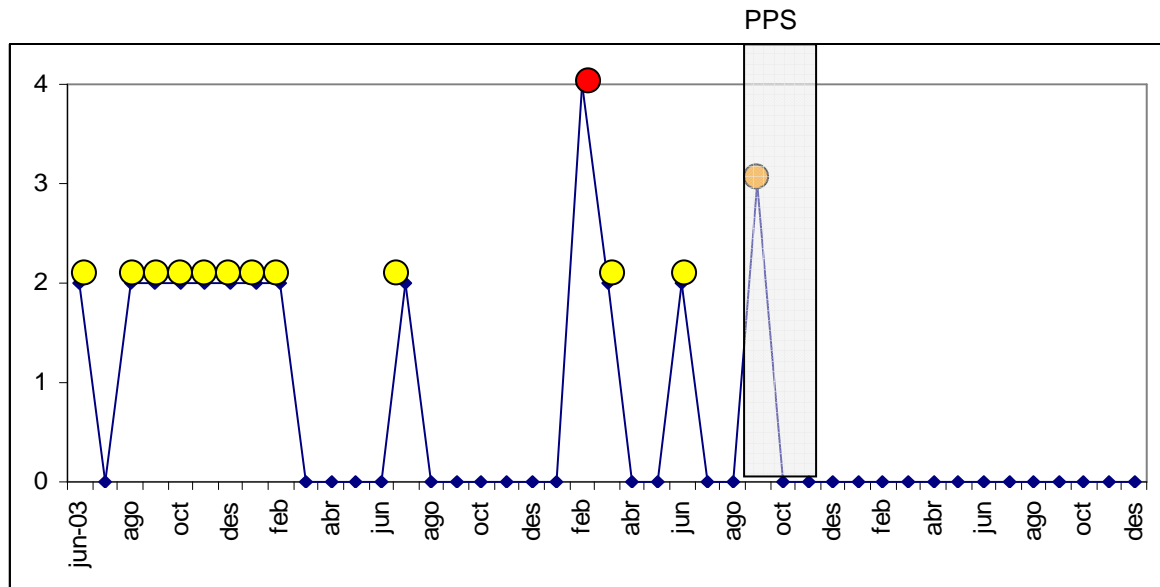

Els menors que van participar en el programa de pensament prosocial a l'any 2005 van cometre un total de 10 delictes (lleus i greus) abans de l'inici de les sessions. Durant el desenvolupament d'aquestes, un menor va cometre un delictes tipificat de lleu i després de finalitzar, només es té constància de la comissió d'un delictes greu per part d'un altre menor del grup experimental.

Per tant, podem concloure que tras l'aplicació del Programa, la reincidència del grup experiemntal passat un any ha estat d'un 20 % (un subjecte). Per aquest motiu, estem en condicions d'afirmar que la valoració actual en quant a reincidència d'aquest grup és molt positiva.

Grup control

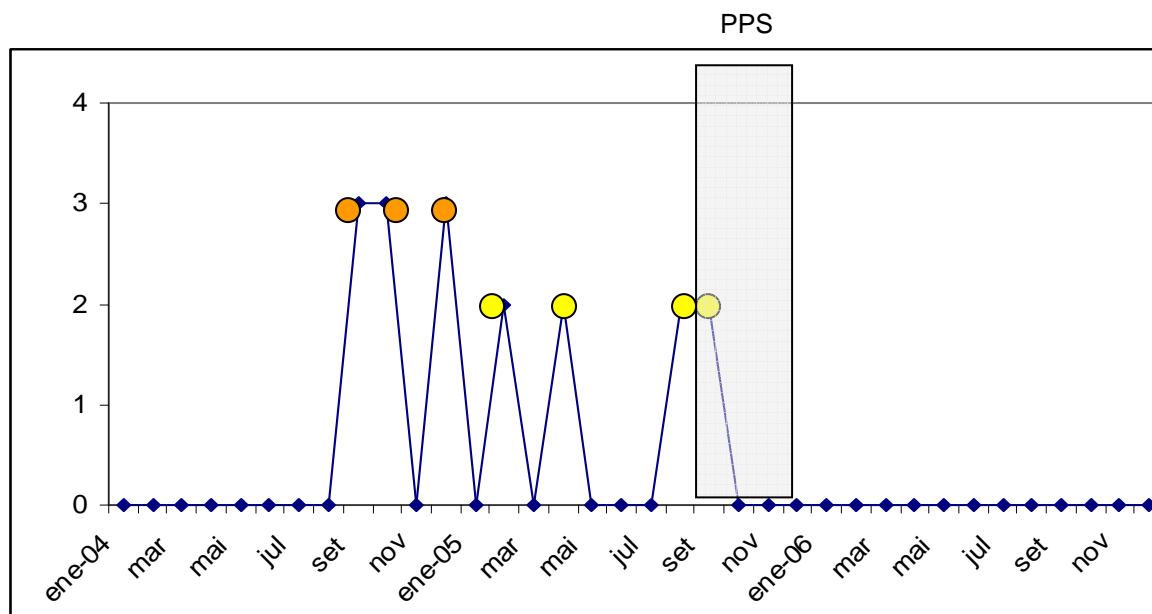
Subjecte 1-05

Aquest menor del grup control, va cometre un delictes durant el temps que s'implementava el Programa, i actualment te tres expedients oberts a Fiscalia de Menors pendents d'audiència. Està internat a un centre de reforma des del 17 de març de 2006. Va fugir del centre des d'el 8 de juliol al 8 d'agost. En aquest mes en que va estar escapolit, es va veure implicat en un delictes molt greu pel qual se li va aplicar una nova mesura cautelar d'internament en centre tancat.

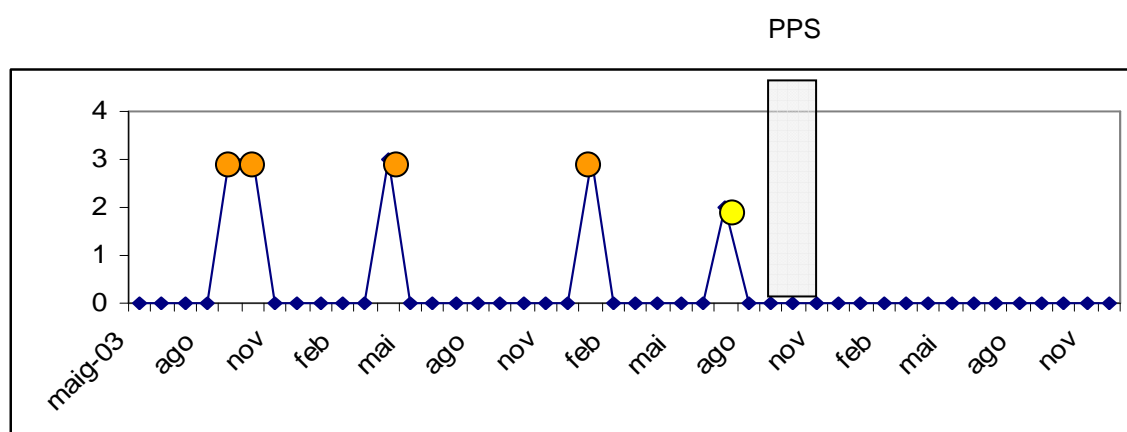

Subjecte 2-05

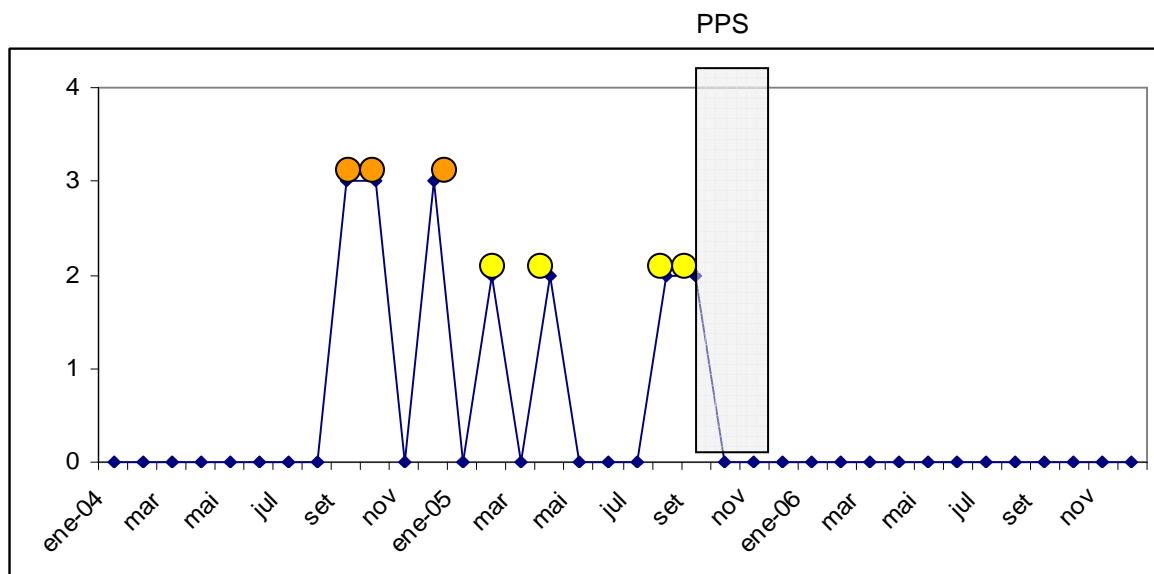
En aquest cas, el menor s'ha vist involucrat en 6 delictes nous durant l'any 2006, que han comportat expedients a Fiscalia de Menors de Lleida i el seu internament cautelar en un centre de reforma des del dia 10 de juliol de 2006. Del 20 d'agost fins al 8 d'octubre va fer un no retorn al centre.

Subjecte 3-05

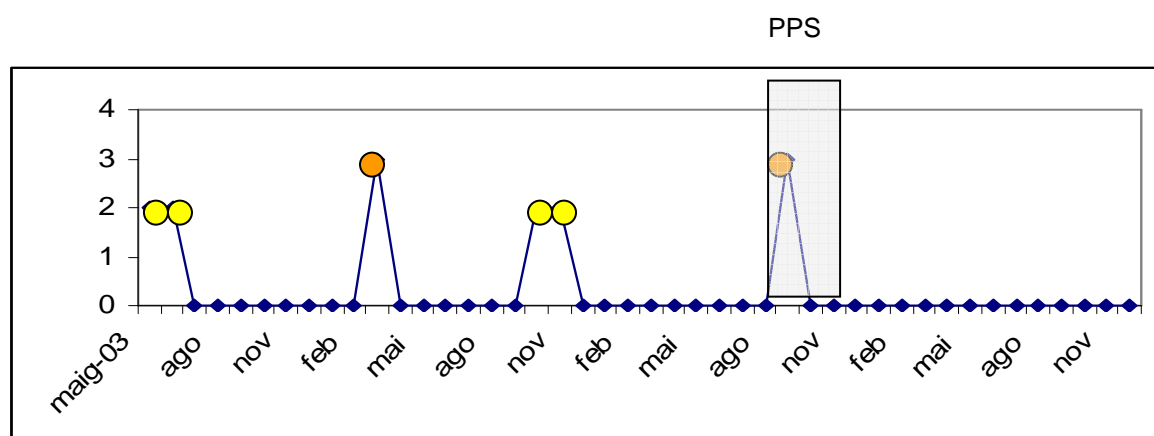
No te nous expedients oberts a Fiscalia de Menors ni sentències fermes.

Subjecte 4-05

D'aquest menor podem assenyalar que durant l'any 2006 ha tingut una implicació en un nou fet delictiu que ha comportat obertura d'expedient a Fiscalia de Menors de Lleida.

Subjecte 5-05

Aquest Jove està implicat en dos causes obertes a Fiscalia de Menors, i que per tant resten pendents d'audiència al Jutjat de Menors.

En definitiva, el grup control ha experimentat una reincidència d'un 80 % respecte al grup experimental. Si tenim en compte que són grups homogenis pel que fa als criteris de selecció, tan pel que fa al nivell de riscs com pel que fa als criteris de selecció aleatòria, podem concloure que la reincidència en aquest cas ha estat considerablement major respecte al grup experimental (20% front a 80%). Aquestes dades són correctes des d'un punt de vista tècnic. No obstant això, la mitjana de reincidència dels menors usuaris de L'equip de Medi obert de LLeida durant l'any 2005, així com la reincidència mitjana del conjunt de Catalunya en Medi Obert experimentada en aqueix mateix any, encara ens donaria un suport més rigorós a la nostra hipòtesi, açó és, que l'entrenament en habilitats de pensament és un important revulsiu front a la conducta antisocial y delictiva, tal i com demostra la literatura més moderna en alló referent a la integració social dels menors amb situació de conflicte social (Alba, Garrido et al., 2005).

La següent tabla ens mostra de manera clara alló de què parlem:

Tabla 1. Reincidència en ambdós grups tras l'aplicació del PPS-VCJ al 2005

Novembre 2005	Novembre de 2006
Grup experimental	20%
Grup control	80%

Per tant, si tenim en compte que l'índex de reincidència mitjana general en els usuaris de Medi Obert (Llibertades vigilades i tasques socio-educatives) de Lleida durant l'any 2005 va ser es d'un 43 % i que a Catalunya va ser d'un 31.9 %, podem afirmar que la reincidència dels participants en el PPS-VCJ és menor a la del conjunt de Catalunya així com a la de Lleida, tal i com mostra la següent tabla:

Tabla 2. Comparación percentages amb Lleida y Catalunya

Grups	% Reincidència
Grup experimental	20%
Grup Control	80%
Mesures Medi Obert Lleida (lleida)	43%
Mesures medi obert (Catalunya)	31.9% (2004)

11. Conclusions i discussió

Tras l'observació de la taula-resum anterior, podem concloure els següents aspectes pel que fa a les diferents àrees:

1. *L'àmbit social* han millorat en més de la meitat dels menors participants :

- Dos menors (40%) han adquirit una afició positiva (esportiva) després de realitzar el programa.
- Tres menors (60%) han deixat de relacionar-se amb grups conflictius.
- En dos menors (40%) , els seus millors amics ja no son antisocials.
- Aquestos mateixos menors de l'apartat anterior (40%) es relacionen ara amb grups prosocials .
- Dos menors (40%) han deixat de consumir hatxis .

2. *L'àmbit personal*, també ha millorat en la majoria dels menors :

- Tres menors (60%) han après , després de realitzar el programa, a reconèixer quan s'estan posant en problemes .
- Quatre dels 5 menors (80%) , ara son capaços de demanar ajut quan tenen un problema .
- Dos menors (40%) , després de realitzar el programa , son capaços de reconèixer quan s'equivoquen.
- Tres menors (60%), han après a verbalitzar els seus sentiments
- Dos menors (40%) consideren que ara son mes agressius , tot i que reconeixen que son menys agressius que abans . Pensem que es un aspecte positiu perquè han après a identificar les seva pròpia agressivitat (i abans no ho reconeixien) .
- Dos menors (40%) ara reconeixen que, de vegades, responen amb agressions físiques a les agressions verbals, Iguament que en l'ítem anterior , considerem positiu que ara sàpiguen identificar la conducta agressiva. En aquest mateix ítem, dos menors ja no responen amb agressions físiques a les agressions verbals segons l'educador, la família i ells mateixos.

- Tres menors (60%) ja no tenen enfrontaments amb l'autoritat després del programa .
- Els 5 menors (100%) es proposen metes realistes de futur.

3. *L'àmbit familiar* presenta una millora del clima familiar en la majoria dels menors:

- Quatre dels 5 menors (80%) han millorat la puntuació total del clima familiar, tant des de la percepció dels menors com des de la dels familiars .
- Tres menors (60%) també han millorat la relació pares – fills , segons la opinió de les respectives famílies.

En les dues últimes aplicacions del PPS-VCJ no vam obtenir resultats significatius. Malgrat el fort respaldat empíric del programa en la literatura científica, açò ens va fer dubtar de la incapacitat de l'avaluació per a mesurar els canvis que perseguíem en els nostres menors. Així, decidirem, donada la reduïda mostra de cada una de les aplicacions, utilitzar nous models d'avaluació que foren més sensibles als canvis en les habilitats sociocognitives que preteníem mesurar.

Per aquesta raó, tal com hem assenyalat al llarg de tot l'estudi, vam mantenir l'avaluació psicomètrica tradicional amb l'esperança d'aconseguir resultats a llarg termini, però abans havíem de saber si el programa era o no efectiu en la reducció de les necessitats criminògenes personals dels joves amb què treballam. Així, l'estudi longitudinal, on analitzem el nivell de reincidència dels grups control i experimental i control de l'aplicació efectuat l'any 2005 ens va presentar resultats sorprenents si ens atenim al criteri de la reincidència: només un dels subjectes del grup experimental havia reincidit en comparació als 4 subjectes que conformaven el grup control. Si a més comparem el nivell de reincidència mitjà de la província de Lleida, i el de Catalunya, en comparació amb els participants del programa, observem que els nostres participants tenen un percentatge de reincidència molt més inferior que el que llancen aquestes xifres. Però si a més, tal com hem fet enguany, analitzem subjecte per subjecte cada un dels indicadors externs que han sigut objecte d'avaluació, estem en

condicions d'afirmar que el programa resulta eficaç en la reducció de la necessitats criminógenes dels usuaris del sistema de justícia de Lleida. Creiem per tant, que ho hem aconseguit, però posteriors rèpliques podran o no confirmar aquesta tendència. Les avaluacions de procés i de resultats no presenten cap dubte, per la qual cosa des d'un punt de vista tècnic podem afirmar que som partidaris de la utilització d'aquest programa en el nostre treball habitual amb aquells menors que compleixen mesures de llibertat vigilada en la nostra província.

12. Bibliografía

ABDENNUR, A. "Violence as a function of abstract and cognitive processes" *Crime and Justice*. Vol. 7/8, (1980); p. 100-105.

ALBA, J.L.; ALCÁZAR, M.; BURGUES, M.; LÓPEZ LATORRE, M.J. "Menores infractores y Medio Abierto. La rehabilitación basada en el pensamiento prosocial. Una primera aplicación del programa 'R&R2 Short Versión'". Salamanca, 2004 abril. (Comunicación presentada al I Congreso de Criminología)

ALBA, J.L.; BURGUES BARGUÉS, M.; LÓPEZ LATORRE, M.J.; ALCÁZAR GONZÁLEZ, M.; LÓPEZ MORALES, J.; BARÓ I XIPELL, B; CHORDI BARDAJI, F. *Intervenció educativa eficaz en justícia juvenil. Una segona aplicació en Medi Obert del Programa del Pensament Prosocial "R&R 2 Short versió" al nostre país*. Barcelona: Edicions del Departament de Justícia, 2005.

ALBA, J.L.; GARRIDO, V.; LÓPEZ, M.J.; BURGUES, M.; ALCÁZAR, M.; LÓPEZ, J.; BARÓ, V.; CHORDI, F. "El programa de Pensamiento Prosocial (Versión Corta para Jóvenes)". A: GARRIDO GENOVÉS, V.; LÓPEZ, M.J. (Coord.), *Manual de Intervención educativa en readaptación social. Vol.2 Los programas del pensamiento prosocial*. Valencia: Tirant Lo Blanch, 2005; p. 96-309.

AGEE, V.L. "Institutional treatment programs for the violent juvenile". A: APTER, S.J.; GOLDSTEIN, A.P. (Eds.) *Youth violence: Program and prospects*. New York: Pergamon Press, 1986; p. 75-88.

ALWIN, L.F. "The verdict on probation: Its effectiveness is unknown". *Action Alert: Consideration by Government Leaders*, (February 16, 1993).

ANDREWS, D.A.; BONTA, J. *The Psychology of Criminal Conduct*. Cincinnati, OH: Anderson Publishing, 1994.

ANDREWS, D.A. "Recidivism is predictable and can be influenced: Using risk assessments to reduce recidivism". *Forum on Corrections Research*. Vol. 1 (1989) núm. 2; p.11-18.

ANDREWS, D.A.; KIESSLING, J.J. "Program structure and effective correctional practices: A summary of the CAVIC research". A: ROSS, R.R.; GENDREAU, P. (Eds.), *Effective Correctional Treatment*. Toronto: Butterworths, 1980; p. 441-463.

ANDREWS, D.; BONTA, J.; HOGE, R. "Classification for effective rehabilitation: Redesccovering psychology". *Criminal Justice and Behavior*. Vol. 17, (1990); p. 19-52.

ANDREWS, D.A.; ZINGER, I.; HOGE, R.D.; BONTA, J.; GENDREAU, P.; CULLEN, F.T. "Does correctional treatment work? A clinically-relevant and psychologically-informed meta-analysis". *Criminology*. Vol. 28, (1990), núm. 3; p. 369-404.

ANDREWS, DA.; WORMITH, J.S. "Personality and Crime: Knowledge Destruction and Construction in Criminology". *Justice Quarterly*. Vol. 6, (1989); p. 289-309.

ANTONOWICZ, D.H. y ROSS, R.R. (1994). "Essential components of successful rehabilitation programs for offenders". *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 38, 97-104.

ANTONOWICZ, D.H.; IZZO, R.L.; ROSS, R.R. "Characteristics of effective offender rehabilitation programs". A: ROSS, R.R.; ROSS, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995; p. 39-61.

AUDIT COMMISSION "The Probation Service: Promoting Value for Money". [London] (1989) [Her Majesty's Stationery Office].

AVERY-CLARK, C.A. "Sexual offenders: Special Programatic Needs". *Corrections Today*, (Oct. 1983); p. 68-71.

AYERS, D.; DUGUID, S.; MONTAGUE, C.; WOLOWIDNYK, S. *Effects of University of Victoria program: A post-release study*. Ottawa: Ministry of the Solicitor General of Canada, 1980.

BARTOL, C.R. "Criminal Behavior". *A Psychosocial Approach*. New Jersey: Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, 1980.

BARTOLLAS, C. *Correctional Treatment: Theory and Practice*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1985.

BECK, A.T.; WRIGHT, F.D.; NEWMAN, C.F.; LIESE, B.S. *Cognitive Therapy of Substance Abuse*. New York: Guilford Press, 1993.

BELEÑA, M.A.; BÁGUENA, M.J. "Habilidades interpersonales: efectos de un programa de entrenamiento en mujeres delincuentes internas". *Análisis y modificación de conducta*. Vol. 61, (1992); p. 751-772.

BETHENCOURT, J. *Evaluación de habilidades sociales en adultos*. Tesis Doctoral no publicada, 1989. [Universidad de La Laguna].

BIRKENMAYER, A. "Personal Communication". (1986).

BLACKBURN, R. "Criminal behaviour, personality disorder and mental illness: the origins of confusion". *Criminal Behaviour and Mental Health*. Vol 22, (1992); p. 66-77.

BLAGG, H.; SMITH, D. *Crime, Penal Policy and Social Work*. Harlow: Longman, 1989.

BLOOM, B. *Stability and Change in Human Characteristics*. New York: Wiley and Sons, 1964.

BLOOM, M. *Primary Prevention Practices*. Sage Publications, 1996.

BRODY, S.J. "Review of Effective Correctional Treatment". *British Journal of Criminology*. Vol. 21, (1981); p. 279-281.

BROSI, K.B. *A Cross-City Comparison of Felony Case Processing*. Washington, D.C.: Institute for Law and Social Research, 1979.

BURGESS, R.; JEWITT, R.; SANDHAM, J.; HUDSON, B. "Working with sex offenders: A social skills training Group". *British Journal of Social Work*. Vol. 10, (1980); p. 133-142.

CHAIKEN, M.R. "In-prison programs for drug-involved offenders: Issues and practices". A: U.S. DEPARTMENT OF JUSTICE, OFFICE OF JUSTICE PROGRAMS, NATIONAL INSTITUTE OF JUSTICE, OFFICE OF COMMUNICATION AND RESEARCH UTILIZATION, 1989.

CHANDLER, M.J. "Egocentrism and antisocial behavior: the assessment and training of social perspective-taking skills". *Developmental Psychology*. Vol. 9, (1973); p. 326-332.

CLECKLEY, H. *The Mask of Sanity*. St. Louis, Mo: Mosby, 1976.

COX, F.A.; GINGERICH, R.J.; MAGLILOLO, D.M.; HARRIS, P.; WHITE, B. "Reasoning and Rehabilitation in Texas". A: ROSS, R.R.; ROSS, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995; p. 237-248).

CRAWFORD, D.A. *A social skills treatment programme with sex offenders*. A: Cooke, C.; Watson, G. (Eds.), *Love and Attraction*. London: Pergamon Press, 1979.

CSC *Interpersonal skills training, correctional officer program*. Ottawa: Correctional Service of Canada, 1991.

CSC *The parenting skills training program*. Ottawa: Correctional Service of Canada, 1992.

CULLEN, F.T.; GENDREAU, P. "The effectiveness of correctional rehabilitation: Reconsidering the "Nothing Works" doctrine". A: GOODSTEIN, L.; MACKENZIE, D.L. (Eds.), *The American Prison: Issues in Research Policy*. New York: Plenum Press, (1989); p. 23-44.

CULLEN, F.T.; GENDREAU, P. "Assesing correctional rehabilitation: Policy, practice and prospects". A: *Vol. 3: Changes in Decision Making and discretion in The Criminal Justice System*. [en prensa].

D'ANGELO, E. *The Teaching of Critical Thinking*. Amsterdam: Gruner, 1971.

D'ZURILLA, T. *Terapia de Resolución de Conflictos*. Bilbao: DDB, 1993.

DAVIS, J.C.; CROPLEY, A.J. "Psychological factors in juvenile delinquency". *Canadian Journal of Behavioral Science*. Vol. 8, (1976); p. 62-77.

DAVIS, M.; MCKAY, M.; ESHELMAN, E. *Técnicas de autocontrol emocional*. Barcelona: Martínez Roca, 1985.

DAY, N. "Area Accommodation Strategies: A Partnership Approach to Housing Homeless Offenders". *Probation Journal*. Vol. 35, (1988); p. 110-114.

DE BONO, E. "The CORT thinking program". A: SEGAL, J.; CHIDMAN, S.; GLASER, R. (Eds.), *Thinking and learning skills*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1985.

DE LA CRUZ, M^a. V.; CORDERO, A. *IAC. Inventario de Adaptación de Conducta*. Madrid: TEA Ediciones, 1997.

DIJULIO, J.J., Jr. *The Future of American Corrections*. New York: Basic Books, 1991.

DURLAK, J. *School-Based Prevention programs for children and adolescents*. Sage Publications, 1995.

EYSENCK, H.J. *Crime and Personality*. Londres: Routledge and Kegan Paul, 1964.

FABELO, T. *Trends and Strategic Issues in Texas Criminal Justice*. Austin, TX: Criminal Justice Policy Council, 1992a.

FABELO, T. *Recidivism in the Texas Criminal Justice System*. Austin, TX: Criminal Justice Policy Council, 1992b.

FABIANO, E.; PORPORINO, F. *Rational rehabilitation*. Manchester, 1992. (Paper presented at the What Works Conference).

FABIANO, E. "How education Can Be Correctional and How Corrections can be Educational". *Journal of Correctional Education*. Vol. 2, (1991); p. 25-37.

FABIANO, E., ROBINSON, D.; PORPORINO, F. *Preliminary Assessment of the Cognitive Skills Training Program: A component of Living Skills Programming*. Ottawa: Correctional Service of Canada, 1990.

FARRINGTON, D.P. "The family backgrounds of aggressive youths". A: HERSOV, L.A.; BERGER, M.; SCHNAFFER, D. (Eds.), *Aggression and antisocial behaviour in childhood and adolescence*. Oxford: Pergamon, 1978.

FARRINGTON, D.P. "Delinquency Prevention in the 1980s". *Journal of Adolescence*. Vol. 8, (1985), p. 3-16.

FERGUSON, P. "Personal communication". (1993).

FINCKENAUER, J.O. *Juvenile Delinquency and Corrections: The Gap Between Theory and Practice*. New York: Academic Press, 1984.

FOGEL, D. "...We are the Living Proof...": *The Justice Model for Corrections*. Cincinnati, OH: W.H. Anderson Company, 1979.

FOGG, V. "Implementation of a Cognitive Skills Development Program". *Perspectives Magazine, American Probation and Parole Association*. Winter, (1992); p. 24-26.

FOLKLAND, M.S.; SMITH, D.E.; SMITH, D.D. *IMPACT Vol. II: The Results of the Experiment*, London: HMSO, 1976.

FORGUS, R.; SHULMAN, B. *Personality: A Cognitive View*. Toronto: Prentice-Hall, 1979.

FRUDE, N., HONESS, T.; MCGUIRE, M. *Crime PICS*. Cardiff: Michael Associates, 1990.

GALBRAITH, R.E.; JONES, T.M. *Moral Reasoning*. Mpls., MN: Greenhaven Press, 1976.

GARDNER, J.; GRAY, M. "Violence towards children". A: FELDMAN, P. (Ed.), *Developments in the Study of Criminal Behaviour. Vol. 2 Violence*. New York: Wiley, 1982.

GARRETT, C.J. "Effects of residential treatment on adjudicated delinquents. A meta-analysis". *Journal of Research in Crime and Delinquency*. Vol. 22, (1985); p. 287-308.

GARRIDO, V.; SANCHIS, J.R. "The Cognitive Model in the Treatment of Spanish Offenders: Theory and Practice". *Journal of Correctional Education*. Vol. 2, (1991); p. 45-58.

GARRIDO, V. "El modelo cognitivo en la prevención y tratamiento de la delincuencia. Aplicaciones en delincuentes espanyoles". *Delincuencia/Delinquency*. Vol. 1, (1989), núm. 2; p. 235-248.

GARRIDO, V. *Técnicas de tratamiento para delincuentes*. Madrid: Ed. Centro de Estudios Ramón Areces, 1993.

GARRIDO, V.; REDONDO, S. "El tratamiento y la intervención en las prisiones". *Delincuencia/Delinquency*. Vol. 3, (1991), núm. 3; p. 291-316.

GARRIDO, V.; GÓMEZ, A. *El pensamiento psicosocial. Una guía introductoria*. Valencia: Ed. Cristóbal Serrano, 1996.

GARRIDO, V.; REDONDO, S.; PÉREZ, E. "El tratamiento de delincuentes institucionalizados: el programa de competencia psicosocial en la prisión de jóvenes de «La Trinidad» de Barcelona". *Delincuencia/Delinquency*. Vol. 1, (1989), núm. 1; p. 37-57.

GARRIDO, V. "Reasoning and Rehabilitation with spanish offenders and children 'at risk'". A: Ross, R.R.; Ross, R.D. (Eds.), *Thinking Straight. The reasoning program for delinquency prevention and offender rehabilitation*. AIR Training & Publications, 1995; p. 359-382.

GARRIDO, V.; LÓPEZ, M.J. *La prevención de la delincuencia: el enfoque de la competencia social*. Ed. Tirant Lo Blanch, 1995.

GENDRAU, P.; ROSS, R. "Effective correctional treatment: Bibliotherapy for cynics". A: GENDRAU, P.; ROSS, R. (Eds.), *Effective correctional treatment*. Toronto: Butterworths, 1980; p. 3-36.

GENDREAU, P.; ROSS, R.R. "Offender rehabilitation: The appeal of success". *Federal Probation*. Vol. 45, (1981a), núm. 4; p. 45-48.

GENDREAU, P.; ROSS, R.R. "Correctional potency: Treatment and deterrence on

trial". A: ROESCH, R.; CORRADO, R.R. (Eds.), *Evaluation and Criminal Justice Policy*. Beverly Hills, CA: Sage Publications, 1981b; p. 29-57.

GENDREAU, P.; ROSS, R.R. "Correctional treatment. Some recommendations for successful intervention". *Juvenile and Family Court Journal*. Vol. 34, (1984), núm. (4); p. 31-40.

GENDREAU, P.; ROSS, R.R. Revivification of rehabilitation: Evidence from the 1980s. *Justice Quarterly*. Vol. 4, (1987), p. 349-408.

GENSHEIMER, L.K.; MAYER, J.P.; GOTTSCHALK, R.; DAVIDSON, W.S. "Diverting youth from the juvenile justice system: A meta-analysis of intervention efficacy". A: APTER, S.J.; GOLDSTEIN, A.P. (Eds.), *Youth Violence: Program and Prospects* New York: Pergamon Press, 1986; p. 39-57.

GIBBS, J.C. EQUIP: "A peer-group treatment program for delinquents". A: ROSS, R.R.; ANTONOWICZ, D.H.; DHALIWAL G.K. (eds.), *Going Straight: Effective delinquency prevention and offender rehabilitation*. Ottawa: AIR Training & Publications, 1995.

GIBBS, J.C.; ARNOLD, K.D.; AHLBORN, H.H.; CHEESMAN, F.L. Facilitation of sociomoral reasoning in delinquents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. Vol. 5, (1984), p. 37-45.

GIL OCHOANTESANA, A.; MARTÍNEZ CASADO, R; ZARCERO, J.A. *Aplicació d'un programa de competència psicosocial al C.E. L'Alzina. Procés i Resultats*. Informe no publicado, 1996.

GLASS, G.V.; MCGAW, B.; SMITH, ML. *Meta-analysis in Social Research*. Beverly Hills, CA: Sage Publications, 1981.

GLASSER, W. *La Reality Therapy: un nuevo camino para la psiquiatría*. Madrid: Narcea., 1972.

GOLDSTEIN, A. "Psychological skill training and the aggressive adolescent". A: APTER, S.; GOLDSTEIN A. (Eds.), *Youth violence: Program and Prospects*. New York: Pergamon, 1986.

GOLDSTEIN, A.P.; SPARFKIN, R.; GERSHAW, N. *Habilidades sociales y autocontrol en la adolescencia*. Barcelona: Martínez Roca, 1989.

GOLDSTEIN, A.P.; SPARFKIN, R.P.; GERSHAW, N.J. *I Know What's Wrong but I Don't Know what to do About it*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1979.

GOLDSTEIN, AP. *Structured Learning Therapy: toward a Psychotherapy for the poor*. New York: Academic Press, 1973.

GOODMAN, P.; SCOTT, J. "Trouble through Drink: A probation response to drink related offenders". *Probation Journal*. Vol. 29, (1982), p. 129-133.

GOODSTEIN, L.; MACKENZIE, D.L. *The American Prison: Issues in Research and Policy*. New York: Plenum, 1989.

GOODWIN, R. Merseyside Adelaide House: R&R project with women. A: ROSS, R.R.; ROSS, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation* Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995; p. 297-309.

GORDON, A.; PORPORINO, F. "Research and Effectiue Correctional Programming". San Antonio,TX: 1992. (Paper presented at the 122nd Congress of the American Correctional Association),

GORDON, A.; WILLIAMS, S. "Social Skills Training with a sex Offender Population". 1977. (Paper given to Canadian Psychological Society).

GOTTSCHALK, R.; DAVIDSON, W.S.; GENSHEIMER, L.K.; MAYER, J.P. Community-Based Interventions. A: H.C. Quay (ed.), *Handbook of Juvenile Delinquency*. New York: Wiley and Sons, 1987.

GOUGH, H.G. "A sociological theory of psychopathy". *American Journal of Sociology*. Vol. 53, (1948); p. 359-366.

GREENWOOD, P.; ZIMRING, F. *One more chance: The pursuit of promising intervention strategies for chronic juvenile offenders*. Santa Monica, CA: Rand Corporation, 1985.

HARE, R.D. "A research scale for the assessment of psychopathy in criminal populations". *Personality and Individual Differences*. Vol. 1, (1980), p. 111-119.

HARRIS, P.M. *Evaluation of Criminal Justice Programs*. (Final report of technical assistance n°. 92C1010.) Submitted to the National Institute of Corrections and the Community Justice Assistance Division of the Texas Department of Criminal Justice. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, (1991).

HARRIS, P.W. "The Interpersonal Maturity Level classification system: 1-level". *Criminal Justice and Behavior*. Vol. 15, (1988), p. 58-77.

HEILBURN, A.B. "Psychopathy and violent crime". *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. Vol. 47, (1979), núm. 3; p. 509-516.

HEILBURN, A.B. "Cognitive Models of Criminal Violence Based Upon Intelligence and Psychopathy Levels". *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. Vol. 50, (1982), núm. 4; p. 546-557.

HENGgeler, S.W.; CUNNINGHAM, P.G.; PICKREL, S.G.; SCHOENWALD, S.W. "Multisystemic therapy for serious juvenile offenders and their families". A: ROSS, R.R.; ANTENOWICZ, D.H.; DAHLIWall, G.K. *Going straight: Effective delinquency prevention and offender rehabilitation*. Ottawa: AIR Training & Publications, 1995.

HERNÁNDEZ, P.; ACIEGO, R. *PIEPAP: Programa Instruccional Emotivo para el Crecimiento y Autorrealización Personal*. Madrid: TEA, 1990.

HERNÁNDEZ, P.; GARCÍA, M.D. *PIELE: Programa Instruccional para la educación y Liberación Emotiva*. Madrid: TEA, 1992.

HOLLIN, C. "Rehabilitation with offenders-still not working?". (1992). (Conference paper: *What works? Effective methods to reduce re-offending*. 18th-19th April, 1991).

HOME OFFICE *Punishment, Custody and the Community* (Cm 424). London: Home Office Research & Planning Unit, 1988.

HOME OFFICE *Crime Justice and Protecting the Public* (Cm 965). London: Home Office Research & Planning Unit, 1990a.

HOME OFFICE *Supervision and Punishment in the Community* (Cm 966). London: Home Office Research & Planning Unit, 1990b.

HOME OFFICE *The National Risk of Reconviction Predictor*. London: Home Office Research & Planning Unit, 1993.

HUDSON, W.; WEINER-DAVIS, M. *En busca de soluciones: un nuevo enfoque en psicoterapia*. Barcelona: Paidós, 1990.

IZZO, R.L.; ROSS, R.R. "Meta-analysis of rehabilitation programs for juvenile delinquents: A brief report". *Criminal Justice and Behavior*. Vol. 17, (1990), núm. 134-142.

JOHNSON, G.; HUNTER, R.M. "Evaluation of the specialized drug offender program". A: ROSS, R.R.; ROSS, R.D. (Eds.), *Thinking straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for delinquency prevention and offender rehabilitation* Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995; p. 215-234.

KAZDIN, A.E.; BUELA, G. *Conducta antisocial. Evaluación, tratamiento y prevención en la infancia y adolescencia*. Madrid: Ediciones Pirámide, 1994.

KIDD, W.B. "The dissemination of Reasoning and Rehabilitation in Scotland". A: ROSS, R.R.; ROSS, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation* Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995; p. 343-350.

KING, C.H. "The ego and the integration of violence in homicidal youth". *American Journal of Orthopsychiatr.* Vol. 45, (1975), núm. 1; p. 134-145.

KNOTT, C. "Reasoning and Rehabilitation in a British setting". A: MCGUIRE, J. (Ed.), *What Works: Reducing Reoffending: Guidelines from Research and Practice*. Chichester: John Wiley & Sons, 1995.

KOWNACKI, R.J. "The effectiveness of a brief cognitive-behavioural program in the reduction of antisocial behaviour in high risk probationers in a Texas community". A: ROSS, R.R.; ROSS, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995; p. 249-257.

LARSON, K.A.; GERBER, M.M. "Effects of social metacognitive training for enhancing overt behavior in learning disabled and low achieving delinquents". *Exceptional Children*. Vol. 54, (1987), núm. 3; p. 201 - 211.

LARSON, K.A. "A Review and Alternative Explanation of the Link Between Learning Disabilities and Delinquency". *Journal of Learning Disabilities*. Vol. 21, (1988); p. 357-363.

LARSON, K.A. "Problem-Solving Training and Parole Adjustment in High-Risk Young Adult Offenders". *Yearbook of Correctional Education*. (1989); p. 279-299.

LEEMAN, L.W.; GIBBS J.C.; FUIIER, D. Evaluation of a multicomponent program for juvenile delinquents. *Aggressive Behavior*. Vol. 19, (1993), p. 281-292.

LIPSEY, M.W. "Juvenile delinquency treatment: a meta-analytic inquiry into the variability of effects". *Paper presented to the 2nd European Conference on Law and Psychology*, Universitat Erlangen, Nurnberg, 1990.

LIPSEY, M.W. "Juvenile delinquency treatment: A meta-analytic inquiry into the variability of effects". A: COOK, T.D.; GOOPER, H.; CORDRAY, D.S.; HARTMANN, H.; HEDGES, L.V.; LIGHT, R.J.; LOUIS, T.A. ; MOSTELLER, F. (Eds.), *Meta-analysis for explanation: A casebook*. New York: Russell Sage Foundation, 1992; p. 83-127.

LOEBER, R.; STOUTHAMER-LOEBER, M. "Family Factors as Correlates and Predictors of Juvenile Conduct Problems and Delinquency". A: TONRY, M.; NOMS, N. (Eds.), *Crime and Justice*. Chicago: University of Chicago Press, 1986.

LOEBER, R. "What policy-makers and practitioners can learn from family studies of juvenile conduct problems and delinquency". A: WILSON, J.Q.; LOURY, G.C. (Eds.), *From Children to Citizens*. New York: Springer-Verlag, 1987.

LÓPEZ, M.J.; GARRIDO, V. "Contribuciones al estudio de la delincuencia juvenil". A: ORTEGA, J. (Ed.), *Educación Social Especializada* Barcelona: Ed. Ariel, 1999; p. 91-105.

LORENZO MOLEDO, M^a.M. "Aplicación del programa de competencia psicosocial en el Centro Penitenciario de Pereiro de Aguiar (Ourense)". A: GARRIDO, V.; MARTÍNEZ, M.D. (Eds.), *Educación Social para Delincuentes* Valencia: Tirant Lo Blanch, 1998; p. 197-239.

LÖSEL, F.; KOFERL, P. "Evaluation research on correctional treatment in West Germany". A: WEGENER, H.; LÖSEL, F.; HAISCH, J. (Eds.), *Criminal behavior and the justice system: psychological perspectives* New York: Springer, 1989; p. 334-335.

LUCAS, J.; RAYNOR, P.; VANSTONE, M. *Straight Thinking On Probation One Year On: The Second Report of the Evaluation Study*. Mid Glamorgan Probation Service, 1992.

MAHONEY, M.J. *Cognition and Behavior Modification*. Cambridge, MA: Ballinger, 1974.

MANGIONE, P.L.; LALLY, J.R.; HONIG, A.S. "The Syracuse University family development project: 10 year follow-up". A: ROSS R.R.; ANTENOWICZ, D.H.; DAHLIHAL, G.K. *Going straight: Effective delinquency prevention and offender rehabilitation*. Ottawa: AIR Training & Publications, 1995.

MARSHALI, W.L. "The treatment of sex offenders in a community clinic". A: ROSS, R.R.; ANTONOWICZ, D.H.; DAHLIHAL, G.K. (Eds.), *Going Straight: Effective Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Ottawa: AIR Training & Publications, 1995.

MARTÍN, A.M.; HERNÁNDEZ, B. "The effectiveness of a multifaceted program incorporating a cognitive component: The evolution of PEIRS". A: ROSS, R.R.; ROSS, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation* Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995; p. 389-409.

MARTÍN, A.; RODRÍGUEZ, A. "Socio-cognitive Skills and Female Crime: A Study of Institutionalized Women Offenders". A: Redondo, S.; Garrido, V.; Pérez, J.; Barberet, R. (Comps.), *Advances in Psychology and Law: International Contributions* Berlin: De Gruyter, 1996; p. 322-332.

MARTÍN, A.; HERNÁNDEZ, B. "La eficacia de los programas de rehabilitación". A: SOLA RECHE, E.; BETHENCOURT PÉREZ, J.M.; MATUD AZNAR, P.; GARCÍA MEDINA, P. (Eds.), *Implicaciones de la Psicología en la Criminología actual* Granada: Editorial Comares, 1999; p. 53-67.

MARTIN, S.E.; SECHREST, L.B.; REDNER, R. *New Directions in the Rehabilitation of Criminal Offenders*. Washington, DC: National Academy Press, 1981.

MARTÍNEZ, M. *La prevención de la conducta antisocial en la escuela*. Tesis Doctoral: Valencia, 1994.

MARTINSON, R. "What Works? Questions and Answers About Prison Reform". *The Public Interest*. Vol. 35, (1974); p. 22-54.

MARTINSON, R. "New finding, new views: A note of caution regarding sentencing reform". *Hofstra Law Review*. Vol. 7, (1979); p. 242-256.

MAYER, J.P.; GENSHEIMER, L.K.; DAVIDSON, W.S.; GOTTSCHALK, R. "Social learning treatment within juvenile justice: A meta-analysis of impact in the natural environment". A: APTER, S.J.; GOLDSTEIN, A.P. (Eds.), *Youth Violence: Program and Prospects*. New York: Pergamon Press, 1986; p. 24-38.

MCGUIRE, J.; PRIESTLEY, P. *Offending Behaviour: Skills and Stratagems for Going Straight*. London: Batsford, 1985.

MCGUIRE, J.; PRIESTLY, P. "Some Things Do Work". Nurnberg, 1990. (Paper presented to the 2nd European conference on Law and Psychology, Universitat Erlangen).

MCGUIRE, J. *Testing Ross's Reasoning and Rehabilitation programme in Mid Glamorgan*, 1991. (Paper presented at the 'Effectiveness Seminar', Green College, University of Oxford, April. Unpublished manuscript, University of Liverpool).

MCGUIRE, J. "Community-based Reasoning and Rehabilitation programs in the U. K." A: Ross, R.R.; Ross, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Dehnquency Prevention and Offender Rehabilitation* (pp. 261-286). Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995.

MCGUIRE, J.; BROOMFELD, D.; ROBINSON, C.; ROWSON, B. *Probation Evaluation Project: Research Report*. University of Liverpool and Greater Manchester Probation Service, 1992.

MCIVOR, G. *Sanctions for Serious or Persistent Offenders: A Review of the Literature*. Stirling: Social Work Research Centre, University of Stirling, 1990.

MEICHENBAUM, D.M. *Cognitive behavior modification*. New York: Plenum, 1977.

MID GLAMORGAN *Issues for the 1990's*. Research and European Affairs Unit, 1991.

MOOS, R.H.; MOOS, B.S.; TRICKETT, E.J. *Escalas de Clima Social*. Madrid: TEA, 1989.

MORIN, L. *On Prison Education*. Ottawa. Ministry of Supply & Service, Canada, 1981.

MORRISON, R. "R&R for prevention in Glasgow". A: ROSS, R.R.; ROSS, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation* Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995; p. 351-356.

MULLEN, P.E. "Psychopathy: a development disorder of ethical action". *Criminal Behaviour and Mental Health*. Vol. 22, (1992); p. 34-244.

MURPHY, W.D.; COLEMAN, E.M.; HAYNES, M.R.; "Treatment and Evaluation Issues with the Mentally Retarded Sex Offender". A: GREER, J.G.; STUART, J.R. (Eds.), *The Sexual Aggressor: Current Perspectives on Treatment*. New York: Van Nostrand Reinhold, 1983.

NEARY, M. "Some academic freedom". *Probation Journal*. Vol. 39, (1992); p. 200-202.

NOVACO, R.W. *Anger control: The development and evaluation of an experimental treatment*. Lexington, MA: D.C. Heath, 1975.

O'LEARY, V.; CLEAR, T. *Directions for community corrections in the 1990s*. Washington, DC: National Institute of Corrections, 1984.

ORTEGA ESTEBAN, J. (Coord.) *Educación social especializada*. Editorial Ariel, 1999a.

ORTEGA ESTEBAN, J. (Coord.) *Pedagogía social especializada*. Editorial Ariel, 1999b.

ORTIZ BASCUÑANA, J. "Programa experimental del tratamiento cognitivo-conductual de la ansiedad (en una población de jóvenes delincuentes de entre 21 y 25 años)". *Análisis y Modificación de Conducta*. Vol 18, (1992), núm. 60, p. 519-537.

PALMER, T. "The 'effectiveness' issue today: An overview". *Federal Probation*. Vol. 47, (1983), núm. 2; p. 3-10.

PALMER, T. *The Re-emergence of Correctional Intervention*. Sage Publications. International Educational and Profesional Publisher. Newbary Park (California), 1992.

PALMER, T. "Programmatic and nonprogrammatic aspects of successful interventions: New directions for research". *Crime and delinquency*. Vol. 41, (1995); p. 100-131.

PARKE, R.D. "Rules, roles and resistance to deviation: recent advances in punishment, discipline, and self-control". A: A.D. Pick (Ed.), *Minnesota Symposium on Child Psychology vol. 8*. Minneapolis: Minnesota Press, 1974.

PATTERSON, G.R. *Coercive family Processes*. Eugene, OR: Castalia Publ. Co, 1982.

PETERSILIA, J. "Conditions that permit intensive supervision programmes to survive". *Crime and Delinquency*. Vol. 36, (1990), p. 126-145.

PITHERS, W.A.; MARGUES, J.K.; GIBAT, C.C.; MARLATT, G.A. "Relapse prevention with sexual aggressives: a self-control model of treatment and maintenance of change". A: GREER, J.G.; STUART, I.R. (Eds.), *The Sexual Aggressor: Current Perspectives on Treatment*. New York: Van Nostrand Reinhold, 1983.

PITHERS, W.D.; CUMMING, G.F. "Can relapses be prevented? Initial outcome data from the Vermont Treatment Program for Sexual Aggressors". A: LAWS, D.R. (Eds.), *Relapse Prevention with Sex Offenders*. New York: Guilford Press, 1989.

PLATT, J.; DUOME, M. *TIPS: Training in Interpersonal Problem-solving Skills*. Philadelphia, PA: Hahnemann Medical College and Hospital, 1981.

PLATT, J.J.; SPIVACK, G. *The MEPS procedure: Manual*. Philadelphia, Penn: Hahnemann Medical College & Hospital, 1975.

PLATT, J.J.; PERRY, G.M.; METZGER, D.S. "The evaluation of a heroin addiction treatment program within a correctional environment". A: ROSS, R.R.; GENDREAU, P. (Eds.) *Effective Correctional Treatment*. Toronto: Butterworths, 1980; p. 421-437.

PLATT, J.J.; PROUT, M.F.; METZGER, D.S. "Interpersonal cognitive problem solving therapy (ICPS)". A: DRYDEN, W.; GOLDEN, W. (Eds.), *Cognitive behavioral approaches to psychotherapy*. London: Harper & Row, 1986.

POLONOSKI, M.L. *Chronic Young Offenders*. Toronto: Ontario Ministry of Correctional Services, 1980.

PORPORINO, F.J.; BAYLIS, E. "Designing a Progressive Penology: The Evolution of Canadian Federal Corrections". *Criminal Behavior and Mental Health*. (1993).

PORPORINO, F.J.; ROBINSON, D. "An evaluation of the Reasoning and Rehabilitation Program with Canadian federal offenders". A: ROSS, R.R.; ROSS, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995; p.155-191.

PORPORINO, F.J.; FABIANO, E.A.; ROBINSON, D. *Focusing on Successful Reintegration: Cognitive Skills Training for Offenders*. Ottawa: Correctional Service of Canada, 1991.

PROCHASKI, J.O.; DICLEMENTE, C.C. "Toward a comprehensive model of change". A: MILLER, W.R.; HEATHER, N. (Eds.), *Treating Addictive Behaviors: Processes of Change*. New York: Plenum, 1986; p. 3-27.

RAVEN, J.C. *Test de matrices progresivas para la medida de la capacidad intelectual. Escala general. Manual para la aplicación*. Buenos Aires: Ed. Paidós, 1956.

RAYNOR, P.; VANSTONE, M. *STOP: Straight Thinking on Probation: Third Interim Evaluation Report*. Bridgend: Mid Glamorgan Probation Service, 1994.

RAYNOR, P. *Probation as an Alternative to Custody*. Aldershot, Avebury, 1989.

RAYNOR, P.; SUTTON, D.; VANSTONE, M. "The STOP Program". A: ROSS, R.R.; ROSS, R.D. Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995; p. 313-339.

REDONDO, S. *Evaluar e intervenir en prisiones. Análisis de conducta aplicado*. Barcelona, PPU, 1992a.

REDONDO, S. "Reflexiones sobre la intervención penitenciaria". A: GARRIDO, V.; REDONDO, S. (Dirs.), *La intervención educativa en el medio penitenciario. Una década de reflexión*, 67-83. Madrid: Ed. Diagrama, 1992b.

REDONDO, S. *El tratamiento de la delincuencia en Europa: un estudio metanalítico*. Tesis Doctoral, Universidad Central de Barcelona, 1994.

REDONDO, S.; ROCA, M.; PORTERO, P. "Aproximación conductual en un centro penitenciario de jóvenes: un sistema de fases progresivas". *Revista de Estudios Penitenciarios*. Vol. 236, 1986; p. 127-140,

REISS A.; ROTH, J. *Understanding and Preventing Violence*. National Academy Press, 1993.

REITSMA-STREET, M.; Leschied, A.W. "The conceptual level matching model in corrections". *Criminal Justice and Behavior*. Vol. 15, (1988), p. 92-108.

RICE, F.P. *Adolescencia. Desarrollo, relaciones y cultura*. Madrid: Prentice may, 1999.

ROBERTS, C. *First Evaluation Report, Young Offenders Project*. Worcester: Hereford and Worcester Probation Service, 1989.

ROBERTS, C. "Nothing works re-assessed: the effectiveness of forms of probation supervision on subsequent criminal careers". *Unpublished paper*. (1990).

ROBINSON, D.; GROSSMAN, M.; PORPORINO, F. *Effectiveness of the Cognitive Skills Training program: From Pilot Project to National Implementation*. Ottawa: Correctional, Services of Canada, 1991.

RODRÍGUEZ, J.; PAÍNO, S. "Violencia y desviación social: bases y análisis para la intervención". *Psicothema*. Vol. 6, (1994), núm. 2; p. 229-244.

ROOSA, J.B. *SOCS: Situations, Options, Consequences and Simulation. A technique for Teaching Social Interaction*. Paper presented at the American Psychological Association, Montreal (Canada), 1971.

ROSS, H.L.; GLASER, E.M. "Making it Out Of the Ghetto". *Professional Psychology*. Vol. 4, (1973); p. 347-356.

ROSS, R.; FABIANO, E. *Reasoning and Rehabilitation: The Cognitive Model for Corrections. Options*. Toronto: Ministry of Correctional Services, 1984.

ROSS, R. "Prevención de la delincuencia a través del entrenamiento cognitivo". A: GARRIDO, V.; VIDAL, M.B. (Eds.), *Lecturas de Pedagogía Correccional*, Valencia: Nau Llibres, 1987; p. 135-148.

ROSS, R. "Personal communication", 1994.

ROSS, R.; FABIANO, E.; ROSS, R.D. *Reasoning and rehabilitation: a handbook for teaching cognitive skills*. University of Ottawa (Canada), 1986.

ROSS, R.R.; FABIANO, E.A.; DIEMER-EWLES, C. "Reasoning and Rehabilitation". *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. Vol. 32, (1988), p. 29 - 36.

ROSS, R.R.; FABIANO, E.A.; DIEMER-EWLES, C. "The Pickering Project for high risk probationers". A: ROSS, R.R.; ROSS, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995; p. 145-153.

ROSS, R.R.; FABIANO, E. *Time to Think: A Cognitive Model of Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Johnson City, Tennessee: Institute of Social Sciences and Arts Inc, 1985.

ROSS, R.R.; FABIANO, E. *Female Offenders: Correctional Afterthoughts*. Jefferson NC: McFarland and Co, 1986.

ROSS, R.R.; GENDREAU, P. (Eds.). *Effective Correctional Treatment*. Toronto: Butterworths, 1980.

ROSS, R.R.; LIGHTFOOT, L.O. *Treatment of the Alcohol-Abusing Offender*. Springfield, Illinois: C.C. Thomas, 1985.

ROSS, R.R.; MCKAY, H.B. *Self-mutilation*. Lexington, MA: D.C.Heath, 1979.

ROSS, R.R.; ROSS, R.D. *Cognitive skills: a training manual for living skills - phase 1*. Ottawa: Correctional Service of Canada, 1988.

ROSS, R.R.; ROSS, R.D. "In search of a program". A: Ross, R.R.; Ross, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation* Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995a; p. 3-22.

ROSS, R.R.; ROSS, R.D. "Program development through research". A: Ross, R.R.; Ross, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation* Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995b; p. 25-37.

ROSS, R.R.; ROSS, R.D. "Cognitive skills: The program target". A: Ross, R.R.; Ross, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation* Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995c; p. 65-82.

ROSS, R.R.; ROSS, R.D. "The R&R program". A: Ross, R.R.; Ross, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation* Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995d; p. 83-120.

ROSS, R.R.; ROSS, R.D. "Selection and Assessment". A: Ross, R.R.; Ross, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation* Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995e; p. 121-142.

ROSS, R.R.; ROSS, R.D. "R&R for prevention". A: ROSS, R.R.; ROSS, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995f; p. 417-428.

ROSS, R.R.; ROSS, R.D. (Eds.) *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995g.

ROSS, R.; FABIANO, E.; GARRIDO, V.; GÓMEZ, A. *El pensamiento prosocial: El modelo cognitivo para la prevención y tratamiento de la delincuencia y abuso de drogas*. Valencia: Cristóbal Serrano Villalba, 1996.

ROSS, R.; ANTONOWICZ, D.; DHALIWAL, G. (Eds.) *Going Straight*. Air Training & Publications, 1995.

RUTTER, M.; MADGE, N. *Cycles of disadvantage: A review of research*. London: Heinemann Educational, 1976.

RUTTER, M. "Protective Factors in Children's Responses to Stress and Disadvantage". A: KENT, M.W.; ROLF, J.E. (Eds.), *Primary Prevention of Psychopathology vol. 3, Social Competence in Children*. Hanover, NH: University Press of New England, 1979.

RUTTER, M.; GILLER, H. *Delincuencia juvenil*. Barcelona: Ed. Martínez Roca, 1988.

SAMENOW, S.E. *Inside the Criminal Mind*. New York: Times Book, 1984.

SARASON, I.G.; GANZER, V.J. "Modelling and group discussions in the rehabilitation of juvenile delinquents". *Journal of Counselling Psychology*. Vol. 20, (1973); p. 442-449.

SCHWEINHART, L.J.; WEICKART, D.P. "The High Scope Perry Preschool Study through age 27". A: ROSS, R.R.; ANTONOWICZ, D.H.; DAHLIWALL, G.K. (Eds.), *Going straight: Effective delinquency prevention and offender rehabilitation*. Ottawa: AIR Training & Publications, 1995.

SEGURA, M. "Entrenamiento cognitivo y enseñanza de habilidades sociales". *Delincuencia*. Vol. 2, (1990), núm. 3; p. 273-291.

SEGURA, M. "El programa de competencia psicosocial en las Islas Canarias". A: Garrido, V.; L. Montoro (Eds.), *La reeducación del delincuente juvenil. Los programas de éxito*. Valencia: Tirant Lo Blanch, 1992; p. 107-125.

SEGURA, M. "Thinking Straight in the Canary Islands". A: ROSS, R.R.; ROSS, R.D. (Eds.), *Thinking Straight. The reasoning program for delinquency prevention and offender rehabilitation* Ottawa: AIR Training & Publications, 1995, p. 411-413.

SELMAN, R.L.; YANDO, R. *Clinical-developmental Psychology: New Directions for Child Development*. San Francisco: Josey-Bass Inc, 1980.

SHURE, M.B.; SPIVACK, G. *Problem-Solving Techniques in Child-Rearing*. San Francisco: Jossey Bass, 1976.

SHURE, M.B. "Interpersonal problem Solving: A Cog in the Wheel of Social Cognition". A: SERAFICA, F.C. (Ed.), *Social-Cognitive Development in Context*. New York: The Guilford Press, 1982.

SHURE, M.B.; SPIVAK, G.; JAEGER, M.A. "Problem solving thinking and adjustment among disadvantaged preschool children". *Child Development*. Vol. 42, (1971); p. 1791-1803.

SILVA, F.; MARTORELL, M.C. *Batería de Socialización*. Madrid: TEA Ediciones, 1989.

SILVA, F.; MARTORELL, M.C. *BAS-3. Bateria de Socialización*. Madrid: TEA Ediciones, 1995.

SPIVACK, G.; PLATT, J.J.; SHURE M.B. *The Problem solving Approach to Adjustment: A guide to Research and intervention*. San Francisco Jossey Bass, 1976.

STUMPHAUZER, J. *Helping delinquents change: A treatment manual of social learning approaches*. New York: Haworth, 1987.

THORNTON, D.M "Treatment effects on recidivism: A reappraisal of the 'Nothing Works' doctrine". A: MCGURK, B.J.; THORNTON, DM.; WILLIAMS, M. (Eds.), *Applying Psychology to Imprisonment: Theory and Practice*. London: Her Majesty's Stationery Office, 1987.

THORPE, D.H.; SMITH, D.; GREEN, C.J.; PALEY, J.H. *Out of Care: The Community Support of Juvenile Offenders*. London: Allen and Unwin, 1980.

TOCH, H. *Violent Men An Inquiry into the Psychology of Violence*. Chicago: Adune, 1969.

TOCH, H. "Regenerating Prisoners Through Education". *Federal Probation*, (September 1987); p. 61-66.

TONKS, S. et al. *Report on Reasoning and Rehabilitation Programme (Pilot)*. Unpublished document: Merseyside Probation Service, 1992.

Walters, G.C.; Grusek, J.E. *Punishment*. San Francisco: Freeman, 1977.

WEAVER, C.; BENSTED, J. "Thinking for a change". *Probation Journal*. Vol. 39, (1992); p. 196-200.

WEAVER, C.; BENSTED, J. "R&R in a Probation Centre: Avon Probation Service, Bristol". A: ROSS, R.R.; ROSS, R.D. (Eds.), *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Ottawa, Canada: AIR Training and Publications, 1995; p. 287-295.

WELSH, B.; FARRINGTON, D. "Correctional intervention programs and cost-benefit analysis". *Criminal Justice and Behavior*. Vol. 27, (2000); p. 115-133.

WEXLER, H.K.; FALKIN, G.P.; LIPTON, D.S. "Outcome evaluation of a prison therapeutic community for substance abuse treatment". *Criminal Justice and Behavior*. Vol. 17, (1990), p. 71-92.

WILKINSON, J. "Personal communication". (11 august 1993).

WILSON, G.T.; RACHMAN, S.J. "Meta-analysis and the evaluation of psychotherapy outcome: Limitations and liabilities". *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. Vol. 51, (1983), 54-64.

WOLFGANG, M.E. *Patterns in Criminal Homicide*. Philadelphia: University of Philadelphia, 1958.

ZAMBLE, E.; PORPORINO, F.J. *Coping Behavior and Adaptation in Prison Inmates*. Syracuse, N.J.: SpringerVerlag, 1988.

Annexes

- 1. Inventari de gestió de risc IGI-J**
- 2. Qüestionari d'indicadors externs per a l'avaluació del PPS-VSJ**

INVENTARIO DE GESTIÓN E INTERVENCIÓN PARA JÓVENES (I.G.I.-J)

(Silva do Rosario, T.; López Martín, E. y Garrido Genovés, V., 2004)

Nombre del joven: _____	Sexo: V M	Edad: _____
Fecha de nacimiento: ___/___/___	Fecha de la evaluación: ___/___/___	

1ª Parte: Evaluación de riesgos y necesidades

El IGI-J es una forma de evaluación cuantitativa para el cribado de los atributos de los delinquentes juveniles y de las situaciones relevantes que puede ayudar a decidir sobre el nivel de intervención, supervisión y el tipo de programa más adecuado al caso. Dentro de cada subescala, marque con una "X" todos los ítems que considere estar presentes en la persona evaluada. Si se considera que la subescala contiene elementos que pueden ayudar a la reinserción del joven, indíquelo marcando el cuadrado "Factor Protector" con una "√". Podrá encontrar explicaciones detalladas sobre el significado de cada ítem en el cuadernillo anexo.

1. Delitos y medidas judiciales pasadas y actuales:

- a. Tres o más medidas judiciales anteriores
- b. Incumplimientos y quebrantamientos de medidas judiciales
- c. Medidas en medio abierto
- d. Internamiento en centro de reforma
- e. En el expediente actual tres o más delitos

2. Pautas educativas:

- a. Supervisión inadecuada
- b. Dificultad en controlar el comportamiento
- c. Disciplina inapropiada
- d. Pautas educativas inconsistentes
- e. Malas relaciones (padre-joven)
- f. Malas relaciones (madre-joven)

Factor pi
información:

3. Educación formal/Empleo:

- a. Comportamiento disruptivo en clase/trabajo
- b. Daños en la propiedad de la escuela/trabajo
- c. Bajo regimiento académico/laboral
- d. Problemas con el grupo de iguales
-
-
-
-

Comentarios:

Fuente(s) de información:

Comentarios:

Fuente(s) de

Comentarios:

- e. Problemas con los profesores/superiores
- f. Absentismo escolar/laboral
- g. Desempleo /No busca empleo

Factor Protector

Fuente(s)

de información:

4. Relación con el grupo de iguales

- a. Algunos de sus conocidos son delincuentes
- b. Algún amigo suyo es delincuente
- c. Pocos conocidos son modelos positivos
- d. Ninguno/pocos amigos modelos positivos

Factor Protector

Fuente(s)

de información:

5. Consumo de sustancias:

- a. Consumo ocasional de drogas
- b. Consumo habitual de drogas
- c. Consumo habitual de alcohol
- d. El consumo de drogas interfiere en su vida
- e. Delitos relacionados con el consumo de drogas

Factor Protector

Comentarios:

Comentarios:

Fuente(s) de información:

6. Ocio/ Diversión:

- a. Pocas actividades organizadas
  - b. Malgasta claramente su tiempo de ocio
  - c. No demuestra intereses personales
- Factor Protector**

Comentarios:

Fuente(s) de información:

7. Personalidad/ Conducta:

- a. Autoestima inflada
- b. Agresividad física
- c. Ataques de cólera
- d. Incapacidad para mantener la atención
- e. Baja tolerancia a la frustración
- f. Sentimientos de culpa inadecuados
- g. Insolente/ agresivo verbalmente

Comentarios:

Factor Protector

Fuente(s) de información:

8. Actitudes, valores, creencias:

Comentarios:

- a. Actitudes procriminales/ antisociales
  - b. No busca ayuda
  - c. Rechaza activamente la ayuda
  - d. Desafía a la autoridad
  - e. Insensible, poco preocupado por los otros
- Factor Prot

Fuente(s) de información:

2ª Parte: Resumen de riesgos y necesidades

Suma el número total de ítems marcados con una "X" dentro de cada subescala y marque el nivel de riesgo obtenido en cada una de ellas. Después suma el número de "X" en la columna A y columna B. Use el total de ambas columnas para completar el Nivel de Riesgo Total Global, en la parte inferior de la página. La marca en las casillas "FP" indica un Factor de Protección. La tabla de abajo puede ser usada como resumen de puntuaciones.

Puntuaciones	Delitos pasados y actuales	Familia	Educación	Grupo de iguales	Consumo de drogas	Ocio/diversión	Personalidad/conducta	Actitudes/orientación
Bajo								
Moderado								
Alto								
Factor Protector								

Columna A   Columna B

1. Delitos/ medidas judiciales pasados y actuales:

sustancias

Nivel de riesgo:

Bajo (0)

Moderado

Alto (3-5)

FP

2. Pautas educativas:

Nivel de riesgo:

Bajo (0-2)

Moderado

Alto (5-6)

FP

5. Consumo de

Nivel de riesgo:

B:

M: (1-2)

A:

6. Ocio/ Diversión:

Nivel de riesgo:

N:

M: (1)

A:

Conducta:

7. Personalidad/

3. Educación Formal/Empleo:

Nivel de r*

Bajo (0)

Moderado

Alto (4-8)

N:

B:

M:

A:

esgo: (1-4)

creencias:

8. Actitudes, valores

Ni

B:

M:

A:

esgo (1-3)

4. Relación con el grupo de iguales:

Global:

Nivel de riesgo

Bajo (0-1)

Moderado

Alto (4)

A y B=

Nivel de Riesgo Total	
Suma de totales de las Columnas	<input type="text"/>
☐	☐
☐ -8)	☐
Alto: (23-34)	Muy alto:

Moderado: (9-22)

(35-43)

Columna A Total

Columna B Total

3ª Parte: Evaluación de otras necesidades y consideraciones especiales

1. Familia/ Padres

- Historia de delincuencia habitual
- Problemas emocionales/ psiquiátricos
- Abuso de alcohol y drogas
- Conflicto marital
- Problemas financieros/ de vivienda
- Padres poco colaboradores
- Dificultades étnicas/ culturales
- Padre maltratador
- Madre maltratadora
- Trauma familiar significativo (especificar):

Otros

(especificar): _____

Comentarios:

---

2. Joven

- Problemas de salud
- Minusvalía física (especificar): _____
- Baja inteligencia / Retraso del desarrollo
- Incapacidad para el aprendizaje
- Rendimiento escolar por debajo de la edad cronológica
- Poca habilidad para resolver problemas
- Víctima de abuso físico/ sexual
- Víctima de negligencia
- Timidez/ Retraído(a)
- Grupo de iguales fuera del rango de edad
- Deprimido(a)
- Baja autoestima
- Actividad sexual inapropiada
- Actitudes racistas/ sexistas
- Pocas habilidades sociales
- Niega la responsabilidad de sus actos
- Intentos de suicidio
- Diagnóstico de psicosis
- Amenazado(a) por otros
- Historia de agresión física/ sexual
- Historia de agresión a las figuras de autoridad
- Antecedentes de uso de armas
- Antecedentes de piromanía (provocó algún incendio)

- Historia de huidas
- Ha estado bajo la tutela/ cuidados de los servicios sociales de protección
- Condiciones de vida adversas
- Otros (especificar):

Comentarios: (Anotar cualquier consideración relativa al principio de las necesidades incluyendo la necesidad de servicios específicos).

4ª Parte: Evaluación cualitativa del nivel general de riesgo/necesidades del joven
 Considerando toda la información disponible, proporcione su estimación del nivel de riesgo para este caso. Si su estimación del riesgo difiere de la del inventario, por favor explique por qué.

Nivel	de	riesgo:	Motivo:
<hr/>			
Bajo	☐		
	☐		
Moderado	☐	<hr/>	
Alto	☐		
	☐	<hr/>	
Muy alto			
<hr/>			

5ª Parte: Nivel de intervención Administrativo/ burocrático

<hr/>	Supervisión mínima ☐
<hr/>	Supervisión media ☐
<hr/>	Supervisión máxima ☐
<hr/>	

HIPOTESIS EXPLICATIVA (breve explicación del porqué el joven mantiene un comportamiento delictivo):

6ª Parte: Programa de intervención

Tiempo: _____

Medida: _____

Expediente de Reforma: _____

1º Objetivo	Educador / responsable	Lugar de realización	Qué actividad	Tiempo que se dedica
2º Objetivo	Educador / responsable	Lugar de realización	Qué actividad	Tiempo que se dedica
3º Objetivo	Educador / responsable	Lugar de realización	Qué actividad	Tiempo que se dedica
4º Objetivo	Educador / responsable	Lugar de realización	Qué actividad	Tiempo que se dedica

7ª Parte: Revisión de la gestión de la intervención

Puntuación previa de riesgo
 Fecha de evaluación: _____
 reevaluación: _____

Cambios en el nivel del riesgo
 Fecha de _____

A. Nivel de riesgo	Puntuación previa de riesgo				Cambios en el nivel del riesgo			
	Bajo	Moderado	Alto	Muy alto	Bajo	Moderado	Alto	Muy alto
Delitos y medidas judiciales								
Pautas educativas								
Educación y empleo								
Relación con grupo de iguales								
Consumo de drogas								
Ocio/ Diversión								
Personalidad/ Conducta								
Actitudes, valores, creencias								

Puntuación global	
Previa	Actual
☐ Bajo ☐ Moderado ☐ Alto ☐ Muy Alto	☐ Bajo ☐ Moderado ☐ Alto ☐ Muy Alto

Finaliza la intervención. No hay ulterior derivación ni continua un nuevo programa.

Nivel de intervención que se estima (al derivar el caso o finalizar la intervención)

☐ Administrativo	☐ Mínimo	☐ Medio	☐ Máximo
---	---------------------------------	--------------------------------	---------------------------------

B. Otros cambios

Indicar cualquier otro cambio en las circunstancias, incluyendo nuevas medidas, comparencias ante el juez u otros contactos, desde la última revisión

---

C. Incumplimientos / incidencias significativas (acciones desarrolladas/ comentarios)

D. Evaluación del programa de intervención (objetivos de la parte 6°)

Revisar los objetivos actuales de la intervención del caso y cualquier progreso/ revisión del programa

1° Objetivo:	☐ Logrado	☐ Parcialmente logrado	☐ No logrado
--------------	----------------------------------	---	-------------------------------------

Comentarios:

2° Objetivo:	☐ Logrado	☐ Parcialmente logrado	☐ No logrado
--------------	----------------------------------	---	-------------------------------------

Comentarios:

3° Objetivo:	☐ Logrado	☐ Parcialmente logrado	☐ No logrado
--------------	----------------------------------	---	-------------------------------------

Comentarios:

4° Objetivo:	☐ Logrado	☐ Parcialmente logrado	☐ No logrado
--------------	----------------------------------	---	-------------------------------------

Comentarios:

Firma del responsable de la medida

Fecha: _____

Fdo.: _____

QÜESTIONARI D'INDICADOR EXTERNS PER A
L'AVAUACIÓ DEL PPS-VCJ

Equip de Medi Obert de Lleida/Universitat de València
Data.....

Nom i cognoms del/la menor:.....

Mesura judicial:.....

Edat:.....

Data aplicació (pre-test post-test):.....

Professional signatari.....

ÀMBIT JUDICIAL

Font de les dades:

Professional que l'aplica:

1. Any d'entrada al sistema de justícia

Dia.....mes.....any.....
(s'agafarà com a data la comissió del primer delictes)

2. Nombre de delictes pels que ha rebut sentència firme:

3. Nombre de delictes provats:

4. Delicte més greu comés

Dia .....mes ....any.....Tipificació:

5. Últim delicte jutjat

Dia .....Mes .....any...Tipificació:

6. Temps transcorregut sense delinquir entre el programa i el nou delicte

De data.....a data

ÀMBIT SOCIAL (DAM - EDUCADOR)

Font de les dades:

Professional que l'aplica:

1- Disposa d'una afició positiva ?

No

Si

Quina ?.....

(assenyalar algunes de les activitats)

Quant de temps li dedica a la setmana?   Hores.....

2- Es relaciona amb persones /grups conflictius?

No

Si

3- Algun dels seus millors amics son antisocials ?

No

Si

4- Es relaciona amb persones / grups prosocials ?

No

Si

5- Algun dels seus millors amics son prosocials ?

No

Si

6- Consumeix alcohol / drogues?

No

Si

Freqüència setmanal:

Tipus:

7- Ha buscat ajuda o tractament pel consum d'alcohol /drogues?

Tipus:

¹ Aquesta fulla ha de ser emplenada per partida doble: un educador i una persona de referència

ÀMBIT SOCIAL (PERSONA REFERÈNCIA)

Font de les dades:

Professional que l'aplica:

1- Disposa d'una afició positiva ?

- No
- Si

Quina ?.....

(assenyalar algunes de les activitats)

Quant de temps li dedica a la setmana?   Hores.....

2- Es relaciona amb persones /grups conflictius?

- No
- Si

3- Algun dels seus millors amics son antisocials ?

- No
- Si

4- Es relaciona amb persones / grups prosocials ?

- No
- Si

5- Algun dels seus millors amics son prosocials ?

- No
- Si

6- Consumeix alcohol / drogues?

- No
- Si

Freqüència setmanal:

Tipus:

7- Ha buscat ajuda o tractament pel consum d'alcohol /drogues?

Tipus:

¹ Aquesta fulla ha de ser emplenada per partida doble: un educador i una persona de referència

ÀMBIT PERSONAL²

Font de les dades: menor.

Professional que l'aplica:

1- T'emprenyes amb facilitat?

- No
- Si

2- Si et duen la contraria reacciones agressivament?

- No
- Si

3- Ets capaç de reconèixer quan t'estàs posant en problemes?

- No
- Si

4- Quan tens un problema , ets capaç de demanar ajut?

- No
- Si

5- Quan t'equivoques , ets capaç de reconèixer-ho?

- No
- Si

6- Verbalitzes les seves emocions?

- No
- Si

---

² Aquesta fulla ha de ser emplenada per triangulació: un educador, una tercera persona de referència i pel jove

7- Et consideres una persona agressiva?

- No
- Si

8- T'excita explicar o veure episodis violents?

- No
- Si

9- Respon amb agressions físiques a les agressions verbals?

- No
- Si

10-Tens enfrontaments amb l'autoritat?

- No
- Si

11-Et proposes canviar de forma de ser?

- No
- Si

12-Ets capaç de plantejar-te metes realistes de futur?

- No
  - Si
- Especifica'n dues.....
.....

Observacions: .....

ÀMBIT PERSONAL³

Font de les dades: DAM – EDUCADOR:.....

Professional que l'aplica:

1- S'empenya amb facilitat

- No
- Si

2- Si li duen la contraria reacciona agressivament

- No
- Si

3- Es capaç de reconèixer quan s'està posant en problemes

- No
- Si

4- Quan té un problema , es capaç de demanar ajut.

- No
- Si

5- Quan s'equivoca , es capaç de reconèixer-ho.

- No
- Si

6- Verbalitza les seves emocions

- No
- Si

---

³ Aquesta fulla ha de ser emplenada per triangulació: un educador, una tercera persona de referència i pel jove

7- Manifesta alt nivell d'agressivitat

- No
- Si

8- Presenta excitació en el relat d'episodis violents

- No
- Si

9- Respon amb agressions físiques a les agressions verbals

- No
- Si

10-Té enfrontaments amb l'autoritat

- No
- Si

11-Planteja necessitats de canvi

- No
- Si

12-Es planteja metes realistes de futur.

- No
- Si

Observacions: .....

ÀMBIT PERSONAL⁴

Font de les dades: (persona de referència):.....
(familiar, educador de carrer, educador d'infancia...)

Professional que l'aplica:

1- S'empenya amb facilitat

- No
- Si

2- Si li duen la contraria reacciona agressivament

- No
- Si

3- Es capaç de reconèixer quan s'està posant en problemes

- No
- Si

4- Quan té un problema , es capaç de demanar ajut.

- No
- Si

5- Quan s'equivoca , es capaç de reconèixer-ho.

- No
- Si

6- Verbalitza les seves emocions

- No
- Si

---

⁴ Aquesta fulla ha de ser emplenada per triangulació: un educador, una tercera persona de referència i pel jove

7- Manifesta alt nivell d'agressivitat

- No
- Si

8- Presenta excitació en el relat d'episodis violents

- No
- Si

9- Respon amb agressions físiques a les agressions verbals

- No
- Si

10-Té enfrontaments amb l'autoritat

- No
- Si

11-Planteja necessitats de canvi

- No
- Si

12-Es planteja metes realistes de futur.

- No
- Si

Observacions: .....

ÀMBIT FORMATIU- LABORAL

Font de les dades:

(gestor ocupacional, DAM, menor, empresari, educador.....)

Professional que l'aplica:

1- Treballa/estudia actualment

- No
- Si

2- Ha treballat /estudiat amb anterioritat?

- No
- Si

Període en mesos:.....

Nombre: .....

Causas del cesament :

- Acomiadament
- Voluntat pròpia
- Finalització

Obsevacions: (Anotar motius que han impedit el normal desenvolupament de l'activitat laboral)

ÀREA FAMILIAR

(Adaptació ítems Escala de conflicte del F.E.S de MOOS)

ÍTEMS MENOR - FAMÍLIA ⁽¹⁾

MENOR..... EDAT..... DATA
RESPOSTES.....

	En desacord (0)	Lleugerament d'acord (1)	Totalment d'acord (2)	Puntuació ítem
A la nostra família renyim tot sovint				
En la meva família mostrem obertament quant estem enfadats				
A casa, a cops, ens enfadem tan que donem cops i trenquem coses				
Les persones de la meva família ens critiquem obertament els uns als altres				
En la meva família ens barallem a cops				
<i>Si en la meva família hi ha un desacord, tot ens esforcem per suavitzar les coses i mantenir la pau</i>	<i>Totalment d'acord (0)</i>	<i>Lleugerament d'acord (1)</i>	<i>En desacord (2)</i>	
Els membre de la meva família estem enfrenats els uns amb els altres				
A la meva família pensem que no s'aconsegueix molt aixecant la veu				
Puntuació mínima: 0 => Bon clima familiar				
Puntuació màxima 16 => conflicte familiar				

OBSERVACIONS

ÀREA FAMILIAR

(Adaptació ítems Escala de conflicte del F.E.S de MOOS)

ÍTEMS MENOR – FAMÍLIA ⁽²⁾

FAMILIAR..... PARENTIU ..... EDAT.....
 DATA.....

	En desacord (0)	Lleugerament d'acord (1)	Totalment d'acord (2)	Puntuació ítem
A la nostra família renyim tot sovint				
En la meva família mostrem obertament quant estem enfadats				
A casa, a cops, ens enfadem tan que donem cops i trenquem coses				
Les persones de la meva família ens critiquem obertament els uns als altres				
En la meva família ens barallem a cops				
Els membre de la meva família estem enfrenats els uns amb els altres				
A la meva famíliaensem que no s'aconsegueix molt aixecant la veu				
<i>Si en la meva família hi ha un desacord, tot ens esforcem per suavitzar les coses i mantenir la pau</i>	<i>Totalment d'acord (0)</i>	<i>Lleugerament d'acord (1)</i>	<i>En desacord (2)</i>	
Puntuació mínima: 0 => Bon clima familiar				
Puntuació màxima 16 => conflicte familiar				

OBSERVACIONS

ÀREA FAMILIAR

(Adaptació ítems Escala de Relació Pares - Fills)

ÍTEMS FAMÍLIA

FAMILIAR..... **PARENTIU** ..... **EDAT**.....
DATA.....

	SI (0)	NO HO SE (1)	NO (2)	Puntuació Ítem
Puc entendre el que senten els meus fills i les coses que els passen				
Estic satisfet amb la forma en que els meus fills es comporten habitualment				
Generalment agrado als meus fills				
Crec que els meus fills estan satisfets amb la forma que els tracto i els educo				
Passo bona part del meus temps lliure amb les meus fills				
Els meu fill acostuma a explicar-me les seves preocupacions i interessos. Digui'n tres				
El meu fill acostuma a explicar-me els lloc on va quant surt amb els seus amics. Digui tres llocs.				
Els meu fill acostuma a explicar-me les persones amb qui es relaciona. Digui tres amics o amigues.				
Els meus fills es porten be amb mi				
<i>A cops hem disgusto molt amb els meus fills</i>	NO (0)	NO HO SE (1)	SI (2)	
Puntuació mínima: 0 => Bon clima familiar				
Puntuació màxima 20 => Conflicte familiar				

FICHA DE OBSERVACION DIARIA

Fecha:	Sesión:	Título:									
		Asistencia	Puntualidad	Interes	participac.	verbales	Conductas	Relación interpersonal	Observaciones		
							<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%;">No verbales</td> <td style="width: 50%;">Educaadores</td> </tr> </table>	No verbales	Educaadores	Punt. menor	
No verbales	Educaadores										
Total Items											
Puntuación grupo		Media									

OBSERVACIONES SESION:

	Muy negativa	Negativa	Algo positiva	Bastante positiva	Muy positiva
Asistencia	0				1
Puntualidad	0	1	2	3	4
Interes	0	1	2	3	4
Participació	0	1	2	3	4
C. Verbales	0	1	2	3	4
C. no verbales	0	1	2	3	4
Rel. Igual.	0	1	2	3	4
R. educadores	0	1	2	3	4

FITXA D' AVALUACIÓ GRUPAL DE LA SESSIÓ N°		Data:	
TÍTOL DE LA SESSIÓ:			
Nº PARTICIPANTS :		GRAU D' APRENENTATGE	
OBJECTIUS DE LA SESSIÓ	TREBALLAT	NO ASSOLIT (1/3)	MILJANAMENT ASSOLIT (1/2)
		TOTALMENT ASSOLIT (3/4)	
OBSERVACIONS:			

a.- Puntuar de 1 a 10:

Grupo.....
Mi participación.....
Montse/Pepe.....
Las sesiones:
Entretenidas.....
Interesantes.....

b.- Indicar los tres pasos que consideras más importantes en la resolución de un problema.

c.- Indica tres situaciones en que veas que es importante hablar con uno mismo (Pensar)

d.- En estos tres meses he practicado alguna de las cosas que he visto en las sesiones
(Nunca...0, Muchas veces.....10).

¿Qué es lo que más te ha gustado?

e.- ¿Qué es lo que te ha gustado menos?